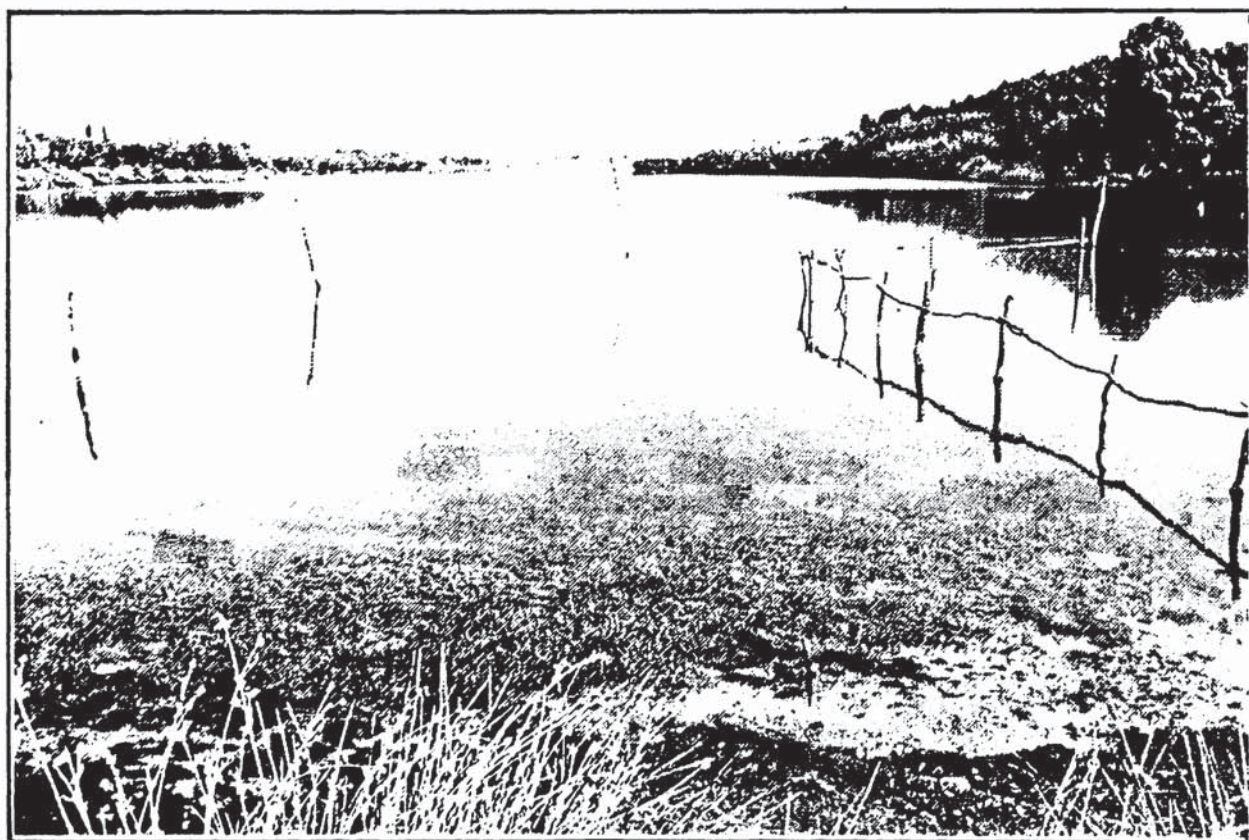

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περίοδος Β' Έτος 13ο Τεύχος 33 Πρέβεζα

ΧΡΕΟΣ ΤΙΜΗΣ	Κ.ΤΖΙΜΑΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ	Γ.ΒΕΛΕΝΗΣ, ΟΔ.ΜΠΕΤΣΟΣ, Γ.ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Λ.ΣΥΝΕΣΙΟΣ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ	ΣΤ.Θ.ΜΑΦΡΕΔΑΣ, ΑΘ.ΓΚΟΤΟΒΟΣ
ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ	† ΣΠ.ΝΤΟΥΣΙΑΣ, Γ.ΚΑΒΑΓΙΑΣ
ΠΟΙΗΣΗ	Θ.ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, ΣΤ.ΚΥΡΙΑΖΗΣ, ΑΠ.Θ.ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Λ.ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΚΟΜΙΚΣ	ΑΠ.Θ.ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΣΑΤΥΡΑ	ΣΠ.ΣΤΑΜΟΥΛΑΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ	Ν.Θ.ΝΤΟΥΣΚΑΣ, Θ.Μ.ΤΣΕΝΤΣΕΡΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ	Μ.ΜΑΓΚΛΑΡΑΣ

Ιανουάριος - Ιούνιος 1996

Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ

Περίοδος Β' Έτος 13ο
Τεύχος 33
Ιανουάριος-Ιούνιος 1996

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρεβεζάνικα Χρονικά
εξαμηνιαία περιοδική
έκδοση της Δημοτικής
Βιβλιοθήκης Πρέβεζας

Έδρα

Εθν. Αντίστασης 10
Πρέβεζα 48100
τηλ. (0682) 22375

Συντακτική Επιτροπή

Αντωνίου Χρήστος
Καράμπελας Νίκος
Κατωγιάννης Θέμης
Λάμπρος Σπύρος
† Ντούσιος Σπύρος
Συνέσιος Λάζαρος
Τζίμας Κώστας

Επιμέλεια-Σελιδοποίηση

Καράμπελας Νίκος

Εκτύπωση

ΕΚΔΟΤΙΚΗ Ο.Ε. -
Γ.Μπεζεβέγκης & Σία
Π.Τσαλδάρη 37
τηλ. 24719, Πρέβεζα

Κεντρική διάθεση

Δημοτική Βιβλιοθήκη
Πρέβεζας

Συνδρομές

Ετήσια 2000 δρχ.
Φοιτητική 1000 δρχ.
Οργανισμών 5000 δρχ.

Εμβάσματα-επιταγές

Σπύρος Λάμπρος
Δημοτική Βιβλιοθήκη
Πρέβεζας

ΙΣΤΟΡΙΑ

- Γεώργιος Βελένης, Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής σελ. 5
- Οδ. Μπέτσος, συνταξιούχος δάσκαλος
Το Εικοσιένα και η Πρέβεζα σελ. 31
- Γιώργος Μουστάκης, Ιστοριοδίφης
Πρόδρομοι αγωνιστές - Απελευθέρωση της Πρέβεζας σελ. 35
- Λάζαρος Συνέσιος, Ιστοριογράφος - πεζογράφος
"Το στόμιον της Πρεβέζης" σελ. 53

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

- Στέλιος Θ. Μαφρέδας
Λόγος συνήγορος της πόλης σελ. 65
- Αθανάσιος Ν. Γκότοβος, Λέκτορας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Η ιδεολογική λειτουργία του "τέλους" στο έργο του Δ.Χατζή σελ. 77

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

- † Σπύρος Ντούσιος
Του Λαζάρου σελ. 95
- Γιώργος Καβάγιας
Αγάπη σελ. 101

ΠΟΙΗΣΗ

- Θέμης Κατωγιάννης, Στέφανος Κυριαζής, Απ. Σ. Παπαδημητρίου, Λευτέρης Χατζηθεοδώρου σελ. 115

ΚΟΜΙΚΣ

- Απ. Σ. Παπαδημητρίου σελ. 121

ΣΑΤΥΡΑ

- Σπύρος Σταμουλάκης,
Τα εγκαίνια του ογκολίθου σελ. 123

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

- Νικόλαος Θ. Ντούσκας, μετεκπαιδευμένος δάσκαλος, Προϊστάμενος 1ου 3/θεσίου Ειδικού Σχολείου Πρέβεζας
Παιδιά με ειδικές ανάγκες και η αγωγή τους σελ. 125
- Θωμάς Μ. Τσεντσερής, μετεκπαιδευμένος δάσκαλος, πτυχιούχος Παντείου
Το παιδικό παιχνίδι σελ. 131
- ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ σελ. 143

Φωτογραφίες Γιώργου Καβάγια

Εξώφυλλο : Βαθύ

Οπισθόφυλλο : Μάζεμα κοχυλιών στο Σκαφιδάκι

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΒΑΓΙΑΣ

Ο Γιώργος Καβάγιας γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Πρέβεζα. Είναι βετεράνος οπερατέρ του ελληνικού κινηματογράφου με πλήθος ταινιών στο ενεργητικό του. Είναι δημιουργός και μιας ταινίας κινουμένων σχεδίων. Σκηνοθέτης ταινιών μεγάλου και μικρού μήκους. Δάσκαλος φωτογραφίας στη σχολή Σταυράκου. Μανιώδης φωτογράφος με πολλές διακρίσεις. Έχει εκδόσει βιβλία σχετικά με τη φωτογραφία και τη σκηνοθεσία.

© Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας

Πρέβεζα 1995

ISSN 1105 - 753 X

ΧΡΕΟΣ ΤΙΜΗΣ

Στις 16 Φεβρουαρίου έφυγε από κοντά μας για πάντα ο ΣΠΥΡΟΣ ΝΤΟΥΣΙΑΣ. Ο εκλιπών υπήρξε από τα ιδρυτικά και ενεργά μέλη του περιοδικού μας. Σ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας του περιοδικού, μέχρι λίγο πριν το θάνατό του, μετείχε δραστήρια σε κάθε φάση του: απ' τη συλλογή εργασιών (υλικού), την προσφορά δικών του λογοτεχνικών κειμένων, την προετοιμασία της ύλης στα τυπογραφεία, διορθώσεις εργασιών, την ολοκλήρωση των εκδόσεων μέχρι και τη διακίνηση του περιοδικού.

Η Συντακτική Επιτροπή των "Πρεβεζάνικων Χρονικών" τιμώντας την πολύτιμη προσφορά του ΣΠΥΡΟΥ ΝΤΟΥΣΙΑΣ στο περιοδικό αφιερώνει το παρόν τεύχος στη μνήμη του, σαν ελάχιστο φόρο τιμής.

Ο Σπύρος Ντούσιας γεννήθηκε στην Κρυοπηγή Πρέβεζας το 1914. Μεγάλωσε σε πολυμελή δασκαλίστικη οικογένεια του Παπα-Βασίλη μαζί με τα επτά αδέρφια του. Έζησε στο χωριό όλη τη φτώχεια και τις δυσκολίες της εποχής. Πήρε πτυχίο δασκάλου απ' το πεντατάξιο Διδασκαλείο στα Γιάννενα.

Δασκάλεψε για πολλά χρόνια στο Πολυστάφυλο, στη Στεφάνη όπου παντρεύτηκε κι οργάνωσε την οικογένειά του και τα τελευταία 15 χρόνια στο 2ο Σχολείο Πρέβεζας.

Διακρινόταν για την ευαισθησία του σχετικά με τη μουσική (έπαιζε βιολί), τη ζωγραφική, τη μελέτη, τη συγγραφή βιβλίων (έγραψε τρία βιβλία) και την αγροτική ενασχόληση στην οποία, ιδιαίτερα, μετρούσε τη σωματική του αντοχή.

Νοσταλγούσε βαθιά το παρελθόν, κάτι που διαφαίνεται στα τρία του βιβλία, που κυκλοφόρησαν όσο ζούσε:

- α) *Αναδρομές* (Πρέβεζα 1990),
- β) *Εκτέλεση* (έκδοση Συλλόγου Κρυοπηγιτών 1992),
- γ) *Ζωντανές μνήμες* (Πρέβεζα 1995).

Απ' την πλούσια συγγραφική του ανησυχία αρκετά του έργα έχουν συμπεριληφθεί στις στήλες των "Πρεβεζάνικων Χρονικών".

Η Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού νιώθει πιο φτωχή απ' την έλλειψη του Σπύρου Ντούσια. Στη μνήμη του δημοσιεύει στο παρόν τεύχος ένα διήγημα από το τελευταίο του βιβλίο *Ζωντανές μνήμες*, με τίτλο "Του Λαζάρου".

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής

Η περίοδος από το 1495 έως τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699).

**Απεικονίσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής
του 17ου και 18ου αι.**

Από την ιστορική σκιαγραφία της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής της διαφάνηκε η σημασία της θέσης της πόλης στο στόμιο ακριβώς του Αμβρακικού κόλπου, ενός κόλπου που παρείχε ασφάλεια στη ναυσιπλοΐα και περιβαλλόταν από ενδοχώρα με πλούσια παραγωγή.

Στην παραγμένη περίοδο από τα τέλη του 15ου αιώνα και μετά, καθώς η ασφάλεια των θαλάσσιων δρόμων που έωναν την Αδριατική θάλασσα με την Ανατολική Μεσόγειο μέσα από το Ιόνιο Πέλαγος ήταν καθοριστική για ζωτικής σημασίας θέματα, ο έλεγχος του στομίου του Αμβρακικού κόλπου έπαιζε σπουδαίο ρόλο για όσους κατείχαν τόσο τα α-

πέναντι Ιόνια νησιά, όσο και επίκαιρες θέσεις στα ηπειρωτικά παράλια. Ήταν επόμενο λοιπόν η αμυντική κάλυψη του οικισμού της Πρέβεζας, που αναπύχθηκε στην ίδια θέση με τη σημερινή πόλη από τον 15ο αιώνα, να απασχόλησε τους κατακτητές της περιοχής που διαδέχτηκαν ο ένας τον άλλον, μέχρι τον 20ό αιώνα. Η προσεκτική διερεύνηση των αρχαικών και των ιστορικών πηγών, καθώς και αυτών των ίδιων των φρουρίων της πόλης, όπως διασώθηκαν μέχρι τις μέρες μας, θα βοηθήσει στην ακριβέστερη χρονολόγηση των οχυρωματικών έργων της περιοχής και συνεπώς στην ορθότερη ένταξη μέσα στο ιστορικό τους πλαίσιο.

Κατά την κρίση των τελευταίων χρόνων του 15ου αιώνα, η Ωθωμανική Αυτοκρατορία κατάλαβε ότι η απειλή ερχόταν από την Δύση με την κάθοδο στην Ιταλία του Καρόλου Η΄ της Γαλλίας. Γι' αυτό, πιθανότατα, οι Τούρκοι, μέσα στα πλαίσια της αμυντικής που ήθελαν να έχουν στις θέσεις που κατείχαν στη Δυτική Ελλάδα, οχύρωσαν την Πρέβεζα στη νοτιοανατολική γωνία της χερσονήσου, απέναντι από το ακρωτήριο Άκτιο, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο τον έλεγχο στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου. Για την εποχή αυτή οι ιστορικοί αναφέρονται γενικά σε κάστρο ή και άλλα οχυρώματα.¹ Περισσότερο σαφής στην περιγραφή είναι ο Σεραφείμ ο Βυζάντιος ο οποίος απαριθμώντας τα φρούρια που υπήρχαν την εποχή του (τέλη 19ου αιώνα) αναφέρει τα εξής:²

«Α΄) *Εν τη θέσει των παρά του Αλή Πασσά οικοδομηθέντων λαμπρών παλατιών είτα πυρποληθέντων τω 1820, καθ' ην εποχήν υπέπεσεν εκείνος εις την οργήν του Σουλτάνου Μαχμούδ του Β΄, οικοδομείσθαι ήρξατο επί Τουρκοκρατίας τω 1495, και επεραιώθη σχεδόν τω 1530 έτει υπ' αυτής, αντικρύ του Ακρωτηρίου Ακτίου, ισχυρότατον φρούριον, Μπούκα καλούμενον, επί της παραλίας, όπερ καταδαφίσθη έπειτα υπό των Ενετών, δυνάμει συνθήκης μεταξύ Τουρκίας και Ενετίας τω 1530 έτει 1701, ούτινος ερείπια εφαιίνοντο και εγνωρίζοντο υπό των επί*

Αλή Πασσά γερόντων, ήδη δε εν αυτή τη θέσει, καλουμένη Παλαιοσάραγα, υπάρχει στρατών και πλατεία δια γυμνάσιον των Στρατιωτών».

Γίνεται λόγος, επομένως, για την πρωιμότερη οχύρωση στην περιοχή, γύρω στα 1500. Δυστυχώς οι ιστορικές πηγές δεν μας πληροφορούν με ακρίβεια για τη μορφή και το μέγεθος του φρουρίου εκείνης της εποχής που πρέπει να κτίστηκε στην άκρη της παραλίας της Πρέβεζας, στο πλέον προωθημένο σημείο προς το ακρωτήριο του Ακτίου. Επίσης δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί ιστορικά η αναφορά του Σεραφείμ Βυζαντίου ότι το φρούριο αυτό κτιζόταν από το 1495 έως το 1530 και μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν.

Διατυπώνεται όμως και η άποψη ότι αυτήν την οχύρωση που άρχισαν να κατασκευάζουν οι Τούρκοι (1495-1499) την συμπλήρωσαν οι Βενετοί στο διάστημα 1499-1530.³ Βέβαια δεν διευκρινίζονται με ακρίβεια οι αμυντικές κατασκευές που έγιναν, ενώ δεν είναι σαφής και ιστορικά αποδεδειγμένη η κατοχή της περιοχής της Πρέβεζας από τους Βενετούς στο διάστημα 1500-1530. Σ' όλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα έως την προτελευταία δεκαετία του 17ου αιώνα η Πρέβεζα παρέμεινε στην κατοχή των Τούρκων. Στο διάστημα αυτό δεν επισημάνουμε, μέχρι στιγμής, καμία πληροφορία για το φρούριο της Πρέβεζας.

1. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Απ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμος Γ' (1453-1669), σ. 71.

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Β', Εν Αθήναις, 1856, σ. 133.

ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, Αλ., "Ανασκαφαί Νικοπόλως", *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1913, σ. 82-112 και 1914, σ. 217-242.

2. ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, Σεραφείμ, *Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης*, 1884, σ. 223-225.

3. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Τρ., *Νέα Ελλάς*, Αθήνα, 1913, σ. 188.

Φθάνουμε λοιπόν στην εποχή που αρχίζει η περίφημη εκστρατεία του Morosini το 1684, ο οποίος και με άλλες συμμαχικές δυνάμεις εμφανίζεται στο Ιόνιο Πέλαγος και αρχίζει την επανακατάληψη των παλιών βενετσιάνικων κτήσεων, δηλαδή οχυρωμένων παραλίων πόλεων της Δυτικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου. Είναι αυτή η περίοδος που οι αρχειακές πηγές της Βενετίας και διάφορες εκδόσεις, γεωγράφων της εποχής, μας δίδουν ένα πλούσιο υλικό σχέδια και κείμενα.

Μετά την κατάληψη της Λευκάδας και του φρουρίου της Αγίας Μαύρας (Αύγουστος 1684) αποφασίστηκε και η κατάληψη της Πρέβεζας για τους λόγους που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Οι βενετικές αρχειακές πηγές μας περιγράφουν με λεπτομέρειες τα γεγονότα της επιχείρησης αυτής η οποία παρουσίαζε αρκετές δυσκολίες.⁴

«... Η φυσική οχύρωση του φρουρίου που δέσποζε στην είσοδο του Αμβρακικού και η συγκέντρωση σ' αυτό αρκετών Οθωμανών που είχαν σπεύσει για την ενίσχυσή του από τις γειτονικές περιοχές του Μαργαριτίου και της Παραμυθιάς, το καθιστούσαν δυσπρόσβατο. Εξάλλου το στενό στόμιο του κόλπου, που το επιτηρούσαν τα πυροβόλα του φρουρίου, δημιουργούσε πρόσθετα προβλήματα στους Βενετούς και τους συμμάχους τους, γιατί περιόριζε τη δυνατότητα των ελιγμών στα μεγάλα πολεμικά πλοία και καθιστούσε

δυσχερή την απόβαση στρατιωτικών δυνάμεων... Οι Τούρκοι, τοποθετώντας σε επίκαιρες θέσεις οκτώ βαριά κανόνια και κατασκευάζοντας αναχώματα και άλλα οχυρωματικά έργα στο σημείο εκείνο της παραλίας, όπου περίμεναν να γίνει η απόβαση, οργάνωσαν αποτελεσματικά την άμυνά τους... όμως χάρη σε στρατηγήματα του Morosini και των στρατιωτικών αξιωματούχων του παραπλανήθηκαν οι Τούρκοι υπερασπιστές της Πρέβεζας... Ύστερα από σύντομη πολιορκία που κράτησε δύο μέρες η πόλη καταλήφθηκε από τις βενετικές δυνάμεις... Απέμεινε όμως στα χέρια των Τούρκων το φρούριο της Πρέβεζας... Οι Έλληνες (σύμμαχοι των Βενετών) απέκλεισαν κάθε δυνατότητα πρόσβασης Τουρκικών ενισχύσεων προς το φρούριο που βαλλόταν συνεχώς από το πυροβολικό των Βενετών... Τέλος στις 28 Σεπτεμβρίου του 1684... οι Τούρκοι (1.500 περίπου) δέχτηκαν ν' αποχωρήσουν...».

Από αυτή την περιγραφή συμπεραίνεται ότι στην ακτή της Πρέβεζας και στο σημείο το πλέον προωθημένο προς το ακρωτήριο του Ακτίου, ακριβώς στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου, υπήρχε πριν το 1684 σημαντικό, ισχυρό φρούριο. Είναι αυτό που κατέλαβε ο Morosini και στο οποίο έκανε πολλές προσθήκες για να το εκσυγχρονίσει στις απαιτήσεις της πολεμικής τεχνικής της εποχής. Είναι το φρούριο που παρουσιάζεται σε όλες τις απεικονίσεις της ίδιας περιόδου, στις

4. Για όλα τα αναφερόμενα ως προς την πολιορκία και την κατάληψη της Πρέβεζας το 1684, βλ. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ, Αστ., *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699)*, (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1983, σ. 18-19. Η μελέτη βασίζεται κυρίως στα στοιχεία από τα αρχεία της Βενετίας. Βλ. και ΦΟΥΡΙΚΗΣ, Π.Α., «Νικόπολις-Πρέβεζα» (μέρος Β', Πρέβεζα), *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4, 1929, σ. 263-294.

- A. Φρούριο της Πρέβεζας...
- B. Τείχος...με διάδρομο γύρω...και παραπέττο
- C. Τείχος που κτυπά η θάλασσα
- D. Μεγάλοι στρογγυλοί πύργοι
- E. Κορτίνες μεταξύ των μεγάλων πύργων
- F. Τάφος
- G. Πλατεία μπροστά στην πύλη
- H. Η Μπανκέττα
- I. Γέφυρα από ξύλινες τάβλες
- K. Μεγάλος πύργος...
- L. Μεγάλος πύργος μισοστεγασμένος
- M. Σκάλες στο πάχος του τείχους

- N. Τζαμί των Τούρκων
- O. Κατάλυμα πολεμιστών του Ισλάμ
- P. Κατάλυμα πολεμιστών του Ισλάμ - που τα πληρώματα των γαλερών έκαναν έφοδο
- Q. Πηγή (κρήνη)
- R. Γηγάδι
- S. Χωριό 300 κατοικιών, κοντά στις οποίες οι Τούρκοι επετέθησαν στους Χριστιανούς
- T. Γαλέρα που καίγεται
- V. Πλοίο που ναυλώθηκε για να μεταφέρει πυροβολικό
- X. Απόβαση που έγινε μακριά από τη Φορτέτζα 2,5 μίλια

Πίνακας 1

Χαλκογραφία που παρουσιάζει το φρούριο της Πρέβεζας (1605).
Βενετία. Archivio di Stato. Senato. Dispacci Ambasciatori Firenze, F.xx, c.49.

Από τη μελέτη "Το Κάστρο του Παντοκράτορα", Γ. Βελένη, πίνακας 3

αρχειακές πηγές της Βενετίας και σε χαλκογραφίες που περιλαμβάνονται σε άτλαντες, όπως αυτοί του Vincenzo Coronelli. Υπάρχει επίσης σειρά χειρογράφων εγγράφων της αλληλογραφίας μεταξύ της Βενετίας και των υπευθύνων της στρατιωτικής άμυνας και διοίκησης του Ιονίου και της περιοχής της Πρέβεζας, στα οποία μεταξύ άλλων περιγράφονται αναλυτικά οι πρόσθετες αμυντικές κατασκευές που ο Morosini όρισε να γίνουν με τους στρατιωτικούς διοικητές και μηχανικούς, ώστε ένα φρούριο του 15ου-16ου αι. να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις του προηγμένου πλέον πυροβολικού του τέλους του 17ου αιώνα. Είναι το φρούριο το «καλούμενον Μπούκα, στη θέση Παλαιοσάραγα», κατά τον Σεραφείμ Βυζάντιο, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω.

Από την ίδια περιγραφή συμπεραίνεται επίσης ότι το φρούριο αυτό λειτουργούσε κυρίως ως βάση της στρατιωτικής διοίκησης και της φρουράς της πόλης, ενώ ο οικισμός της Πρέβεζας ήταν αναπτυγμένος παράπλευρα, κατά μήκος της παραλίας προς το εσωτερικό του κόλπου.

Στο σημείο αυτό πιστεύουμε ότι πρέπει να παρατεθούν όλες οι πληροφορίες που μπορέσαμε μέχρι στιγμής να συγκεντρώσουμε από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, οι οποίες αποτελούν πρωτότυπο αρχειακό υλικό. Η διερεύνηση αφορά κυρίως απεικονίσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής της και είναι χειρόγραφοι χάρτες, τοπογραφικά ή κατασκευαστικά σχέδια οχυρών της Πρέβεζας που διασώζονται στα βενετικά Κρατι-

κά Αρχεία ή χαλκογραφίες με παρόμοιες απεικονίσεις από παλαιύτες εκδόσεις της εποχής (17ος-18ος αιώνας). Να σημειώσουμε όμως ότι η έρευνα αυτή δεν έχει ολοκληρωθεί με τη μελέτη όλων των αρχειακών πηγών, σχεδιαγραμμάτων και εγγράφων. Σε κάθε περίπτωση όμως και μόνο από αυτά τα στοιχεία διαγράφεται μία πρώτη, αρκετά προσεκτική, προσέγγιση για χρονολόγηση και τοπογραφικό προσδιορισμό όλων των οχυρωμάτων της πόλης της Πρέβεζας.

Ας δούμε όμως συγκεκριμένα τα στοιχεία που μας δίνουν τα παλιά βενετσιάνικα σχεδιαγράμματα. Παρουσιάζονται με την χρονολογική σειρά που συντάχθηκαν, σύμφωνα δηλαδή με την χρονολόγηση που έχουν στις αρχειακές καταχωρήσεις ή τις παλαιύτες εκδόσεις.⁵

• • •

Από τον Κώδικα του Porcacchi, 1590, "Descrittione dell' Isole o Scogli Curzolari", ξεχωρίζουμε τον χάρτη της ευρύτερης περιοχής του Αμβρακικού, όπου στην περιοχή που μας ενδιαφέρει διακρίνονται οι ονομασίες Velichi προς το εσωτερικό του κόλπου, Prevesa στο στόμιό του και Fanaro προς την ακτή του Ιονίου, χωρίς άλλη ένδειξη.

• • •

Τίτλος σχεδιαγράμματος: Πρέβεζα.

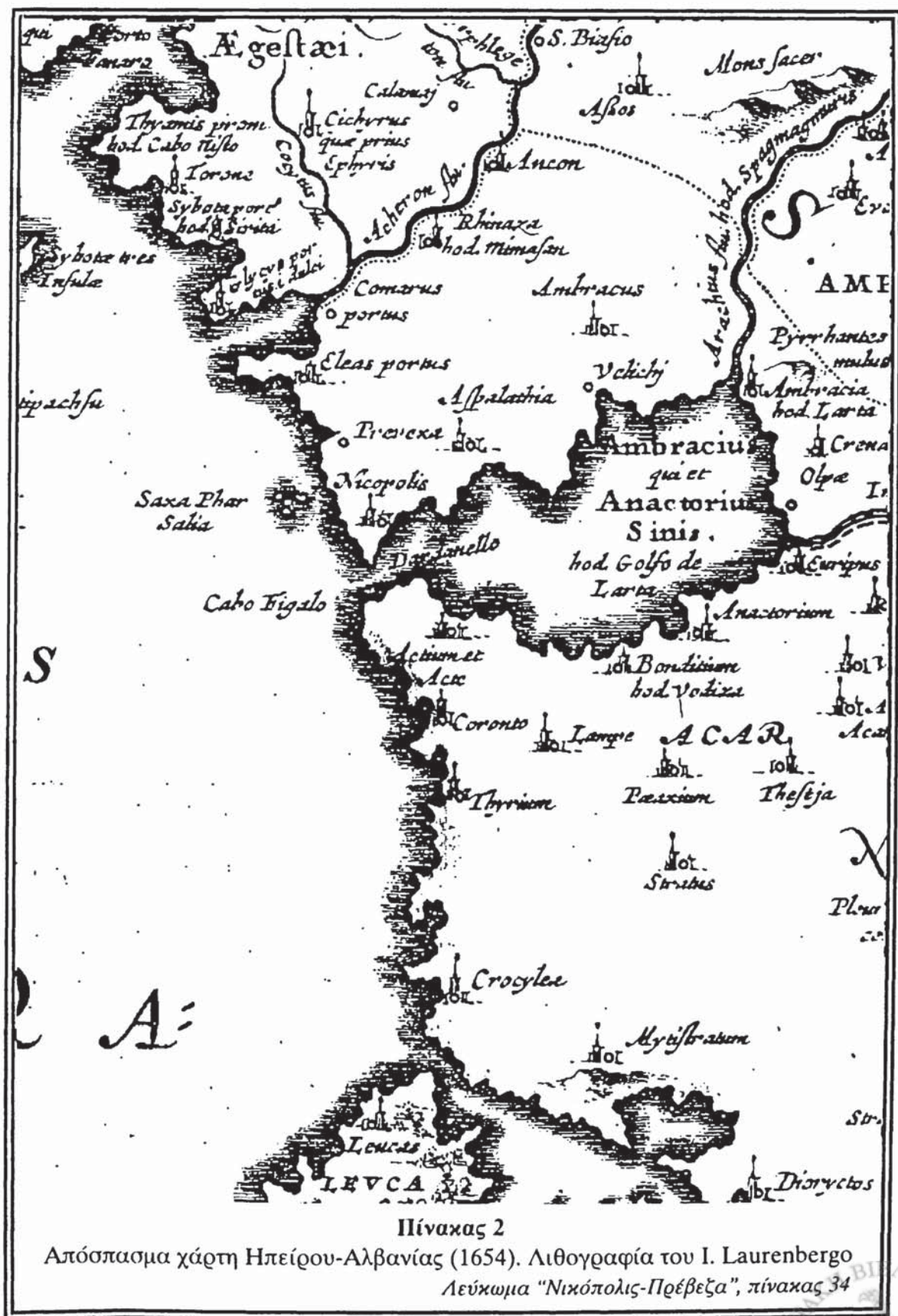
Χαλκογραφία (stampa) που παρουσιάζει το φρούριο της Πρέβεζας (Πίν. 1).

Χρονολόγηση (σχεδιαγράμματος): 1605.

Αρχειακή καταχώρηση: Βενετία, Archivio di Stato (ASV). Senato, Dispacchi

5. Τις πληροφορίες για τους πίνακες 2, 3, 4, 6 και 8 της μελέτης αυτής συλλέξαμε από τις φωτογραφίες της έκθεσης "συλλογής Καράμπελα" που έκανε ο Δήμος Πρέβεζας (Μάιος 1990), απ' όπου προέρχονται και τα σχετικά σχέδια των πινάκων.

Ambasciatori Firenze, F.xx,c.49.

Γενικές παρατηρήσεις: Χαλκογραφία συνημμένη στην αναφορά της επιχείρησης για κατάληψη της Πρέβεζας που έγινε με διαταγή του Μεγάλου Δούκα της Τοσκάνης, με τις γαλέρες του “τάγματος” (;) του Αγίου Στεφάνου στις 3 Μαΐου 1605. Τις παραπάνω πληροφορίες δίνει το δελτίο καταχώρησης του σχεδίου στο φωτογραφικό αρχείο του ASV.

Περιγραφή: Το σχέδιο απεικονίζει το φρούριο της Πρέβεζας, την ευρύτερη περιοχή από τον οικισμό έως την ακτή του Ιονίου, καθώς και διατάξεις στρατού και γαλερών. Κάτω δεξιά υπάρχει τυπωμένο υπόμνημα που έχει, σε μετάφραση, ως εξής:

A. Φρούριο της Πρέβεζας, όλο λιθοκτιστο με τρεις πύλες, δύο προς την ξηρά και μία προς τη θάλασσα, βοηθητική.

B. Τείχος ύψους 26 braccia fiorentine (=15,08 μ.), πάχους ψηλά 6 passi (=10,44 μ.) και χαμηλά στο θεμέλιο 8 (;) passi, με διάδρομο γύρω, πλάτους 3,5 braccia (=2,03 μ.) και parapetto ύψους 3 braccia (=1,74 μ.).

C. Τείχος που το “κυπά” η θάλασσα; ύψους 10 braccia (=5,8 μ.) και μήκους 120 braccia (=69,6 μ.).

D. Μεγάλο, στρογγυλό πύργος 8 τον αριθμό, που ο καθένας τους έχει περίμετρο 36 passi (=62,64 μ.).

E. Κορτίνες (μεταπύργια) μεταξύ των μεγάλων πύργων, μήκους η κάθε μία 40 passi (=69,6 μ.).

F. Τάφος πλάτους 30 passi (=52,2 μ.)

G. Πλατεία μπροστά στην Πύλη, των 30 passi (52,2 μ.).

H. Η “Μπανκέπα” γύρω (που περιβάλλει), των 3 έως 4 passi (=5,22 μ. έ-

ως 6,96 μ.).

I. Γέφυρα από ξύλινες τάβλες μήκους 30 passi (=52,2 μ.) και πλάτους 4 passi (=6,96 μ.).

K. Μεγάλος πύργος περικλειόμενος στη φορτίτζα, κατασκευασμένος με “μέτωπα” (πολυγωνικός;) καλυμμένος με κωνική στέγη (ως σκηνή), πιο κοντρός αλλά (και) πιο ψηλός από τους άλλους.

L. Μεγάλος πύργος μισοστεγασμένος απ’ όπου με καλυμμένη σκάλα κατέρχεται (κανείς) χαμηλά.

M. Σκάλες στο πάχος του τείχους, με πλάτος 3 passi (=5,22 μ.).

N. Τζαμί των Τούρκων.

O. Κατάλυμα πολεμιστών - ασκπτών του Ισλάμ (;) - στο εσωτερικό.

P. Κατάλυμα πολεμιστών - ασκπτών του Ισλάμ - όπου τα πληρώματα των γαλερών έκαναν έφοδο.

Q. Πηγή (Κρήνη).

R. Πηγάδι.

S. Χωριό των 300 περίπου κατοικιών, κοντά στις οποίες οι Τούρκοι επιέθηκαν στους Χριστιανούς.

T. Γαλέρα που καίγεται.

U. Πλοίο που ναυλώθηκε (;) για να μεταφέρει το πυροβολικό.

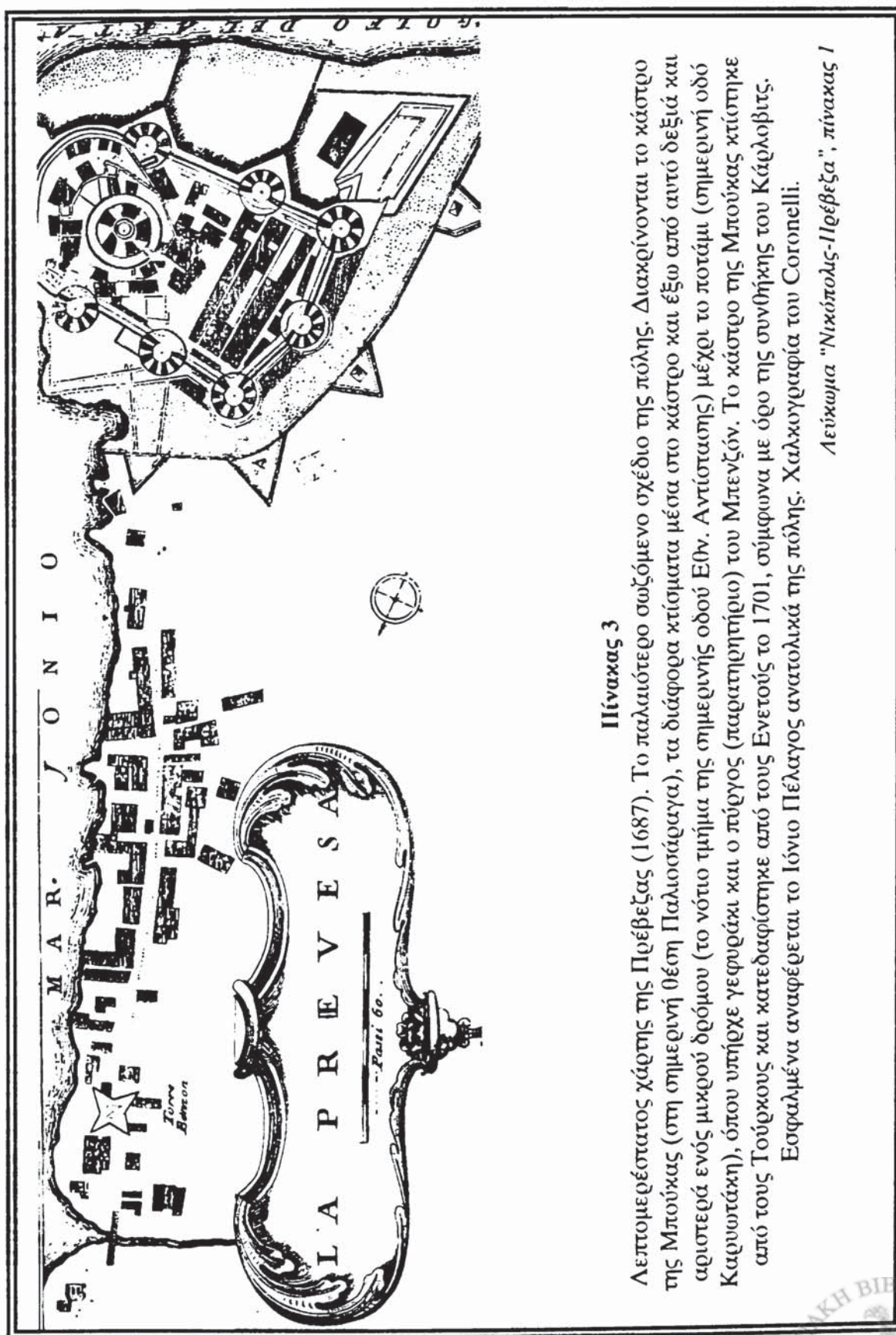
V. Απόβαση (που έγινε) μακριά από τη Φορτίτζα 2,5 μίλια.

• • •

Στη χαλκογραφία του Laurenbergo, 1654, που παρουσιάζει χάρτη της Ηπείρου και της Αλβανίας, στην περιοχή που ενδιαφέρει σημειώνονται τα εξής: Nicopoli, Prevesa με μια στοιχειώδη απεικόνιση οχυρού, Dardanello ακριβώς στο στόμιο του Αμβρακικού και προς το Ιόνιο αναγράφεται η ονομασία Cabo Figalo (Πίν. 2).

• • •

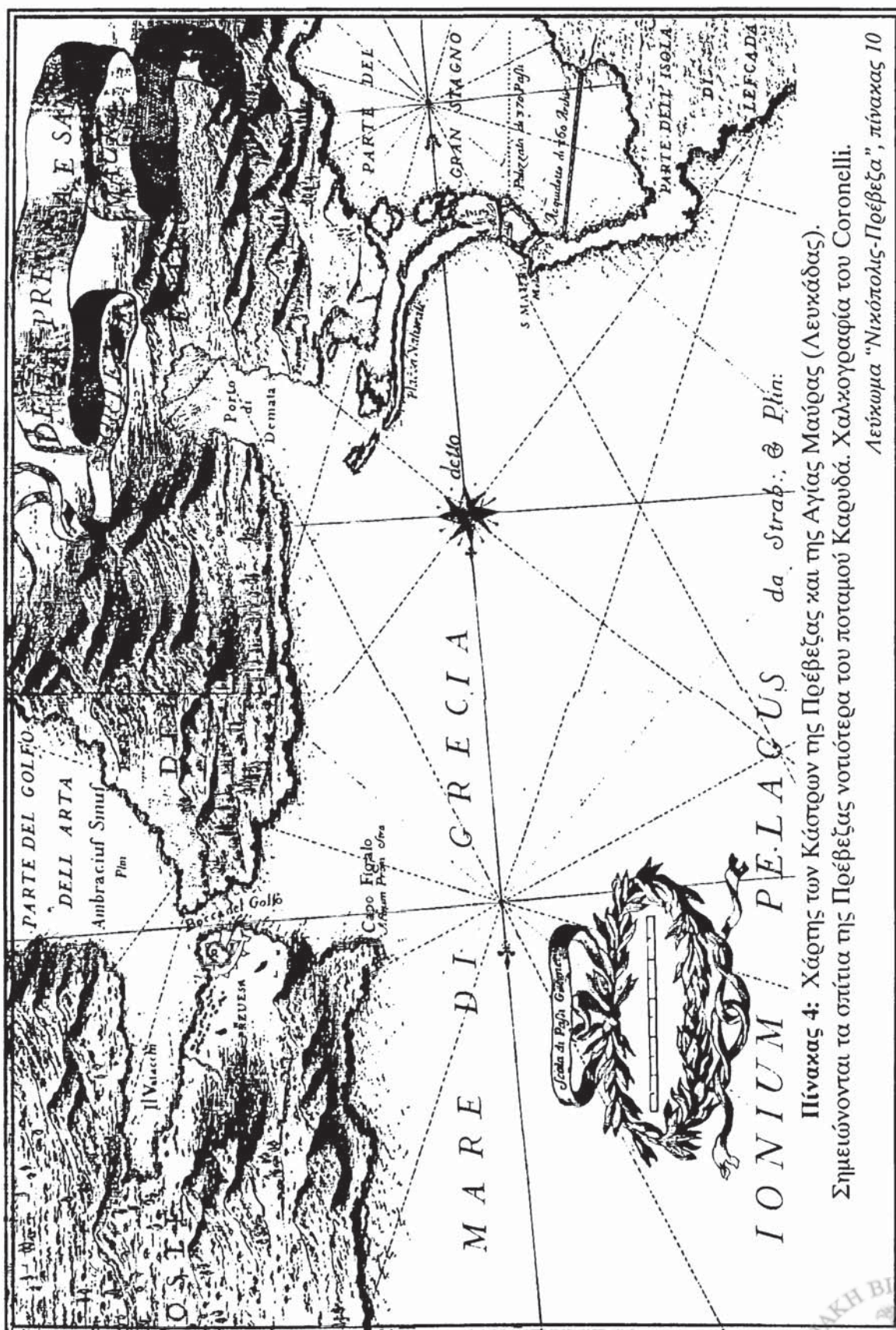

Πίνακας 3

Λεπτομερέστατος χάρτης της Πρέβεζας (1687). Το παλαιότερο σωζόμενο σχέδιο της πόλης. Διακρίνονται το κάστρο της Μπούκας (στη σημερινή θέση Παλιοσάραγα), τα διάφορα κτίσματα μέσα στο κάστρο και έξω από αυτό δεξιά και αριστερά ενός μικρού δρόμου (το νότιο τμήμα της σημερινής οδού Εθν. Αντίστασης) μέχρι το ποτάμι (σημερινή οδό Καρυωτάκη), όπου υπήρχε γεφυράκι και ο πύργος (παρατηρητήριο) του Μπενζόν. Το κάστρο της Μπούκας κτίστηκε από τους Τούρκους και καταδαφίστηκε από τους Ενετούς το 1701, σύμφωνα με όρο της συνθήκης του Κάρλοβιτς.

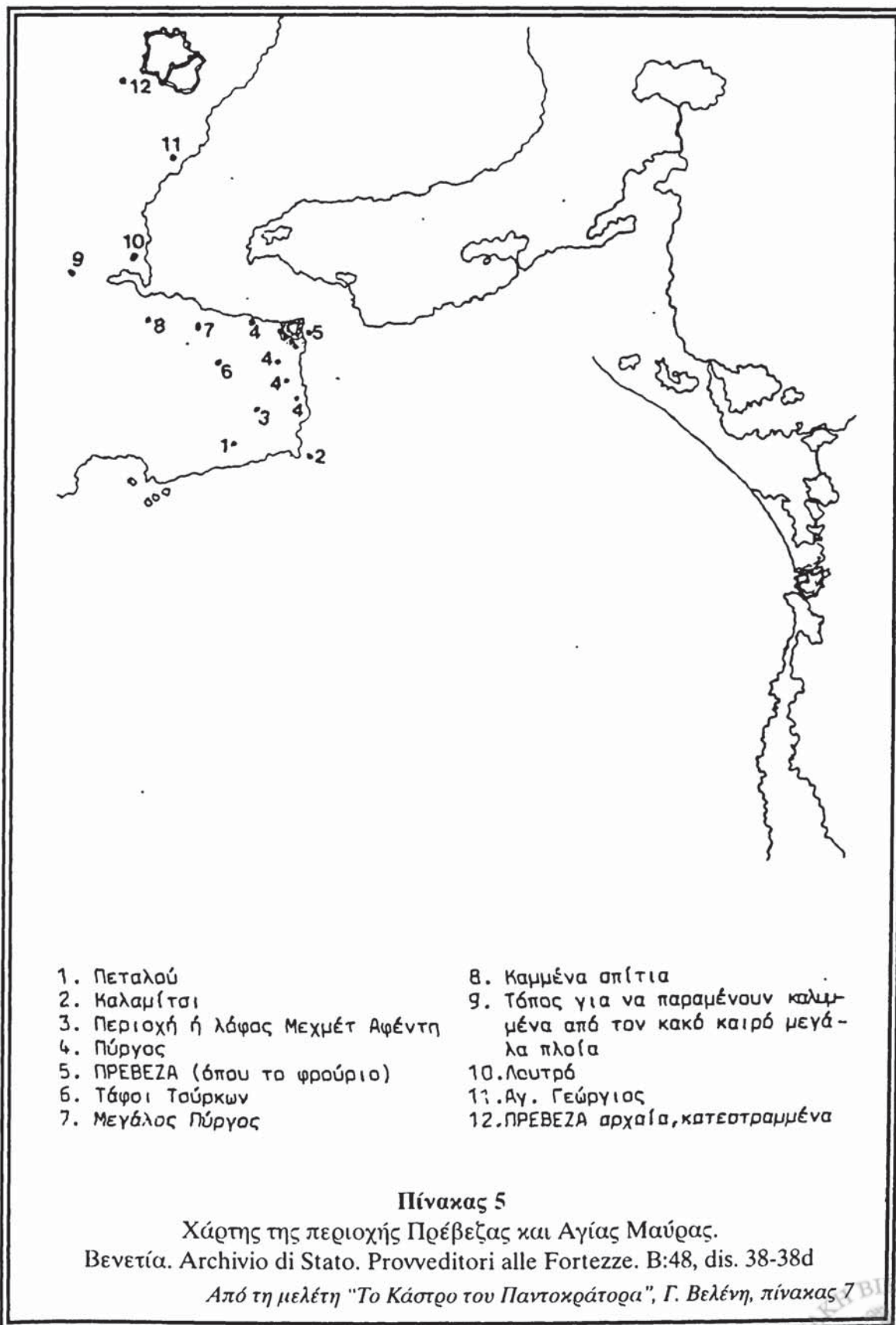
Εσφαλμένα αναφέρεται το Ιόνιο Πέλαγος ανατολικά της πόλης. Χαλκογραφία του Coronelli.

Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", πίνακας 1

Πίνακας 4: Χάρτης των Κάστρων της Πρέβεζας και της Αγίας Μαύρας (Λευκάδας).
Σημειώνονται τα σπήττα της Πρέβεζας νοτιότερα του ποταμού Καρυδιά. Χαλκογραφία του Coronelli.

Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", πίνακας 10

Σε μια χαλκογραφία, που αναφέρεται ότι είναι από κώδικα του Coronelli (1685), εικονίζεται η ακτή της Πρέβεζας από το ποτάμι Καρυδάς στα βόρεια. Κοιτά στο ποτάμι αυτό βρίσκεται ένας πύργος με την ονομασία Benzon, στη συνέχεια υπάρχει ο οικισμός Πρέβεζας και δίπλα ακριβώς το φρούριο της Μπούκας (Πίν. 3).

• • •

Σε μια άλλη χαλκογραφία ενός χάρτη της περιοχής Πρεβέζης-Λευκάδος του Coronelli (1686), εικονίζεται το γνωστό φρούριο στο σημείο Bocca del Golfo (στόμιο του κόλπου), στο λιμάνι Βαθύ υπάρχει η ένδειξη il Vatacchi και προς το Ιόνιο η ονομασία Capo Figalo (Actium Prom: Stra:) (Πίν. 4).

• • •

Είναι μία απεικόνιση του Coronelli με λεπτομερή σχεδίαση του Πύργου του Nicolo Leon στην Πρέβεζα. Ο πλήρης τίτλος, σε μετάφραση, είναι: «Φρούριο-Πύργος, κατασκευασμένος από τον Ν.Η. Nicolo Leon, Έκτακτο Προνοπή της Πρέβεζας, 1685».

• • •

Στους πίνακες της διατριβής του Ασπ. Αρχοντίδη⁶ ανατυπώνεται ένας χειρόγραφος χάρτης της ευρύτερης περιοχής της Πρέβεζας, έως και την Αγία Μαύρα (Λευκάδα). Ο χάρτης αυτός βρίσκεται στο Archivio di Stato της Βενετίας, στη σειρά Provveditori alle Fortezze, B: 48, dis: 38-38d (Πίν. 5).

Απ' όλες τις ενδείξεις, όπως φαίνονται στην ανατύπωση, αναφέρουμε αυτές που μας ενδιαφέρουν περισσότερο (σε

μετάφραση):

1. Πεταλού, 2. Καλαμίτσι, 3. περιοχή - ή λόφος Μεχμέτ Αφέντη, 4. Πύργος, 5. ΠΡΕΒΕΖΑ (όπου το φρούριο), 6. Τάφοι Τούρκων, 7. Μεγάλος Πύργος, 8. Καμένα Σπίτια, 9. Τόπος για να παραμένουν καλυμμένα από τον (κακό) καιρό μεγάλα πλοία, 10. Λουτρό, 11. Αγ. Γεώργιος, 12. ΠΡΕΒΕΖΑ, αρχαία (παλιά) καταστραμμένη.

• • •

Η ίδια όμως απεικόνιση περιλαμβάνεται, ως χαλκογραφία, στον Άτλαντα του Coronelli (1687) (Πίν. 6).

Σημειώνουμε στη σχετική μελέτη μας τις αναγραφόμενες ενδείξεις με την ίδια αρίθμηση του σχεδίου (7α-7β), γιατί βρίσκονται ακριβώς στην ίδια θέση.

Οι ενδείξεις σε μετάφραση είναι:

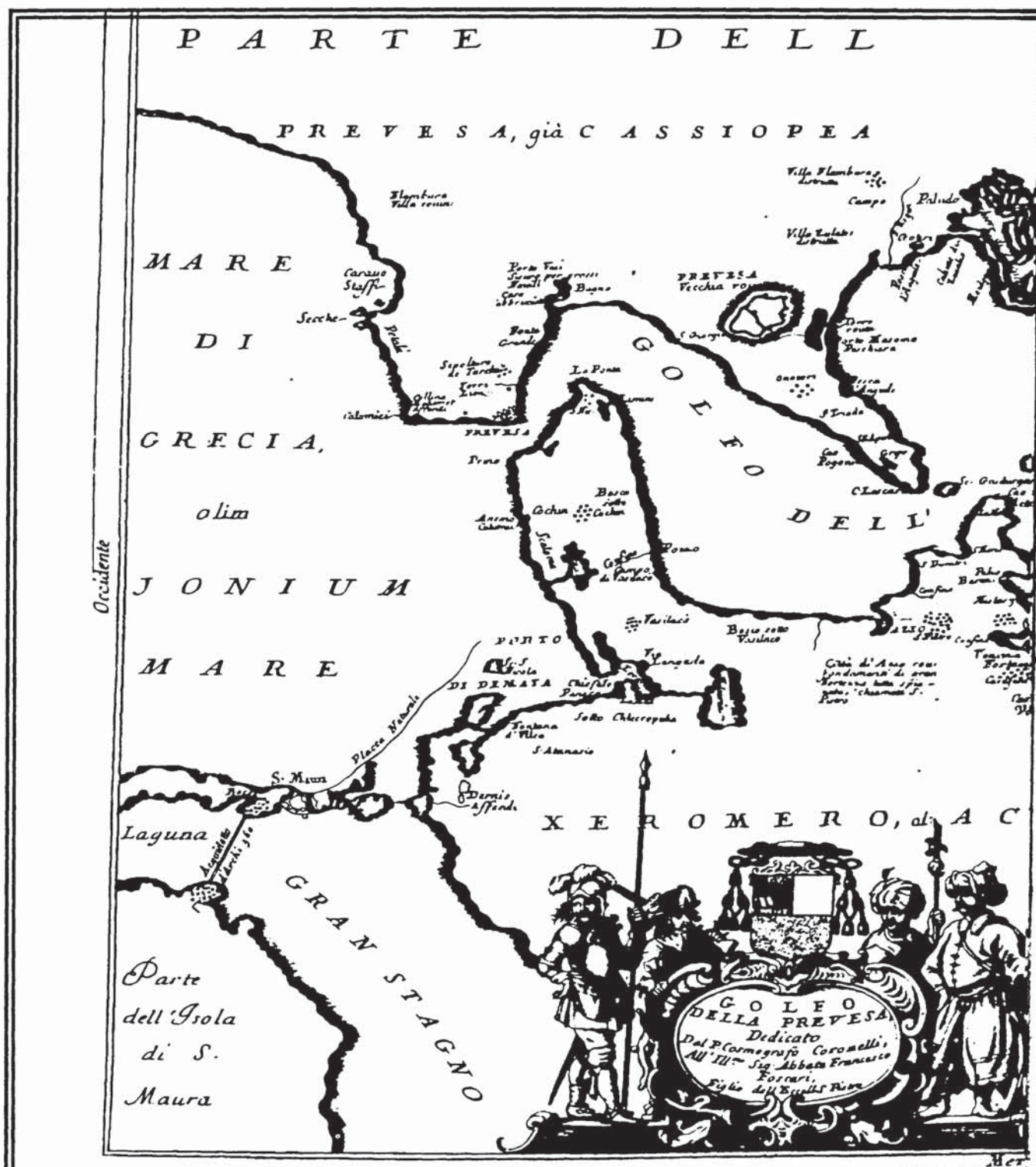
1. Πεταλού, 2. Καλαμίτσι, 3. Λόφος Μεχμέτ Αφέντη, 4. Πύργοι Lion, 5. Πρέβεζα, 6. Τάφοι Τούρκων, 7. Μεγάλος Πύργος, 8. Καμένα σπία, 9. Λιμάνι Βαθύ, ασφαλές για μεγάλα πλοία.

• • •

Στους πίνακες της διατριβής του Ασπ. Αρχοντίδη, αναδημοσιεύεται χειρόγραφος χάρτης από το Archivio di Stato της Βενετίας (στη σειρά Provveditori alle Fortezze, B: 48, dis. 36-36b) (Πίν. 7). Ο τίτλος σε μετάφραση, όπως αναγράφεται πάνω στο σχέδιο είναι: «Σχεδιάγραμμα της Φορτίεζας της Πρέβεζας». Αριστερά, επάνω, υπάρχει υπόμνημα με άλλο τίτλο και υπότιτλο, υπογεγραμμένο από τον συντάκτη του σχεδίου (σημ: στην ανατύπωση αυτή δεν είναι δυνατόν ν' αναγνωσθεί το κείμενο του υπομνήματος, από

6. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ, Ασπ., *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699)* (ιδιδ. διατριβή), Ε.Ε.Φ.Σ. Α.Π.Θ., παράρτημα αριθ. 40, Θεσσαλονίκη, 1983

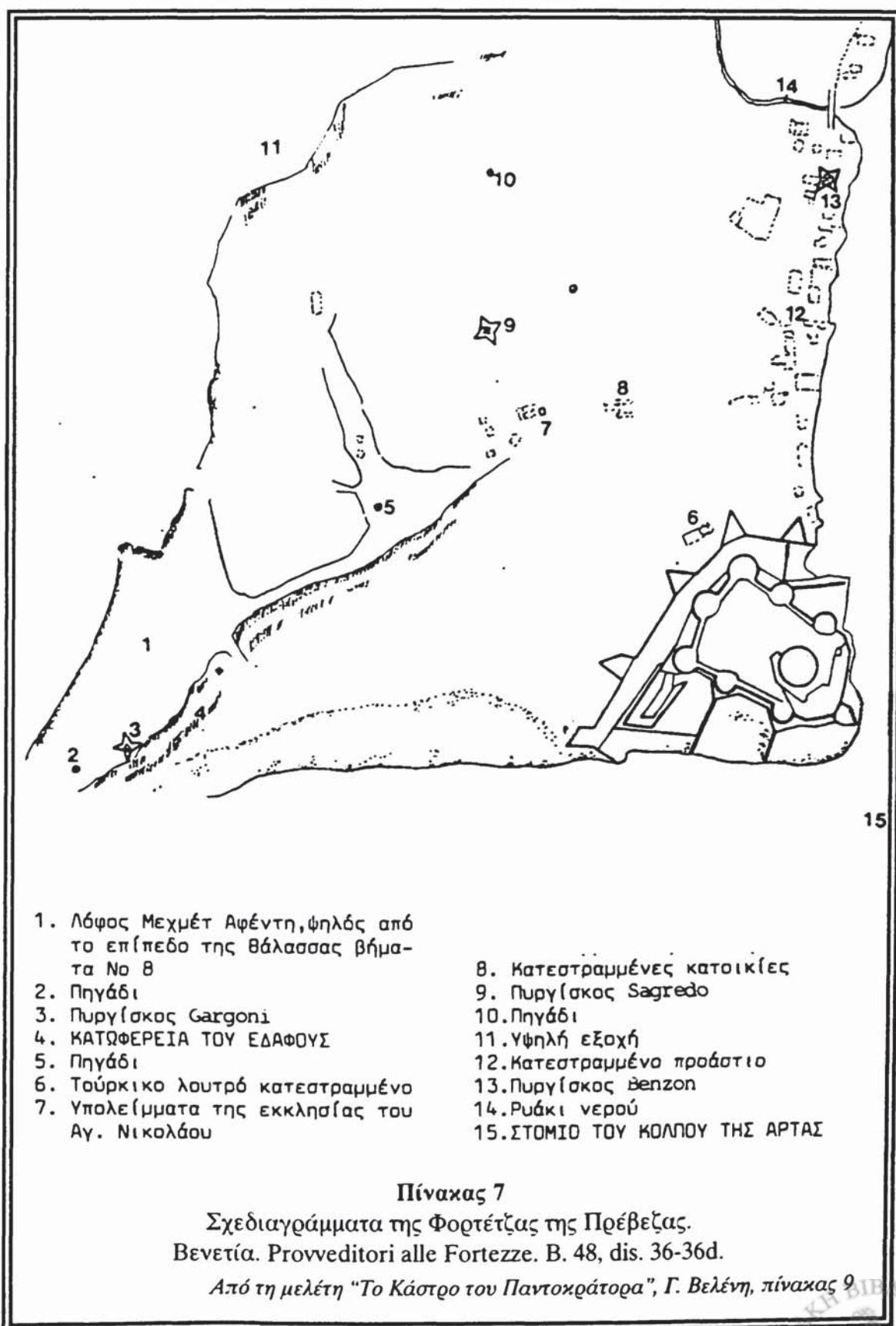

Πίνακας 6: Ακριβέστατος χάρτης του Αμβρακικού Κόλπου. Αξιοσημείωτα στο χάρτη: η πόλη πλοία - το Τουρκικό νεκροταφείο βορειότερα του Καρυδά, το Καλαμίτσι, η Πεταλού (στο Μύ ακρωτήριο Λασκάρα, οι τοποθεσίες όπου ψαρεύονται χέλια, το Μάζωμα και το

του ποταμού Καρυδιά, η μεγάλη Βρύση (στη Βρυσούλα), το λιμάνι Βαθύ - σίγουρο για μεγάλα πλοία Φλάμπουρα, το Νιοχώρι, η Αγία Τριάδα, οι Άγιοι Απόστολοι, η Πωγωνίτσα, ο Γρύπος, το Ποταμίο, τα πολλά μέρη, που μέχρι σήμερα έχουν το ίδιο όνομα. Χαλκογραφία του Coronelli.

Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", πίνακας 5

το οποίο θα είχαμε πολύτιμες πληροφορίες, εργασία που πρέπει να γίνει από το πρωτότυπο σχέδιο). Απεικονίζει το φρούριο της Πρέβεζας με τις προσθήκες που έκαναν οι Βενετοί μετά το 1684, έως το 1700 περίπου. Αναφέρουμε μόνο τις ενδείξεις που αναγράφονται έξω από το φρούριο, σε μετάφραση, και είναι:

1. Λόφος του Μεχμέτ Αφέντη, ψηλός από το επίπεδο της θάλασσας βήματα Νο 8 (=13,92 μ.), 2. Πηγάδι, 3. Πυργίσκος Garzoni, 4. ΚΑΤΩΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ, 5. Πηγάδι, 6. Τούρκικο λουτρό κατεστραμμένο, 7. Υπολείμματα της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου, 8. Κατεστραμμένες κατοικίες, 9. Πυργίσκος Sagredo, 10. Πηγάδι, 11. Υψηλή εξοχή (σε υψόμετρο), 12. Κατεστραμμένο προάσιο, 13. Πυργίσκος Benzon, 14. Ρυάκι νερού, 15. ΣΤΟΜΙΟ ΤΟΥ ΚΟΛΠΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ (Αμβρακικού).

• • •

Η ίδια απεικόνιση επαναλαμβάνεται και σε χαλκογραφία, στον Άτλαντα του Coronelli (1687) (Πίν. 8).

(Αναφέρουμε στη σχετική μελέτη μας, σε μετάφραση, μόνο τις ενδείξεις στις οποίες υπάρχει διαφορά αναγραφής, σε σχέση με τον Πίν. 7 ή καινούργιες ενδείξεις. Όλες οι υπόλοιπες συμπίπτουν με εκείνες του Πίν. 7).

1. ΥΨΩΜΑΤΑ (ΛΟΦΟΙ) ΤΟΥ ΜΕΕ-MET AFENDI.

15. Capo Figalo olim Actium Promontor.

16. Acqua morta.

• • •

Μία άλλη χαλκογραφία από τον Άτλαντα του Coronelli - Locatelli (1691), παρουσιάζει προοπτικά τον κόλπο και το φρούριο (της Μπούκας), με την ένδειξη

Prevesa.

• • •

Τέλος στον ίδιο Άτλαντα του Coronelli - Locatelli (1691), υπάρχει τοπογραφικό σχέδιο (κάτοψη) του Φρουρίου της Πρέβεζας, δηλαδή του γνωστού ως "φρούριο της Μπούκας", αυτού που υπήρχε σαφέστατα στην Πρέβεζα όταν έφτασαν εκεί οι δυνάμεις του Fr. Morosini το 1684.

Ολοκληρώνουμε την παρουσίαση του αρχαιικού υλικού από τη Βενετία με την παρουσίαση τριών παλιών σχεδιαγραμμάτων, τα οποία αναφέρονται στις οχυρώσεις της Πρέβεζας:

• • •

Τίτλος σχεδίου: «ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ με την στρατοπέδευση και την επίθεση» (Πίν. 9).

Χρονολογία σχεδίου: 18ος αιώνας (σύμφωνα με την καταχώρηση του Αρχείου).

Αρχειακή καταχώρηση: Βενετία, Archivio di Stato. Provveditori alle Fortezze, Dis. 36a.

Γενικές παρατηρήσεις: Σχέδιο σε χαρτί με πέννα και χρωματισμό (ακουαρέλα), διαστάσεων 476x355 mm.

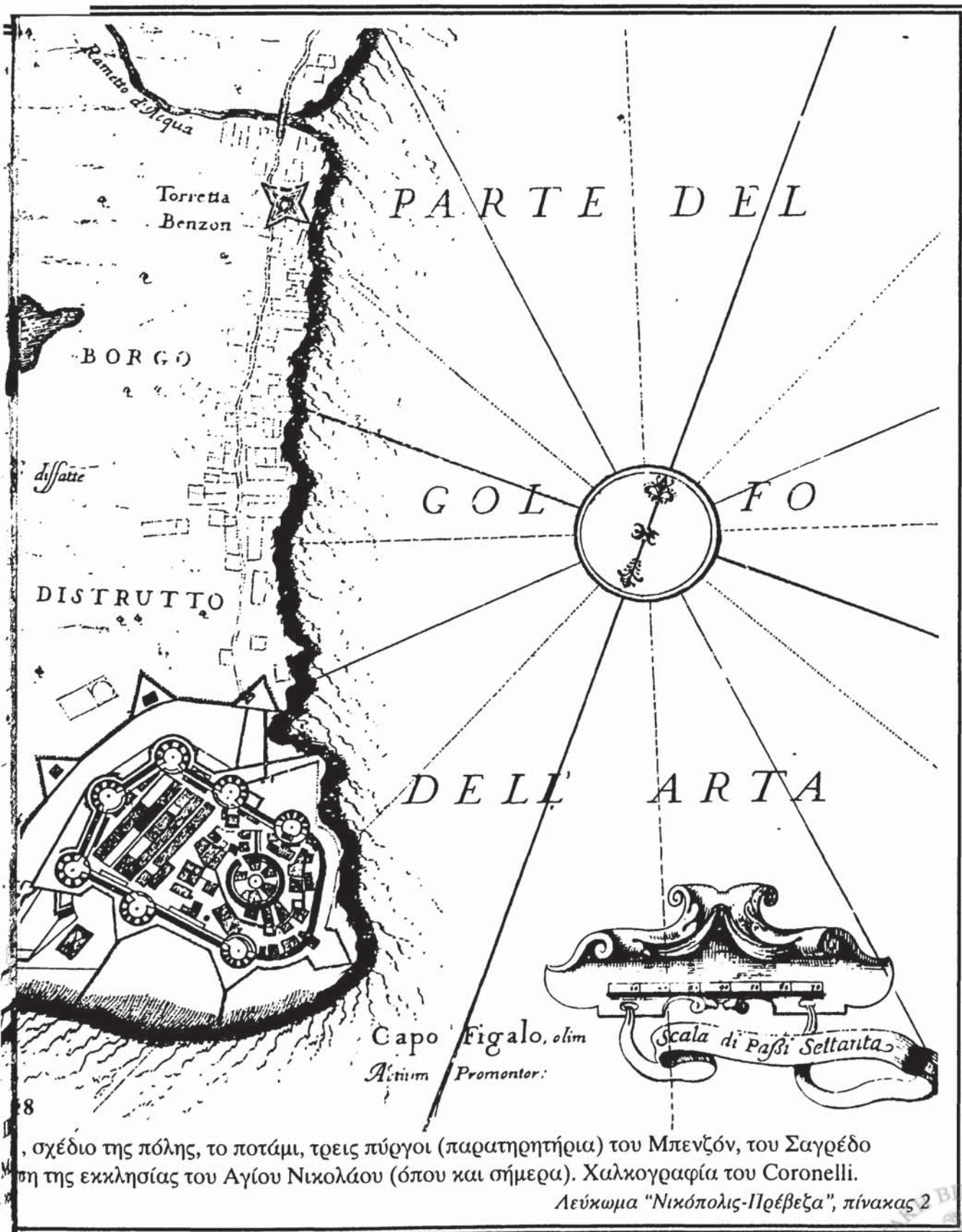
Περιγραφή: Σχεδιάγραμμα της ευρύτερης περιοχής της Πρέβεζας και ολόκληρου του Αμβρακικού κόλπου. Στην επάνω πλευρά υπάρχει, μέσα σε πλαίσιο, το σχετικό υπόμνημα με τον τίτλο που προαναφέραμε, γραμμένο στα γαλλικά. Παραθέτουμε τη μετάφραση του υπομνήματος, που είναι διατυπωμένο και αυτό στη γαλλική γλώσσα.

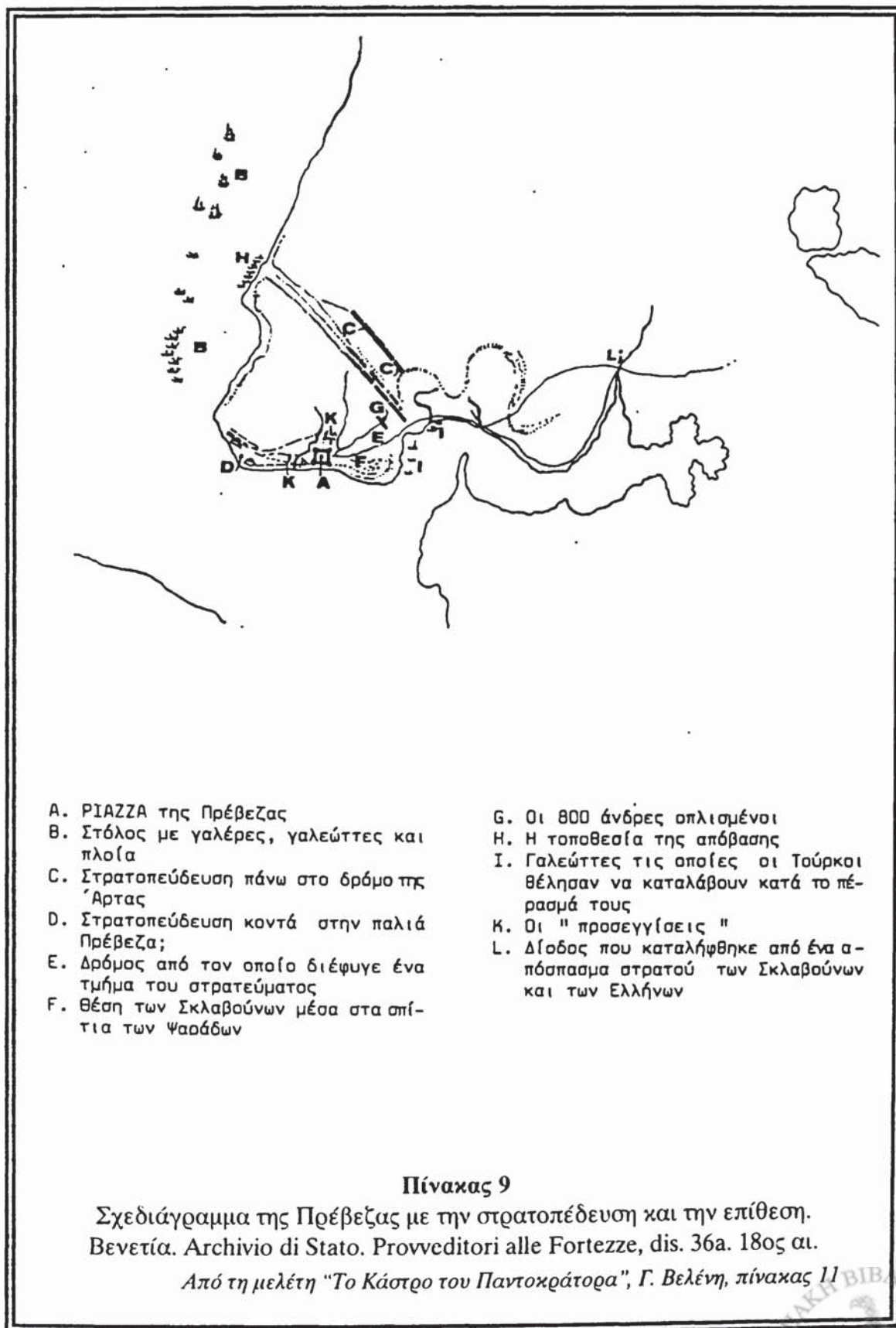
A. Piazza (οχυρωμένη θέση) της Πρέβεζας.

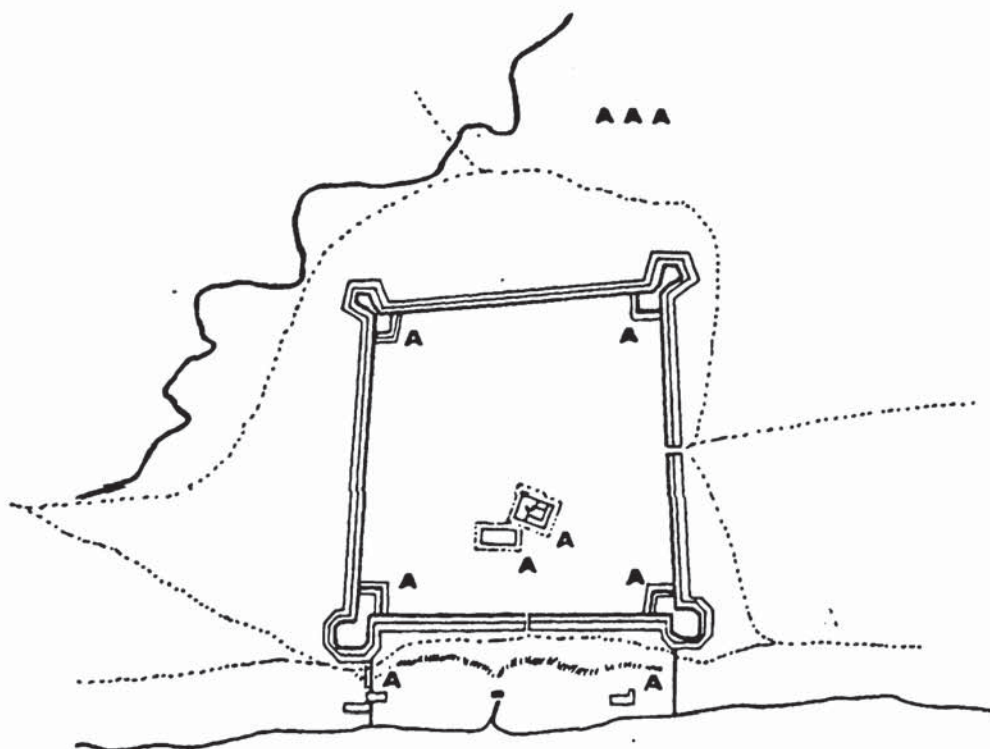
B. Στόλος με γαλέρες, γαλεώπες και πλοία.

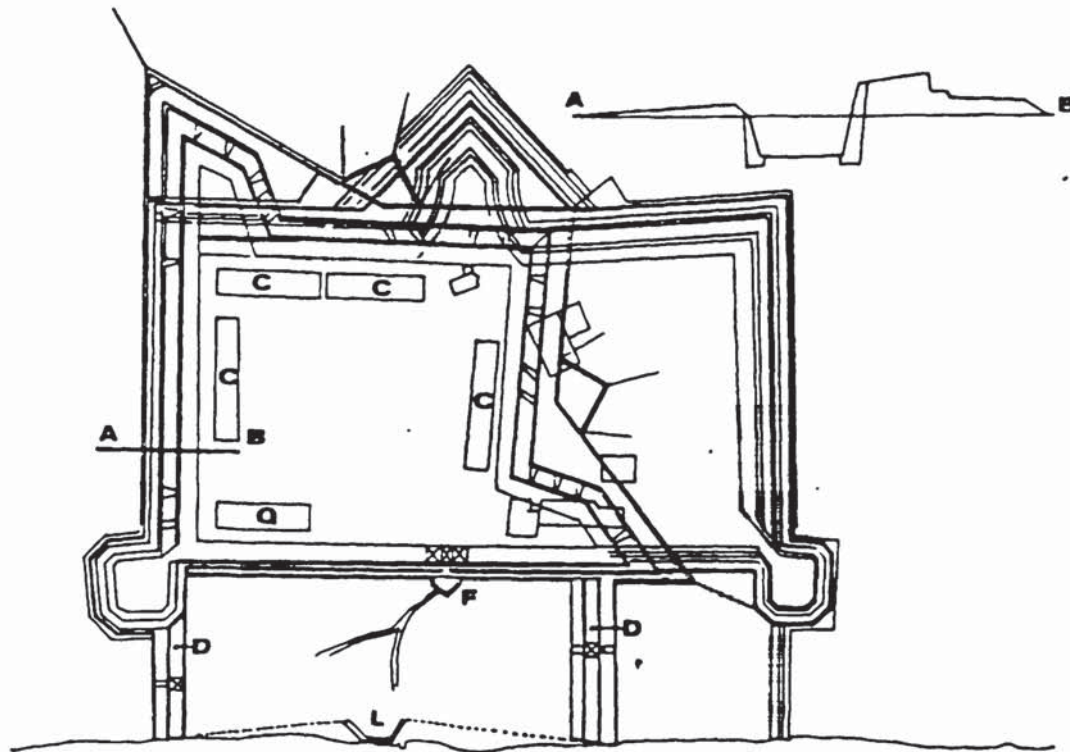

AAA. Αποκοπές-ορύγματα διευθετημένα εκ νέου πέραν του ότι η τάφος διευρύνθηκε κατά 3 βενετικά βήματα.

Πίνακας 10

Σχεδιάγραμμα της Πρέβεζας (το φρούριο). 18ος αιώνας.
Βενετία. Archivio di Stato. Provveditori alle Fortezze, ex. B. 79, dis. 36b.
Από τη μελέτη "Το Κάστρο του Παντοκράτορα", Γ. Βελένη, πίνακας 12

Πίνακας 11

Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Πρέβεζας. 18ος αιώνας.
Βενετία. Archivio di Stato. Provveditori alle Fortezze, ex. B. 79, dis. 36.

Από τη μελέτη "Το Κάστρο του Παντοκράτορα", Γ. Βελένη, πίνακας 13

Κ. Στρατοπέδευση πάνω στο δρόμο της Άρτας.

Δ. Στρατοπέδευση κοντά στην παλιά Πρέβεζα.

Ε. Δρόμος από τον οποίο διέφυγε ένα τμήμα του στρατεύματος.

Φ. Θέση των Σκλαβούνων μέσα στα σπίτια των ψαράδων.

Γ. Οι 800 άνδρες οπλισμένοι.

Η. Η τοποθεσία της απόβασης.

Ι. Γαλεώπτες τις οποίες οι Τούρκοι θέλησαν να καταλάβουν κατά το πέρασμά τους.

Κ. Οι “Προσεγγίσεις” (χαρακώματα-θέσεις των επιτιθέμενων).

Λ. Δίοδος (πέρασμα) που καταλήφθηκε από ένα απόσπασμα στρατού των Σκλαβούνων και των Ελλήνων.

Τέλος, στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου, αναγράφεται πάνω στο σχέδιο, «ΣΤΟΜΙΟ ΤΟΥ ΚΟΛΠΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ».

Από την απλή αναφορά του υπομνήματος υποθέτουμε ότι εικονίζει την επίθεση για την κατάληψη της Πρέβεζας από τις συμμαχικές δυνάμεις των Βενετών, το 1684. Ίσως λοιπόν η χρονολόγηση του σχεδιαγράμματος πρέπει να τοποθετηθεί στον 17ο αιώνα. Πάντως σαφής προσδιορισμός μπορεί να γίνει μόνο αν ερευνηθούν και έγγραφα ή εκθέσεις που πιθανότατα θα συνόδευσαν το ίδιο σχέδιο.

Εκείνο που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι σ’ όλη την περιοχή σημειώνεται μόνο ένα οχύρωμα με την ένδειξη Α στο στόμιο του κόλπου. Η τετράπλευρη απεικόνισή του, πολύ σχηματική, μόνον υποθέσεις μας επιτρέπει να κάνουμε για το ποιο φρούριο της Πρέβεζας εικονίζεται. Στο σημείο αυτό να θυμίσουμε μόνο ότι όλες οι ιστορικές (βιβλιογραφικές) πλη-

ροφορίες κάνουν λόγο για το φρούριο στην άκρη την πλησιέστερη προς το Άκτιο, στη θέση “Μπούκα”.

• • •

Τίτλος σχεδίου: «ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ» (εννοεί του φρουρίου που παρουσιάζει) (Πίν. 10).

Χρονολόγηση σχεδίου: 18ος αιώνας.

Αρχειακή καταχώρηση: Βενετία, Archivio di Stato (ASV). Provveditori alle Fortezze, ex. B. 79, dis. 36b.

Γενικές παρατηρήσεις: Το σχεδιάγραμμα είναι πάνω σε χαρτί, με πέννα και ακουαρέλα (χρωματισμένο). Τις πληροφορίες αυτές μας δίνει το δελτίο μητρώου του, στο φωτογραφικό αρχείο του ASV.

Περιγραφή: Το σχέδιο απεικονίζει την ακτή της παραλίας μπροστά στο στόμιο του κόλπου που ονομάζει “Κανάλι της Πρέβεζας” (CANALE DI PREVEZA). Επάνω αριστερά έχει τον γενικό τίτλο που προαναφέρθηκε, ενώ δεξιά υπάρχει η επεξήγηση των ενδείξεων Α.Α.Α., οι οποίες σημειώνονται πάνω στο σχέδιο και είναι η ακόλουθη (σε μετάφραση):

«Α.Α.Α. Αποκοπές-ορύγματα (tagliate) διευθετημένα εκ νέου, πέραν του ότι η τάφρος διευρύνθηκε κατά 3 βήματα βενετικά (=5,22 μ.)».

Το σχέδιο παρουσιάζει ένα τετράπλευρο οχυρό, με τη μία πλευρά του παράλληλα τοποθετημένη στην ακτή. Στις γωνίες του προεξέχουν πολυγωνικοί πύργοι, ως προμακώνες. Εμφανίζει δύο πύλες, μία προς τη θάλασσα και μία στη δεξιά πλευρά του οχυρού (όπως “διαβάζουμε” το σχέδιο). Τα ορύγματα Α σημειώνονται στην εσωτερική πλευρά-είσοδο των γωνιακών πύργων-προμακωνών,

ενώ άλλα δύο ορύγματα σημειώνονται να ξεκινούν από τους δύο άλλους παράκτιους πύργους προς τη θάλασσα.

Επίσης σημειώνουμε ότι στο εσωτερικό αυτού του τετράπλευρου οχυρού παρουσιάζεται ένα μικρό κτιριακό συγκρότημα με την ίδια ένδειξη (Α). Έχουμε όμως να παρατηρήσουμε ότι δεν μπορεί να εικονίζεται κάποιο όρυγμα (tagliata), ενώ στο εσωτερικό του μεγαλύτερου κτίσματος διακρίνεται ένας συμβολισμός, ίσως μισοφέγγαρο, που δηλώνει πιθανόν την ύπαρξη κάποιου μουσουλμανικού κτιρίου.

Επισημαίνεται ότι το οχυρό αυτό με τη μορφή που παρουσιάζεται διαφέρει τελείως από το φρούριο που τα περισσότερα σχεδιαγράμματα εκείνης της εποχής εικονίζουν, δηλαδή το φρούριο της Μπούκας, το οποίο ήδη αναφέραμε (βλ. Πίν. 1 και 7). Αντίθετα ομοιάζει με το οχύρωμα που εικονίζεται στον Πίν. 9 με την ένδειξη «Α. Place de Prevesa».

Ας περιγράψουμε όμως και το τελευταίο παλιό σχεδιάγραμμα, που έχουμε στη διάθεσή μας, πριν οδηγηθούμε σε ορισμένα γενικά συμπεράσματα:

• • •

Τίτλος: «Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Πρέβεζας» (Πίν. 11).

Χρονολόγηση: 18ος αιώνας.

Αρχειακή καταχώρηση: Βενετία, Archivio di Stato (ASV) Provveditori alle Fortezze, ex. B. 79, dis 36.

Γενικές παρατηρήσεις: είναι σχέδιο

με πέννα σε χαρτί και χρωματιστό με ακουαρέλα. Στο δελτίο μπρώου του, στο φωτογραφικό αρχείο του Archivio di Stato di Venezia, σημειώνεται ότι υπάρχουν 4 σχέδια, τα 36, 36a, 36b, 36c, από τα οποία λείπει το 36c. Διευκρινίζουμε ότι το 36a είναι το σχέδιο του Πίν. 9 και το 36b του Πίν. 10 που ήδη περιγράψαμε. Στο ίδιο μπρώο σημειώνεται επίσης ότι το σχέδιο αυτό (36) διαβιβάστηκε από τον στρατηγό Schülemburg⁷ με το έγγραφο Νο 11.

Περιγραφή: Στο σχέδιο εικονίζεται ένα τετράπλευρο φρούριο, στο οποίο γίνονται κάποιες προτάσεις νέων διευθετήσεων του περιβόλου του, προφανώς για την καλύτερη αμυντική του ικανότητα. Συγκεκριμένα παρατηρούμε τα εξής:

Στο εσωτερικό του οχυρού αναγράφεται ο τίτλος και ο υπότιτλος του σχεδίου που είναι (σε μετάφραση): «Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Πρέβεζας που ρυθμίζεται - παρουσιάζεται - με τις κίρινες γραμμές».

Δυστυχώς μόνο η μελέτη του πρωτοτύπου σχεδίου θα μας επέτρεπε να διακρίνουμε ποιος ακριβώς περίβολος είναι χρωματισμένος με το κίτρινο. Εκτός οχυρού υπάρχει ένας άλλος τίτλος: «Σχέδιο-πρόταση της Πρέβεζας».

Επάνω δεξιά στον πίνακα του σχεδίου εικονίζεται «τομή που σημειώνεται με τη γραμμή ΑΒ», αυτή δε τη γραμμή (ΑΒ) παρατηρούμε στην κάτωψη, στην αριστερή πλευρά του περιβόλου του φρουρίου.

7. Ο Γερμανός στρατηγός κόμης Mattia von Schülemburg βρισκόταν στην υπηρεσία της Γαλλνοτιάτης με επίκεντρο των δραστηριοτήτων του την Κέρκυρα, την άμυνα της οποίας οργάνωσε με επιτυχία (εξωτερικά οχυρώματα Αγ. Σωτήρα και Αβραάμη) και απέτρεψε κατάληψή της από τους Τούρκους το 1716. Βλ. ΑΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΠΙΡΜΠΙΛΗ, Αφρ., *Η Αρχιτεκτονική της πόλεως της Κέρκυρας κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας*, Αθήναι, 1977, σ. 72.

Είναι μία τυπική, γνωστή διατομή του κυρίως τείχους με τις επικωματώσεις και την κεκλιμένη από τοιχοποιία εξωτερική επιφάνειά του, της τάφρου και του αντερείσματος αυτής (contrascarpa).

Το τετράπλευρο οχυρό είναι τοποθετημένο παράλληλα προς την ακτή και μόνο στις γωνίες προς τη θάλασσα σημειώνονται πολυγωνικοί πύργοι (προμαχώνες). Στο εσωτερικό αυτού του τετράπλευρου εικονίζονται διάφορα ορθογωνικά κτίρια, σε ορισμένα από τα οποία υπάρχει η ένδειξη C, ενώ σε ένα μόνο υπάρχει η ένδειξη Q. Στον περίβολο προς την ακτή ανοίγει μία πύλη, στην εξωτερική πλευρά της οποίας σημειώνεται κάποιο έργο, πιθανόν αμυντικής κάλυψής της, με την ένδειξη F. Επίσης στην ίδια πλευρά χαράσσονται τείχη (γραμμές “αποκοπής” - tagliate) τα οποία από τον περίβολο καταλήγουν στην παραλία. Σε χώρο που ορίζεται από αυτά τα τείχη σημειώνονται ορθογωνικά κτίσματα (προάστιο;) ενώ πάνω στην παραλία ένα είδους περιβόλου (πασσαλοφράκτη) εξασφαλίζει κάποια προστασία. Στο μέσο του παράκτιου αυτού περιβόλου υπάρχει ενισχυμένη διεύρυνση και σχηματισμός κάποιου (πιθανά) προωθημένου πυροβολείου (L).

Πάνω στο τετράπλευρο οχυρό διαγράφεται, κατά τη διαγώνια διεύθυνση, η χάραξη ενός άλλου περιβόλου, του οποίου η μορφή δηλώνει μία πλέον εξελιγμένη αντιμετώπιση κατασκευής οχυρών περιβόλων με ημιπρομαχώνες, εξέλιξη που σαφώς είχε καθιερωθεί έως τα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα.

Στη δεξιά πλευρά του περιβόλου του ορθογωνικού οχυρού σημειώνεται η έν-

δειξη: «τμήμα του φρουρίου που εξαιρείται». Με την αναφορά αυτή δηλώνεται ότι το όλο σχεδιάγραμμα παρουσιάζει προτάσεις για νέες διευθετήσεις-βελτιώσεις κάποιου υπάρχοντος οχυρού. Τέλος στην κάτω πλευρά του πίνακα σημειώνεται γραμμική κλίμακα που είναι, όπως αναγράφεται δίπλα, «κλίμακα των 50 βημάτων για την κάτοψη και των 50 ποδιών για την τομή».

Ανακεφαλαιώνοντας για το σχέδιο αυτό, το μόνο που θα είχαμε να επισημάνουμε είναι ότι για φρούριο της Πρέβεζας παρουσιάζεται ένα τετράπλευρο οχυρό, στο οποίο γίνονται προτάσεις βελτίωσης, γεγονός που δηλώνει την ύπαρξή του από παλιότερη εποχή. Η πλήρης ερμηνεία του σχεδίου όμως μπορεί να γίνει μόνο όταν βρεθεί και μελετηθεί το έγγραφο Νο 11 του στρατηγού Schülemburg ή και άλλα έγγραφα ή εκθέσεις που θα το συνόδευαν.

Με τα αρχειακά στοιχεία που αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής, η μόνη διαπίστωση που μπορεί να γίνει είναι ότι στα τέλη του 17ου - αρχές του 18ου αιώνα παρουσιάζονται ως “φρούριο (-α) Πρέβεζας”, δύο διαφορετικής μορφής οχυρά.

α. ένα πολυγωνικό με 7 κυκλικούς πύργους και ένα κεντρικό, και

β. ένα τετράπλευρο με τέσσερις (ή δύο) πολυγωνικούς πύργους στις γωνίες του.

Να επισημάνουμε όμως ότι σε κανένα σχεδιάγραμμα, από αυτά που μελετήσαμε μέχρι στιγμής, δεν σημειώνονται ταυτόχρονα και τα δύο φρούρια, που τυχαίνει να είναι διαφορετικής μορφής και οργάνωσης. Παρουσιάζονται μεμονωμένα, χωρίς κανένα συσχετισμό.

Από τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) έως και τη Γαλλική κατοχή (1797-1798)

Ένας από τους όρους της συνθήκης του Κάρλοβιτς (Ιανουάριος 1699), με την οποία έληξε ο 16χρονος πόλεμος μεταξύ Τουρκίας και ευρωπαϊκών συμβατικών δυνάμεων, ήταν, μεταξύ των άλλων, και η παράδοση του φρουρίου και του οικισμού της Πρέβεζας, αφού όμως τούτο κατεδαφίζόταν.⁸

Η επαναφορά της Πρέβεζας στην κατοχή των Βενετών το 1718, με τη συνθήκη του Πασσάρωβιτς και για το διάστημα έως το 1797, εποχή που διαλύεται η Βενετική Δημοκρατία, καθώς επίσης και οι πληροφορίες ότι η κυριαρχική ισχύς των Βενετών στην πόλη ήταν μηδαμινή, ενισχύει την άποψη ότι καμιά ενέργεια δεν πρέπει να έγινε για την αμυντική και ο-

χυρωματική κάλυψή της.⁹ Η απουσία κάθε πληροφορίας για οχύρωση σ' ολόκληρο το διάστημα του 18ου αιώνα μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Πρέβεζα πρέπει να ήταν μια μικρή πολιτεία, με εμπορική κίνηση βέβαια, για τη στρατιωτική ασφάλεια της οποίας όμως κανείς από τους κρατούντες στην περιοχή δεν ενδιαφερόταν. Ούτε υπάρχουν πληροφορίες για την ακριβή κατάσταση των οχυρώσεων της Πρέβεζας.

Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή της θλιβεράς εικόνας που παρουσιάζουν στις διηγήσεις τους ο Γάλλος Foucherot, βοηθός του επίσης Γάλλου περιηγητή Choiseul-Gouffier και ο ζωγράφος Luis Fran. Sebastian Fauvel. Μετά το 1780

8. Το γεγονός επιβεβαιώνουν διάφοροι ιστορικοί. Κατά τον Σεραφείμ Βυζάντιο (ό.π. 223 κ. εξ.) η κατεδάφιση έγινε από Βενετούς το 1701. Την ίδια άποψη υιοθετεί ο Π. Φουρίκης (ό.π., 284-285) και ο Αλ. Φιλαδελφεύς (ό.π., 234). Άλλοι όμως ιστορικοί, στις αναλύσεις των όρων της συνθήκης του Κάρλοβιτς, διατυπώνουν την άποψη ότι η βενετική υποχώρηση σε αυτή τη συνθήκη ήταν σοβαρότατη με την επιστροφή στους Οθωμανούς της κατακτημένης Ναυπάκτου, της Πρεβέζης και των άλλων εξαρτημάτων τους στη Στερεά (Αντίρριο, Ξερόμερο). Η Πύλη όμως υποχρεώθηκε να κατεδαφίσει τα φρούρια αυτών των περιοχών και να εγγυηθεί, από κοινού με τη Βενετία, την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στον Κορινθιακό κόλπο και στα παράλια του Ιονίου. Βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, 20, 35-36.

9. Ο Ι. Δημαράτος αναφέρει ότι ο ιστοριογράφος της Βενετίας Coronelli περιγράφει την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Πρέβεζα κατά την παράδοσή της στους Βενετούς (1718). Δημοσιεύει δε (ο Coronelli) στο γνωστό του Άτλαντα το διάγραμμα του εσωτερικού φρουρίου της Πρέβεζας που ονομαζόταν του Αγίου Ανδρέα, ενώ από την πόλη δεν έχει να περιγράψει τίποτα παρά μόνο λείψανα του Αγίου Νικολάου του παλιού, όπως σημειώνεται στον σχετικό χάρτη (βλ. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, 654 κ. εξ.). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σχολιάσουμε ότι φρούριο Αγίου Ανδρέα ονομάζεται, όπως σώζει η μέχρι σήμερα παράδοση, αυτό που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά της πόλης. Ενώ είναι γνωστό ότι το εικονιζόμενο στον Άτλαντα του Coronelli σχεδιάγραμμα φρουρίου με τον τίτλο Fortezza di Prevesa είναι εκείνο της θέσης "Μπούκα", στα Παλαιοσάραγα. Κρατάμε μόνο μια γενική επιφύλαξη για τα στοιχεία που δίνουν τα ντοκουμέντα των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας γιατί δεν τα έχουμε ερευνήσει διεξοδικά.

πέρασαν με μονόξυλα, από την Λευκάδα στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα και αναφέρουν: «Ένα θλιβερό σπιτόπουλο, ένα ξωκλήσι κάλασμα, δύο ερειπωμένα σπίτια χωρίς στέγη, τρία κανόνια χωρίς κιλλίβαντες, όλα αυτά τριγυρισμένα μ' έναν παλιοφράκτη, αποτελούσαν την άμυνα των Βενετικών συνόρων με την Αλβανία».¹⁰

Αυτά συνέβαιναν μέχρι τα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα εποχή που η εξάπλωση του Αλή Πασά αρχίζει απειλητική και προς τα παράλια της Ηπείρου. Τα ιστορικά γεγονότα στην περιοχή γύρω στα 1797-98, που αναφέρονται στο πρώτο κεφάλαιο της σχετικής μας μελέτης, κατέληξαν στην καταστροφή και την κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή Πασά. Είναι ακριβώς η εποχή που αρχίζουν να υπάρχουν πάλι πληροφορίες για την άμυνα της πόλης. Μέσα από τις περιγραφές εκείνων των γεγονότων θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε τις όποιες πληροφορίες μας δίδονται για τα οχυρώματα της πόλης και την τοπογραφική τουλάχιστον εντόπισή τους.

Όταν ο Αλή Πασάς στράφηκε εναντίον της Πρέβεζας, οι Γάλλοι που βρίσκονταν στην πόλη, λαμβάνοντας γνώση αυτού του γεγονότος πολύ αργά, αποφάσισαν να οχυρωθούν. Οι βιβλιογραφικές πληροφορίες, πολύ γενικές, αναφέρουν ότι άρχισαν να κατασκευάζουν οχυρωματικά έργα, δηλαδή πρόχειρο φρούριο, κοντά στα ερείπια της αρχαίας Νικόπο-

λης, στον ισθμό που ενώνει την χερσόνησο (όπου και η πόλη της Πρέβεζας) με τη λοιπή στερεά. Αρχικά στα έργα αυτά δούλεψαν και κάτοικοι της περιοχής, οι οποίοι όμως εγκατέλειψαν τους Γάλλους μόλις πληροφορήθηκαν ότι ο Αλή Πασάς βάδιζε με τον στρατό του εναντίον της Πρέβεζας.¹¹

Ο Ι. Δημαράτος μας πληροφορεί, επιπλέον, ότι το ίδιο γεγονός της οχύρωσης της Πρέβεζας από τους Γάλλους πληροφορήθηκε και ο Αλή Πασάς, ο οποίος επέσπευσε την προέλασή του πριν ακόμη συμπληρωθεί το ανεγειρόμενο τείχος. Στη συνέχεια ακολούθησαν τα αιματηρά γεγονότα της 12ης Οκτωβρίου 1798. Οι Αλβανοί του Αλή Πασά με ορμητική έφοδο διέσπασαν το κέντρο της γαλλικής παράταξης, απέκοψαν τη δεξιά πτέρυγα των αμυνόμενων και υποχρέωσαν τους Γάλλους να συμπυκθούν «εντός του οχυρώματος και της τάφρου της παρά το Ιόνιον», περιμένοντας βοήθεια από την Πρέβεζα. Στη συνέχεια αναφέρει ότι μεταξύ των διαφόρων γειτονιών που κάηκαν στην πόλη, ήταν «αι συνοικίαι Αγίου Γεωργίου όπου νυν το ομώνυμον φρούριο και το παρεκκλήσιον του Παντοκράτορος, όπου το φερώνυμον φρούριο... Επίσης εκάη ο προ της εισόδου του φρουρίου του Αγ. Ανδρέου εις το βόρειον άκρον της πόλεως ναός του Αγίου Ανδρέου...».¹²

Παράλληλα ο Νικ. Ζιάγκος μας αναφέρει: «Οι Αρβανίτες του Αν-Γιάννη προ-

10. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κυρ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Β' (1700-1800), Αθήνα, 1975, σ. 442-443.

11. ΜΟΣΧΟΝΑΣ Ν., «Γάλλοι και Αλή Πασάς», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΑ', Αθήνα, 1975, σ. 389 κ. εξ.

12. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, Ι.Φ., Πρέβεζα, *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό "Πυρσός"* 7, Πρέβεζα, σ. 654-658.

χώρησαν στ' Αυλάκια - Άη Σπυρίδωνα, στην παραλία έφτασαν στη ντάπια Βρυσούλας και μπήκαν στο βενετσιάνικο κάστρο της Πρέβεζας με τον Μπεκήρ Τζογαδώρο. Στη μάχη έπεσαν 400, αιχμαλωτίστηκαν 1.000 γυναικόπαιδα, 200 Γάλλοι παραδόθηκαν στη Νικόπολη και 87 Έλληνες με τον Περραιβό έφτασαν στον Παντοκράτορα, μπήκαν σε τρία καράβια κι' έφυγαν...». ¹³

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι:

α. Η πρόχειρη οχύρωση των Γάλλων, η οποία δεν ολοκληρώθηκε, πρέπει να ήταν κάποιο απλούστατο τείχος, ίσως και μόνο με επιχώσεις-αναχώματα. Πάντως δεν μνημονεύεται πουθενά επακριβώς ή ότι διασώθηκε κάποιο τμήμα του,

β. στην περιοχή του φρουρίου του Αγίου Γεωργίου η συνοικία καταστράφηκε,

γ. στην περιοχή του φρουρίου του Παντοκράτορα καταστράφηκε επίσης το ομώνυμο παρεκκλήσι, από το οποίο προφανώς πήρε το φρούριο και το όνομά του,

δ. η καταστροφή του ναού του Αγίου Ανδρέα μπροστά στην είσοδο του ομώνυμου φρουρίου, όπως αναφέρεται από τον Δημαράτο, δηλώνει ότι υπήρχε το φρούριο αυτό.

Επομένως, τόσο στον Άγιο Γεώργιο όσο και στον Παντοκράτορα, δεν πρέπει

να υπήρχαν το 1798 οχυρώματα γιατί οπωσδήποτε θα αναφέρονταν κατά την ιστορική των γεγονότων εκείνων. Η αναφορά τους δεν θα γινόταν μόνο για τον τοπογραφικό προσδιορισμό των θέσεων (περιοχών) όπου έγιναν καταστροφές και όπου αργότερα (δηλ. την εποχή των συγγραφέων) υπήρξαν τα φρούρια, γιατί είχαν ήδη κατασκευαστεί.

Επίσης η αναφορά «εντός του οχυρώματος και της τάφρου της παρά το Ιόνιον» από το Δημαράτο είναι πολύ αόριστη και δεν μπορεί να ταυτιστεί, ενώ η αναφορά ότι «μπήκαν στο βενετσιάνικο κάστρο της Πρέβεζας», θα εννοεί μάλλον το ερειπωμένο αρχικό φρούριο της Μπούκας. Τέλος, εκτός από το φρούριο της "Μπούκας" ίσως να υπήρχε και εκείνο του Αγίου Ανδρέα, αν συνδυάσουμε και τα πρώτα συμπεράσματα από τις απεικονίσεις που περιγράφηκαν σε άλλο σημείο της σχετικής μελέτης μας.

Βέβαια, μέχρι στιγμής, δεν υπήρξε δυνατότητα να διαπιστώσουμε την ορθότητα των πηγών που χρησιμοποίησαν οι παραπάνω συγγραφείς, γι' αυτό και απλά αναφέρουμε τα γεγονότα με ορισμένες επιφυλάξεις. Επίσης πρέπει να επισημάνουμε ότι στις βιβλιογραφικές πηγές πρώτη φορά αναφέρεται η ονομασία "Παντοκράτορας", ως τοπωνύμιο, κατά τα γεγονότα του 1798. ¹⁴

13. ΖΙΑΓΚΟΣ Ν., *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος (1648-1820)*, Αθήνα, 1974, σ. 342.

14. Αναφέρεται ότι κατά την επανοίκηση της Πρέβεζας στην τελευταία περίοδο της βενετικής κατοχής της (1717-1797) από οικογένειες Πρεβεζάνων που ξαναπήραν τα σπίτια και τα κτήματά τους, μεταξύ αυτών υπήρχε η οικογένεια των Τσαρλαμπαίων των οποίων το σπίτι και το κτήμα τους βρίσκονται στον Παντοκράτορα. Δηλαδή πρέπει να υπήρχε το παρεκκλήσι γιατί για οχυρό δεν γίνεται λόγος σε καμία πηγή για εκείνη την εποχή (βλ. ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, Α., "Πρεβεζάνοι Αγωνιστές στην υπηρεσία της Βενετικής και Γαλλικής διοίκησης της Επανάστασης", *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 9, 1986, σ. 8-12).

ΟΔ. ΜΠΕΤΣΟΥ

σ. δασκάλου

Το Εικοσιένα και η Πρέβεζα

Μέρος δεύτερο

(Μια πράξη νοτάριου της Πρέβεζας, σχετικά με το κούρσεμα δύο καϊκιών της από επαναστάτες)¹

Τον Οκτώβρη του 1821 συνεχιζόταν η επανάσταση των Σουλιωτών και Παρασουλιωτών κατά των Τούρκων στη Νοτιοδυτική Ήπειρο, όπως και η πολιορκία του Αλή πασά στα Γιάννινα από πιστούς στο σουλτάνο πασάδες. Οι πρώτοι, προκειμένου, απ' ένα δικό τους "σκάλωμα"² της γεπονικής του Ιονίου θάλασσας, να επικοινωνούν μέσω αυτού τόσο για τον ανεφοδιασμό τους με τρόφιμα και πολεμοφόδια όσο και για να ελέγχουν τις κινήσεις των τούρκικων караβιών αλλά και των μισθωμένων απ' αυτούς ιδιωτικών, κατέλαβαν, τέλη τ' Απρίλη του '21, το εγκαταλειμμένο παραθαλάσσιο κά-

στρο της Ρινιάσας (Ριζών) Ν. Πρέβεζας, αποστέλλοντας σ' αυτό τον απόστολο του Αλέξανδρου Υψηλάντη Χριστόφορο Περραιβό με περίπου 100 παλλικάρια τους.

Τότε βρίσκονταν στην Αγγλοκρατούμενη Κέρκυρα όλοι σχεδόν οι Παργινοί, που θεληματικά έφυγαν από την Πάργα, όταν το 1819, ο Άγγλος διοικητής της Επτανήσου και της Πάργας Θ. Άιτλαν πούλησε την πατρίδα τους στον Αλή πασά λίγο πριν κηρυχθεί από το σουλτάνο "αποστάτης".

Ο Χριστόφ. Περραιβός γράφει ότι τον Ιούνιο του 1821 έφθασαν με καϊκια

1. Το πρώτο μέρος έχει δημοσιευθεί στα *ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ*, τεύχ. 3, 1985, σελ. 27, με τον ίδιο τίτλο και υπότιτλο "Έγγραφα και γραπές θύμψεις".

2. *Σκάλωμα* είναι παραλία με αμμώδη βυθό και βάθος ως το μυχό της. Δεν κινδυνεύουν τα φορτωμένα ξυλοκάραβα να πλησιάσουν σην ακτή, συρόμενα για λίγο πάνω στην άμμο του βυθού της.

στη Ρινιάσα 200 ένοπλοι Παργίνοι από την Κέρκυρα, με αρχηγούς τους Χριστόδουλο Τζούκου Δεσύλλα και Σπύρο Δημουλίτσα, με σκοπό να ζητήσουν βοήθεια από τους Σουλιώτες και μαζί ν' απελευθερώσουν την πατρίδα τους Πάργα από τους Τούρκους. Γνωστό είναι ότι έχει η Πάργα πολύ οχυρό, κυρίως από φυσικά εμπόδια, κάστρο. Υπελόγισαν ότι ήταν τότε μοναδική η ευκαιρία, αφού οι Τούρκοι είχαν στην Ήπειρο δύο μέτωπα: Το του Αλή πασά και το των επαναστατημένων Σουλιωτών και Παρασουλιωτών (που δρούσαν εναντίον τους μαζί με 2.000 Τουρκαρβανίτες, πιστούς στον Αλή πασά).

Αλλ' οι Σουλιώτες, μαζί με τους συμμάχους τους Τουρκαρβανίτες, τους υποσχέθηκαν τη βοήθεια, που ζητούσαν, μετά την πολιορκία και κατάληψη της Άρτας. Εκείνοι, όσο να φθάσει η απάντηση των παραπάνω, γράφει ο Περραιβός, δεν έμειναν άπραχτοι «... Επειδη τινές εξ αυτών ήσαν επιπήμειοι ναύται, τους εμεταχειρίσθη ο φρούραρχος δια την θάλασσαν, ώστε πολλάκις εμπόδισαν θαλασσινά κινήματα των εκθρών, και τροφάς ήρπασαν, και αιχμαλώτους συνέλαβον...».

Ακόμα γράφει ότι δεν περίμεναν τη βοήθεια των Σουλιωτών, αλλ' αποφάσισαν μοναχοί τους (μαζί με τον Χρ. Περραιβό και τους μισούς περίπου άνδρες της φρουράς του κάστρου) να καταλάβουν το κάστρο της Πάργας με νυχτερινό αιφνιδιασμό τη δεύτερη νύχτα από τη

νύχτα της εκεί μετάβασής τους, μένοντες όλη την ενδιάμεση μέρα κρυμμένοι στο παρακείμενο της Πάργας βουνό. Όμως δεν πέτυχε ο αιφνιδιασμός τους, γιατί έγιναν αντιληπτοί. Με τη βοήθεια που τους έδωσαν Σουλιώτες, που τυχαία βρέθηκαν στα χωριά του Φαναρίου, κατόρθωσαν ν' ανοίξουν δρόμο από τη στεριά και να επιστρέψουν στο κάστρο της Ρινιάσας με λίγες απώλειες και χωρίς τα καϊκια τους.

Από τη Ρινιάσα ύστερα άλλοι έφυγαν για την επαναστατημένη Δυτ. Στερά Ελλάδα, άλλοι επέστρεψαν στην Κέρκυρα, όπου είχαν τους δικούς τους, και άλλοι έμειναν κοντά στο Χρ. Περραιβό στη Ρινιάσα. Οι τελευταίοι συνέχισαν στη γεπονική θάλασσα του Ιονίου να κάνουν ό τι έκαναν και τους πρώτους μήνες από τον ερχομό τους εκεί.³ Τούτο μας φανερώνει και το παρακάτω συμβόλαιο που βρήκαμε σε βιβλίο του δημοσίου νοτάριου (συμβολαιογράφου) της Πρέβεζας και δασκάλου αυτής Κων. Μάνου ή Αθανασιάδην.⁴

Γράφει τα εξής:

«1823, Ιανουαρίου 2: πλ. Πρέβεζα.

Ενεφανίσθησαν εις τας πράξεις μου και ενώπιον των υπογεγραμμένων μαρτύρων οι Κοι Άγγελος Βαρθολομαίος, ραγιάς Οθωμανός, και Αναστάσης Άνθης, Κερκυραίος, Σούδιπος Ιγκλέζος, αλλά κατά το παρόν εδώ ευρισκόμενος, οι οποίοι δηλοποιούν ως ακολουθεί:

Επειδή και εις τους 1821: Οκτωβρίου: 12: οι Πάργιοι, έξω παντός δικαίου,

3. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ, έκδοση 1956, εκδ. οίκου Σεφερλή, Αθήνα.

4. Ήταν απόφοιτος της Μπαλκαναίας Σχολής Ιωαννίνων και όχι της Παλαμαίας Μεσολογγίου, που, από παραδρομή, έχει γραφεί στη σημείωση Ι της μελέτης μας: "Επανεγκατάσταση Πρεβεζάνων στην πατρίδα τους το 1718", ΠΡΕΒ. ΧΡΟΝΙΚΑ, τεύχος 29-30, 1993.

έπιασαν εις την Ρινιάσαν το καϊκι του άνω Βαρθολομαίου με σαρδέλαν και το καϊκι του άνω Άνθη με βούτυρον και τα έκαμαν κούρση (ίσως κούρσος=αρπαγή) και επειδή τώρα έτυχεν εδώ ο Δημ. Δεσίλας, του Γιαννάκη Πίπου (;) από Πάργαν, ο μεν ζημιωθείς Βαρθολομαίος επρόστρεξεν εις τον ενδοξότατον Μπεκύραγα, εφέντη μας, Μουσελίμη⁵ της πόλεως ταύτης, και εις τον Δικαιοτάτον Καδιδί⁶ εφέντη μας, ο δε ζημιωθείς Άνθης εις τον εξοχώτατον Γενικόν Βρετανικόν Κόνσολα⁷ και ή τε ενδοξότης του, ή τε εξοχότης του, κοινή γνώμη, εφυλάκωσαν τον ρηθέντα Δημήτρην κατά Νόμον ημέρας αρκετάς και απεφάσισεν αυτός, χωρίς άλλο, να πληρώση δια τους Παργίους εκείνους. Την σήμερον εμφανισθέντες οι δύο έστερξαν οικειοθελώς και έλαβαν από αυτόν τον Δημήτρην διά όλη την ζημίαν οπού αδίκως και παραλόγως έκαμαν εις τους εμφανιστάς οι Πάργιοι. Και δυνάμει του παρόντος υπόσχονται ό-τι δεν θέλει έχουν πλέον εις τον αιώνα τον άπαντα νόμιμον ένδυμα και δικαίωμα να ζητήσουν από τινα άλλον Πάργιον την πληρωμήν της ζημίας τους, επειδή την έλαβαν όλη σώαν και ανελλιπή από τον άνω Δημήτρη· μάλιστα με το παρόν νοταρικόν γράμμα ο πληρωτής Δημήτρης θέλει έχει ένδυμα και δικαίωμα να πιάνη εν παντί καιρώ, κριτηρίω και βήματι τους αδικητάς Παργίους, και του αποκρίνεται ο καθείς την ανάλογόν του

ζημίαν οπού αυτός επλήρωσε δια αυτούς. Ούτως ομολογούν και θέλουν το παρόν να έχη το κύρος βέβαιον και αμετάτρεπτον εις όλα του τα μέρη, βεβαιώνοντας ιδιοχείρως του ο Βαρθολομαίος και άλλος δια τον Άνθην, μην ιξεύροντας να γράψη ως λέγει, και υπό μαρτυρίαν. (Υπογραφές)

Άγγελος Βαρθολομαίος, βεβεώνω ως άνοθεν. Αθανάσιος (το επώνυμο δυσανάγνωστο) βεβεόνο δι' όνομα Αναστάση Άνθι, Κερκυρέου, μιν ιξεύροντας να γράψι ως λέγι.

γιάνις κιτζίλις μαρτιρό.

λάμπης αυγερινός μαρτιρό⁸

Από το παραπάνω συμβόλαιο συμπε-ραίνονται τα εξής:

1) Ότι ένα καϊκι γεμάτο σαρδέλα (ασφαλώς την εποχή αυτή παλιότερα πολλή σαρδέλα και μεγάλη έπιαναν οι ψαράδες στον κόλπο της Σπλάντζας-Αμμουδιάς, που, μετά από αποξηραντικά έργα της περιοχής, έπαψε να έχει τέτοιους είδους ψάρι), κι ένα άλλο με βούτυρο, τα οποία άρπαξαν επαναστατημένοι Παργινοί κοντά στο χωριό Ριζά (πρώην Ρινιάσα) για δική τους τροφή και για τέτοια των συνεπαναστατών τους, που εκείνο το μήνα ένα μεγάλο μέρος τους είχε μετακινηθεί και πολιορκούσε την Άρτα κι άλλο είχε μείνει φρουρά στα απελευθερωμένα μέρη (Σούλι και "μέσα" και "έξω" Λάκκες Σουλίου, όπως ονομάζει ο Χρ. Περραιβός τη μικρή ή Λακκοπού-

5. Μουσελίμης, ο αντιπρόσωπος κάποιου που φέρει το αξίωμα του διοικητή ενός τόπου.

6. Καδής, ο Τούρκος αρχιδικαστής μιας περιοχής.

7. Κόνσολας, ο Πρόξενος ή υποπρόξενος μιας ξένης χώρας σ' ένα τόπο.

8. Το ν. βιβλίο φέρει αριθ. αρχείου 134. Κατά την αντιγραφή της πράξης διατηρήθηκε η ορθογραφία της. Παραλείφθηκαν τα πνεύματα και η περισπωμένη. Επίσης μπήκαν κομμάτια από τον αντιγραφέα της.

λα και τη μεγάλη Λάκκα Σουλίου). Αλλά και για να τα στερήσουν από τον τουρκικό στρατό, που φαίνεται ότι προορίζονταν οι τόσο μεγάλες ποσότητες. Πρέπει να μη ξεχνάμε ότι ήταν στα Γιάννινα 40.000 περίπου τουρκικός στρατός, που πολιορκούσε τον Αλή πασά τότε. Είχε εξατλήσει σχεδόν όλη την παραγωγή της Ηπείρου σε δημητριακά και σε κτηνοτροφικά προϊόντα, που τα περισσότερα άρπαζαν χωρίς να πληρώσουν γρόσι. Και

2) Ότι τον Πάργιο Δημ. Δεσύλλα έκλεισαν στη φυλακή όχι γιατί συμμετείχε στη ληστεία εκείνη, αλλά γιατί ήταν Πάρ-

γιος. Δεν είμαστε ειδικοί για να πούμε ότι υπήρχε τότε τέτοιος Νόμος τόσο στη σουλτανική Τουρκία όσο και στην Αγγλοκρατούμενη Επάνησο. Όμως αγανακτεί η συνείδηση κάθε δικαίου όταν παιδεύεται και πληρώνει ένας αθώος για ότι κανό έκαναν κάποιοι συμπατριώτες του. Δεν μπορεί να δεχθεί το μέτρο της συλλογικής ευθύνης ως δίκαιο, γιατί αντιμετωπίζει τη βία με τη βία κατά άτομου αθώου, που οι μοναδικές σχέσεις που είχε με τους ληστές ήταν η κοινή καταγωγή και η συνωνυμία του επωνύμου του μ' εκείνο ενός από τους πρωταγωνιστές της ληστείας.

Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

(Πρέβεζα 22 - 24 Σεπτεμβρίου 1989)

Εκδόσεις Δήμου Πρέβεζας

Πρόδρομοι αγωνιστές - Απελευθέρωση της Πρέβεζας

του ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΟΥΣΤΑΚΗ

Στις εκδηλώσεις του Δήμου της Πρέβεζας για τα ογδόντα χρόνια από την απελευθέρωσή της, από εκλεκτούς συμπολίτες, ειπώθηκαν και γράφηκαν πολλά.

Συμπληρωματικά και συνοπτικά θα αναφερθώ, στη συμμετοχή των Πρεβεζάνων στο Μακεδονικό αγώνα και στο Ηπειρωτικό κομιτάτο, γεγονότα, που συνέβαλαν απόφασιστικά στην ομόθυχη προετοιμασία του Έθνους. Επίσης θα παραθέσω την αναφορά του Ρώσου Προξένου Δ. Σκέφερν, στην προΐσταμένη του αρχή, για το παρασκήνιο της αναίμακτης παράδοσης της Πρέβεζας.

Κύριοι παράγοντες στους οποίους οφείλεται η εποποιία των βαλκανικών πολέμων ήταν η ενότητα του ελληνικού λαού και η ενότητα της ηγεσίας του, η σωστά μεθοδευμένη οργάνωση των υποδούλων Ελλήνων, η εκπαίδευση των ενόπλων δυνάμεων, ο σύγχρονος εξοπλισμός τους, οι άριστοι διπλωματικοί χειρισμοί και η χωρίς προσκόμματα

συνεργασία πρωθυπουργού και βασιλέως (Γεώργιος Α').

Η ενότητα άρχισε να σφυρηλατείται αμέσως μετά την εθνική συμφορά του 1897. Ο ελληνικός λαός άρχισε να βλέπει την πραγματική εικόνα των προβλημάτων του. Οι ηγέτες του σταμάτησαν να δημαγωγούν σε εθνικά θέματα και όλοι τους έγιναν πιο υπεύθυνοι.

Οι Βούλγαροι την 20-7-1903 εκήρυξαν την επανάσταση του Ίλιντεν και με ένοπλες ομάδες ασκούσαν βία στο λαό της Μακεδονίας να αποσπασθεί από το Πατριαρχείο και να προσχωρήσει στη νεοοϊδρυθείσα ορθόδοξη βουλγαρική εξарχία, με τον απώτερο σκοπό όσοι θα προσχωρούσαν στην εξарχία να θεωρηθούν Βούλγαροι. Δηλαδή η προσπάθειά τους ήταν να εκβουλγαριστεί η Μακεδονία. Η πρώτη αντίδραση στις Βουλγαρικές αγγριότητες, προήλθε από τους ίδιους τους Μακεδόνες, οι οποίοι συγκρότησαν τις πρώτες ένοπλες ομάδες. Τη μεγαλύτε-

ρη δράση είχε το σώμα του καπετάν Κότα. Σύσσωμοι οι Έλληνες των πόλεων και των χωριών οργανώθηκαν στο Μακεδονικό Κομιτάτο. Ηγέτης του ήταν και ο Ηπειρώτης συν/χης Παν. Δαγκλής (αρχηγός ΓΕΣ στους πολέμους 1912-13, μέλος της τριανδρίας το 1917, βουλευτής Ιωαννίνων, αρχηγός του κόμματος των Φιλελευθέρων 1920-1924). Οι διανοούμενοι και οι έμποροι των πόλεων έδωσαν το χρήμα και την πείρα τους για την ευόδωση του αγώνα και οι αγρότες στα χωριά, πρόσφεραν άσυλο στους καταδιωγμένους Έλληνες μαχητές, έγιναν οδηγοί στα ελληνικά σώματα. Όλοι τους ενωμένοι, με μια ψυχή, αγωνίστηκαν και κράτησαν τη Μακεδονία ελληνική.

Άλλος Ηπειρώτης ο Παύλος Μελάς, ανέλαβε αρχηγός των ελληνικών σωμάτων των περιοχών Μοναστηρίου και Καστοριάς. Η παρουσία του στο Μακεδονικό χώρο με ένοπλο σώμα από 36 άνδρες και ο άδικος χαμός του, έδωσε το έναυσμα για την έναρξη της ένοπλης πάλης. Κανένα πολιτικό γεγονός δεν επέδρασε τόσο καταλυτικά στους Έλληνες της Μακεδονίας, όπως μαρτυρούν οι αρχειακές πηγές, όσο ο θάνατος του Παύλου Μελά.

Στην οργάνωση του Μακεδονικού Κομιτάτου προσέφεραν πολλές υπηρεσίες οι ιερείς και οι δάσκαλοι. Δάσκαλος με μεγάλη δράση ήταν και ο Πρεβεζάνος **Βασίλειος Μπάλκος**. Ο Βασ. Μπάλκος φοίτησε στη Σχολή της Χάλκης και προορίζονταν για ιερωμένος, άλλαξε όμως γνώμη και στάλθηκε δάσκαλος στο ελληνικό σχολείο της Τούλτσας στη Ρουμανία. Εκεί γνώρισε και παντρεύτηκε την συνάδελφό του Ματρώνα Ευαγγελινού. Παιδιά δεν απέκτησαν.

Σε φύλλο της "Τοπικής Φωνής" του

1989, ο δικηγόρος Θεόδωρος Μπαγλανέας, παιδί της κουνιάδας του, γράφει:

«Ο Βασ. Μπάλκος μαζί με την σύζυγό του ανεμείχθησαν στον μακεδονικό αγώνα και τοποθετήθηκαν, γι' αυτόν τον σκοπό, εις την Μοδέστειον Σχολήν Πισσοδερείου, αυτός μεν ως διευθυντής η δε Ματρώνα ως διδασκάλισσα βοηθός του. Εις την Μακεδονίαν, στα πλαίσια της μουσικής αποστολής του, συνεργάσθη με όλους τους μακεδονομάχους της περιοχής. Λόγω της δράσεώς του εκινδύνευσε πολλάκις να φονευθεί από τους Βουλγάρους και τους Τούρκους, όπως άλλωστε και ο Γερμανός Καραβαγγέλης, επίσκοπος Καστοριάς, ο πνευματικός πατήρ των Ελλήνων μακεδονομάχων, με τον οποίον ο Βασίλης συνεδέετο με φιλίαν. Όσα εγγνώρισα τόσο από τον ίδιον, όσο και εις τους τόπους που διοίκησε ως Νομάρχης και που, κατά σύμπωσιν, διοίκησα και εγώ μεταγενεστέρως υπό την ιδίαν ιδιότητα και όπου εκεί συνήντησα παλαιούς συνεργάτας του αγωνιστάς. Όσα οι ανωτέρω και άλλοι μου διηγήθησαν για τον Βασίλη, μαζί με αρχεία και φωτογραφίες του Εθνικού οικοτροφείου, τα εφύλασσα εις την εις Σύρον οικίαν μου, μέχρι της καταστροφής των από τους Αγγλικούς βομβαρδισμούς του 1943».

Συνήθως έτσι χάνονται χαρτιά από τα οποία φαίνεται η συμμετοχή ανδρών σε ιστορικά γεγονότα. Έχω την πληροφορία ότι στη Βιβλιοθήκη της Φλώρινας υπάρχουν στοιχεία για τη δράση του.

Ο Β. Μπάλκος μετά την απελευθέρωση εκλέχθηκε βουλευτής, δήμαρχος και διορίστηκε νομάρχης. Όταν έγραψα για τον κοινοβουλευτικό βίο του τόπου μας μου είπαν ότι ο Βασ. Μπάλκος είχε εκλεγεί Βουλευτής Πρέβεζας, αλλά κανένας

δεν ήξερε πότε και πόσες φορές. Ούτε οι μακαρίτες Αθανάσιος Μανόπουλος (1902-1990) και Γιάννης Μουστάκης (1913-1992) ο οποίος ήταν και ανηψιός του. Αργότερα ο Θ. Μπαγλανέας έγραψε ότι εκλέχθηκε τρεις φορές χωρίς να αναφέρει πότε. Επίσης ο Αναστ. Μπάλκος έγραψε (22-9-89) ότι εκλέχθηκε «τρεις φορές βουλευτής στη Μακεδονία». Τότε δεν έγραφα τίποτε για τον Β. Μπάλκο, ήθελα όμως να μάθω την αλήθεια και όταν μου δόθηκε η ευκαιρία την αναζήτησα στα μητρώα της Βουλής, στα οποία φαίνεται ότι εκλέχθηκε βουλευτής του κόμματος των Φιλελευθέρων δύο φορές. Στις πρώτες εκλογές, το Μάιο του 1915, μαζί με τον ιατρό Γεώργιο Γερογιάννη και το Δημ. Δαγκλή και δεύτερη φορά το Νοέμβριο του 1920 μαζί με το Δημ. Δαγκλή και τον Παναγή Κοκκινάτο. Στις πρώτες δημοτικές εκλογές που έγιναν το 1922 εκλέχθηκε Δήμαρχος και έμεινε μέχρι το 1929. Στις δεύτερες δημοτικές εκλογές δεν έβαλε υποψηφιότητα γιατί με την αποτυχία του έργου ύδρευσης της πόλης, με το νερό της Νικόπολης (ο αγωγός ολοκληρώθηκε, το νερό δεν έφτασε) και την οικονομική χρεωκοπία του Δήμου, το εκλογικό κλίμα ήταν βαρύ για ολόκληρη την παράταξή του και δεν καταρτίστηκε ψηφοδέλτιο. Υποψήφιοι δήμαρχοι ήταν οι Γ. Ρέντζος και Π. Τόλιας, και οι δύο του Λαϊκού κόμματος. Εκλέχθηκε ο πρώτος. Στις τρίτες δημοτικές εκλογές (1934) εκλέχθηκε για δεύτερη φορά. Στην αρχή της κατοχής, άφησε τη θέση του και πήγε στην Αθήνα κοντά στην αδελφή του Αγγελική (η Ματρώνα δεν ζούσε) και εκεί πέθανε.

Στις γερουσιαστικές εκλογές, που έγιναν το 1929, στο νομό της Πρέβεζας

εκλέχθηκε ο συνυποψήφιος του Λευκαδίτης Σολδάτος, παρ' όλο που η περιοχή της Πρέβεζας είχε υπερδιπλάσιους ψηφοφόρους (από το 1925 η Λευκάδα είχε αποσπασθεί από το νομό της Κέρκυρας και ήταν ενταγμένη στο νομό Πρέβεζας μέχρι το 1946).

Ο χαρακτήρας του και η οικονομική του αδυναμία τον ανάγκαζαν να δίνει εύκολα υποσχέσεις, οι οποίες δεν πραγματοποιούνταν, γι' αυτό, όπως έλεγαν πολλοί Πρεβεζάνοι, ψήφισαν Σολδάτο και έχασε την εκλογή.

Μετά την αποτυχία του διορίστηκε «νομάρχης Ηλείας, κατόπιν Φλωρίνης και τέλος Κεφαλληνίας» (Θ. Μπαγλανέας). Στο διάστημα 1915-1941 ήταν συνεχώς βουλευτής, δήμαρχος (δεκατέσσερα χρόνια), νομάρχης. Ζούσε λιτά από τις πενιχρές αποζημιώσεις της εποχής εκείνης. Ο Δήμος της Πρέβεζας για να τον τιμήσει έδωσε το όνομά του σε κεντρικό δρόμο της πόλης.

Πολεμική δράση ανέπτυξε και ο ατρόμητος Νίκος Νικλάμπας. Στις αρχές του αιώνα, νέος μαζί με τον συνομήλικό του Βασίλη Καρέλη, σκότωσαν Τούρκο και διέφυγαν στην Αθήνα. Εκεί μπήκε στη σχολή υπαξιωματικών και μετά την αποφοίτησή του πήρε μέρος στο Μακεδονικό αγώνα, ως υπαρχηγός του σώματος Τόμπρα. Για τη δράση του σώματος αυτού ο καθηγητής της ιστορίας του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κων. Βακαλόπουλος γράφει: «Οι προσπάθειες των ελληνικών σωμάτων στα Κορέστια και στις περιοχές Νεστραμίου - Πρεσπών στα 1907 απέδωσαν πλούσιους καρπούς» με την άφιξη, τον Απρίλιο του 1907, του έμπειρου Γεωργίου Τόμπρα (Ρουπακιάς) ο οποίος είχε δράσει με επιτυχία στη λίμνη των

Γιαννιτσών και έρχονταν για τέταρτη φορά στη Μακεδονία. Το σώμα του Τόμπρα απαρτίζονταν από 40 άνδρες και είχε οπληρχηγούς τους υπαξιωματικούς Νικόλαο Νικλάμπα, Γεώργιο Καλύβα, Αθανάσιο Δημουλίτσα και τους ιδιώτες Ιωάν. Σιδέρη, Στέφο Γρηγορίου και Κων. Ρήγα. Το σώμα του Ρουπακιά συγκρούστηκε αρχικά με επιτυχία στο Νεστράμι με τον τουρκικό στρατό, στο χωριό Σούλι της Κορυτσάς. Η σπουδαιότερη όμως επιτυχία του σώματος Τόμπρα στη Μακεδονία, η οποία είχε τρομακτική απήχηση στους ντόπιους πληθυσμούς, ήταν η εξόντωση του Βούλγαρου αρχηγού Καρσάκωφ και του σώματός του: «*παρά τη λυσσώδη αντίσταση που πρόβαλαν, εξοντώθηκαν όλοι. Έτσι χάθηκε ένας από τους σπουδαιότερους παλαίμαχους αρχηγούς της Βουλγαρικής οργάνωσης*». Ο μακεδονομάχος Νικ. Καλογεράκης (είχε κτήμα στη Στεφάνη) έγραψε ένα ποίημα, το οποίο αναφέρονταν στις παληκαριές των μακεδονομάχων. Μας το απήγγειλε προ τριακονταετίας και πλέον στο καφενείο "Μητρόπολης" των αδελφών Τζίμα. Τόνιζε ιδιαίτερα τον αποφασιστικό ρόλο του Ν. Νικλάμπα στην εξόντωση του σώματος Καρσάκωφ.

Ο Νικλάμπα πήρε μέρος σ' όλους τους πολέμους που ακολούθησαν και αποστρατεύτηκε το 1923 με το βαθμό του συνταγματάρχη. Αργότερα πολιτεύτηκε στην Πρέβεζα. Πέθανε το 1940. Για τις υπηρεσίες που προσέφερε στην πατρίδα του ο Δήμος Πρέβεζας έδωσε το όνομά του στον πεζόδρομο, που αρχίζει από το σπίτι του και κατάστημα του πατέρα του (Σωτήρη Γαλανού).

Επίσης από την Πάργα ήταν και ο οπληρχηγός του Τόμπρα **Αθανάσιος Δη-**

μουλίτσας. Το 1923 ήταν διοικητής του συντάγματος της Πρέβεζας, πήρε μέρος στο κίνημα Λεοναρδοπούλου - Γαργαλίδη και αποστρατεύτηκε, όπως και ο Νικλάμπα που υπηρετούσε στο σύνταγμα Πατρών.

Μακεδονομάχος ήταν και ο **Απόστολος Σακκάς** από την Καμαρίνα, πατέρας του συμπολίτη μας Λεωνίδα Σακκά. Ο καθηγητής Κ. Βακαλόπουλος γράφει για τη μάχη στην οποία τραυματίστηκε σοβαρά στο πρόσωπο. «*Στις 7 Μαΐου (1907) αποφάσισαν να προσβάλουν το Εμπόριο (Παλαιοχώρι). Η συνολική δύναμη των ανταρτών ανέρχονταν σε 60 άνδρες (35 του Φούφα και 25 του Ζάκα) και η επίθεση θα πραγματοποιούνταν εναντίον των δύο συνοικισμών του χωριού. Η συμπλοκή άρχισε στις 10 το βράδυ. Λυσσώδης σύγκρουση διαδραματίστηκε στο οχυρωμένο σπίτι των εξαρχικών αδελφών Κύρη, οι οποίοι είχαν προετοιμασθεί κατάλληλα. Η απώλεια 2 αντρών από το σώμα του Φούφα πεισμάτωσε ακόμη περισσότερο τον τελευταίο, αμύνονταν με αυτοθυσία, αλλά στη συνέχεια προσβλήθηκε από εχθρική σφαίρα. Μαζί του έπεφταν νεκροί οι επιλοχίες Κουκής, Σαρδελής, Σκορδάνος και Αναστασίου, ενώ σοβαρά τραυτίστηκε ο Απόστολος Σακκάς*».

Ο Απ. Σακκάς είχε υπηρετήσει από την αρχή του αγώνα σε πολλά σώματα. Για τη δράση του, ο αρχηγός του ελληνικού μακεδονικού σώματος περιφέρειας Βιτωλίου (Μοναστηρίου) Γεώργιος Δικόνικος Μακρής πιστοποιεί ότι «*ο εκ Καμαρίνας της Ηπείρου Απόστολος Σακκάς μετέβη εις Μακεδονίαν μετά του αιμυνηστού αρχηγού Γεωργίου Ζήρα κατά Οκτώβριον του 1904. Μετά παρέλευσιν χρονικού τινός διαστήματος, ανάχωρήσα-*

ντος του Ζήρα, εξηκολούθησεν ο ανωτέρω Σακκάς αγωνιζόμενος μετά του αρχηγού Ζάκα Γρηγορίου και τούτου αναχωρήσαντος παρέμεινεν υπό τας διαταγάς του αιμνήστου αρχηγού Ζαχαρίου Φούφα. Οπότε κατά Μάϊον του 1907 συνήφθη μάχη μετά Βουλγάρων κομιτατζήδων λυσσώδης παρά τω χωρίω Παλαιοχώρι του νομού Κοζάνης όπου και εφονεύθη ο ανωτέρω αείμνηστος Αρχηγός Φούφας και τέσσερις οπαδοί αυτού, πολλοί δε επληρώθησαν, μεταξύ δε αυτών και ο ανωτέρω Σακκάς Απόστολος με τραύμα επ' αμφοτέρων των σιαγόνων παραμορφωθέντος ολοτελώς του κάτω μέρους του προσώπου αυτού, οπότε και επέστρεψεν προς νοσηλίαν εις Ελλάδα εισαχθείς εις το νοσοκομείον. Μετά των ανωτέρω αρχηγών, εις των διαταγάς διετέλεσεν, πολλάκις συνταντηθείς εξεθείαζον εις εμέ την δράσιν, αφοσίωσιν, ανδρείαν, φιλοπατρίαν του ανωτέρω Αποστόλου Σακκά. Δι' ο θεωρώ απαραίτητον υποχρέωσίν μου δια τοιούτον αγωνιστήν και φιλοπάτριδα Μακεδονομάχον να εκδώσω το παρόν, ίνα του χρησιμεύση όπου δει. Αθήνα τη 12 Νοεμβρίου 1929».

Το παιδί του ο Λεωνίδας λέει ότι στη Μακεδονία σκοτώθηκε ο αδελφός του Αποστόλη Λεωνίδα και ότι από την Καμαρίνα ήταν και τα ξαδέλφια Κων/νος και Νικόλαος Κατσάνος.

Ο δάσκαλος Γεώργιος Σακκάς από την Καμαρίνα, στο βιβλίο του αναφέρει τον Απόστολο Σακκά και τον Κων. Κατσάνο.

Για έναν άλλο Πρεβεζάνο μακεδονομάχο ο αρχιμανδρίτης Φιλάρετος Βιτάλης σε δημοσίευσμά του (24-9-62) γράφει ότι η Χριστίνα σύζυγος του Ζακυνθινού Ιωάννη Τσακασιανού «γεννήθηκε στην ό-

μορφη Πρέβεζά μας από τον Αποστόλη Παπαϊωάννου, τον περιφήμον εκείνον μακεδονομάχον, ο οποίος έδωκε και το αίμα του ακόμη στον ιερό της πατρίδος βωμό για την απελευθέρωση της ελληνικοτάτης Μακεδονίας μας».

Άλλοι μακεδονομάχοι από την Πρέβεζα ήταν οι Κων. Κορδονόρης, Σπύρ. Πολυκατέρος (Πηλιοκατέρος). Κάποια ανάμειξη είχε και ο Γεώργιος Μπάκας, πατέρας της Σοφίας Μανοπούλου.

Οι Πρεβεζάνοι μακεδονομάχοι είναι περισσότεροι απ' όσους ανέφερα. Για να τους μάθουμε χρειάζεται έρευνα και μελέτη. Η συμμετοχή τους στον τετραετή δύσκολο αγώνα, που διεξάγονταν σε έδαφος άλλης χώρας με δύο αντίπαλες δυνάμεις ήταν αξιόλογη, γιατί οι μη Μακεδόνες Έλληνες στρατιωτικοί και πολίτες που πήραν μέρος συνολικά δεν περνούσαν τους χιλίους.

Οι ήρωες αυτοί αξίζουν τιμές γιατί ο Μακεδονικός αγώνας ήταν ο πρώτος μετά την επανάσταση του 1821, στον οποίο οι Έλληνες κυριάρχησαν και απέδειξε παντού ότι η ελληνική ψυχή είναι ίδια πάντα αδάμαστη και ελεύθερη, συσπείρωσε τον ελληνισμό και ενωμένο και εξοπλισμένο τον οδήγησε στην εποποιΐα 1912-13.

Λαμπρή σελίδα της ιστορίας του τόπου μας είναι η οργάνωση της Ηπειρωτικής Εταιρίας (Ηπειρωτικό Κομιτάτο), που συγκροτήθηκε την 25 Μαρτίου 1906 στην Αθήνα. Την πρωτοβουλία είχε ο Σπύρος Σπυρομήλιος από τη Χιμάρα, ο οποίος διακρίνονταν για το αδάμαστο ψυχικό σθένος του και την άκαμπτη επιμονή του.

Την προεδρία του Ηπειρωτικού Κομιτάτου είχε ο Παν. Δαγκλής, ο οποίος έπειτα από το κίνημα των Νεοτούρκων

(1909) τέθηκε επικεφαλής της πανελληνίας οργάνωσης, που ανέλαβε τη γενικότερη εποπτεία των αγώνων των αλύτρωτων Ελλήνων.

Η Ηπειρωτική Εταιρία υπήρξε μυστική οργάνωση, λειτούργησε κατά το πρότυπο της Φιλικής Εταιρίας, αποσκοπούσε να οργανώσει τους Έλληνες, να τους εξοπλίσει, να αντιμετωπίσει και εξουδετερώσει την ιταλική, ρουμανική, αυστριακή και αλβανική προπαγάνδα (αλβανικές λέσχες) που υπονόμευαν την εθνική υπόσταση της Ηπείρου.

Με τη σύσταση της Εταιρίας, αποσπάστηκαν στα προξενεία Ιωαννίνων, Πρέβεζας και Αργυροκάστρου νέοι αξιωματικοί οι οποίοι συντόνιζαν τις εθνικές ενέργειες και καθοδηγούσαν τον αγώνα με απόλυτη πρωτοβουλία.

Στην Πρέβεζα αποσπάστηκε ο υπολοχαγός πυροβολικού **Ιωάννης Παπαϊωάννου**, ως ειδικός γραφέας του προξενείου, με το ψευδώνυμο Ιωάννου. Ο ανθυπολοχαγός **Παν. Γαρδίκας** (Πάνου), ως δάσκαλος στην περιφέρεια Φιλιππιάδας, προτίμησε όμως τη θέση του “σταυλάρχη” στο χάνι του **Μ. Μαλαμίδα** (Αρίσταρχος) γιατί από τα χάνια της εποχής εκείνης περνούσαν όλοι οι κάτοικοι των χωριών της περιοχής και στα καλά χάνια οι ταξιδιώτες διανυκτέρευαν. Ο Μ. Μαλαμίδας οργανώθηκε από τους πρώτους και έγινε στενός συνεργάτης του Γαρδίκας. Αυτός εμύση στο Κομιτάτο τον μετέπειτα οπλαρχηγό της Α' Διεύθυνσης Γιάννη Πουτέση.

Η οργάνωση έγινε σε τρεις βαθμούς: του εταίρου, των αδελφών και των ελευθερωτών. Για το κάθε προτεινόμενο μέλος η οργάνωση έκανε την δική της έρευνα, η ορκομωσία του γινόταν κατά προτί-

μηση σε εκκλησία με την παρουσία μόνον του ιερέα και του αναδόχου, δηλαδή του μέλους που τον πρότεινε. Ο όρκος ήταν:

«Ορκίζομαι επί του Ευαγγελίου, εις το όνομά της μιας αδιαίρετου και ομοουσίου Αγίας Τριάδος, ότι θέλω χύσει και την τελευταίαν ρανίδα του αίματός μου, προς απελευθέρωσιν της φιλιότητος μου πατρίδος Ηπείρου όταν διαταχθώ προς τούτο, και ότι θέλω τηρήσει απόλυτον εχεμύθειαν περί του σκοπού και του έργου της εταιρίας, εν η δε περιπτώσει φανώ επίορκος να υφίσταμαι τας συνεπείας του περί ποινών μυστικού άρθρου και να είμαι επικατάρατος».

Με τη βοήθεια του μητροπολίτη και του προξένου μυήθηκαν τα πρώτα μέλη, που αποτέλεσαν το πρώτο τμήμα εταίρων. Το δεύτερο έγινε στη Φιλιππιάδα.

Ο κάθε ένας εταίρος με τη σειρά του συγκρότησε ένα ή περισσότερους κύκλους αδελφών και ο κάθε αδελφός μία ή περισσότερες ομάδες ελευθερωτών. Τα τμήματα, οι κύκλοι και οι ομάδες, δεν ξεπερνούσαν ποτέ τα δώδεκα μέλη. Πάνω απ' όλους υπήρχε τριμελής εκτελεστική επιτροπή. Οι πρόεδροι των τμημάτων και η εκτελεστική επιτροπή επικοινωνούσαν με τη διεύθυνση με ορισμένο σύνδεσμο, συνήθως με τον καθάσι του προξενείου.

Από την περιφέρεια η Φιλιππιάδα οργανώθηκε πρώτη, γιατί είχε πολλούς μωαμεθανούς κατοίκους και αλβανική κίνηση, το 1908 λειτούργησε αλβανικό σχολείο και το 1910 η μοναδική σ' όλο το Σαντζάκι της Πρέβεζας, αλβανική λέσχη, η οποία επεδίωκε με τις ευλογίες της αυστριακής και Ιταλικής πολιτικής την ίδρυση μεγάλου αλβανικού κράτους, με σύνορα προς νότο τον Αμβρακικό. Μετά

την απελευθέρωση της Άρτας (1881) οι μωαμεθανοί κάτοικοί της, ιδιοκτήτες του κάμπου δυτικά του Αράχθου εγκαταστάθηκαν στη Φιλιππιάδα και διακρίνονταν για τον ανθελληνισμό τους. Επίσης η Φιλιππιάδα ήταν το εμπορικό κέντρο μιας ορεινής στρατηγικής περιοχής με δυναμικούς Έλληνες κατοίκους, η οποία με το άνοιγμα του δρόμου της Κανέτας, είχε εξελιχθεί σε σημαντικό συγκοινωνιακό κόμβο.

Στην πόλη της Πρέβεζας, τα προξενία της Αυστρίας και της Ιταλίας κατηύθυναν την προπαγάνδα των χωρών τους, παράλληλα με τη μεγάλη οικονομική διείσδυσή τους, στον ευρύτερο χώρο. Με την ίδρυση των ιταλικών εμπορικών πρακτορείων, τα οποία πρόσφεραν ευκολίες στους εμπορευομένους, και με τον έλεγχό τους στις θαλάσσιες συγκοινωνίες, με τα ατμόπλοια των αυστριακών Λόυντ και της ιταλικής εταιρίας Πούλια.

Η Ιταλία ίδρυσε σχολεία για τα παιδιά της Ιταλικής παροικίας, στα οποία προσκαλούσε να φοιτήσουν και τα παιδιά των Ελλήνων και Μωαμεθανών, φοίτησαν μόνον ελάχιστοι Αλβανοί, κυρίως παιδιά υπαλλήλων του τουρκικού κράτους. Η αντίδραση ήταν καθολική και προέκταση αυτής ήταν η δυναμική στάση των Πρεβεζάνων το 1917 όταν απέτρεψαν την κατάληψη της πόλης από τα ιταλικά στρατεύματα. Τότε η υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα καταλήφθηκε από τα ιταλικά στρατεύματα επί ένα τρίμηνο.

Η βοή των ντουφεκιών των μακεδονομάχων έλυσε τους πάγους της απογοήτευσης από τις καρδιές των ραγιάδων, που είχαν συσσωρεύσει οι ατυχείς εξορμήσεις του 1854, του 1878 και ιδίως του πρόσφατου πολέμου του 1897 και τις

γέμιζε με ελπίδα. Στο κλίμα αυτό, η οργάνωση αναπτύχθηκε πολύ πιο πέρα απ' ό,τι οι περιστάσεις το επέτρεπαν. Ο Δημ. Ράλλης, αρχηγός της αντιπολίτευσης και πεπειραμένος πολιτικός, τρεις φορές μέχρι τότε πρωθυπουργός, όταν ήλθε στην Ήπειρο και είδε τα πράγματα ανησύχησε και συνέστησε στο Κομιτάτο να περιορίσουν τη δράση τους επικαλούμενος «το πάνυ απαράσκευον του Ελληνικού κράτους».

Ο Δημήτριος Ράλλης, ο οποίος είχε ρίζες στην Ηπειρωτική γη, ήταν ο πρώτος Έλληνας πολιτικός που ήλθε στη σκλαβωμένη Ήπειρο. Η μάνα του ήταν πρώτη εξαδέλφη του Σουλιώτη ήρωα της επανάστασης του εικοσιένα, Κίτσου Τζαβέλα, κόρη του Σουλιώτη οπλαρχηγού Ζώνη Πάνου, αδελφού της Τζαβέλαινας γυναίκας του θρυλικού Φώτου Τζαβέλα. Τον συνόδευσαν οι Ηπειρώτες πολιτευτές Αβέρωφ, Γεροκωστόπουλος και ο Ράγκος. Ήλθε στην Ήπειρο λίγες εβδομάδες μετά το νεοτουρκικό κίνημα (1908) με το οποίο τερματίστηκε ο ένοπλος αγώνας στη Μακεδονία και με τις εξαγγελίες του εξέθρεψε ελπίδες στις καρδιές των ραγιάδων, οι οποίες σύντομα αποδείχθηκαν φρούδες.

Για την υποδοχή που του έγινε, οι παλαιοί Πρεβεζάνοι μιλούσαν με συγκίνηση. Πήραν μέρος όλοι οι κάτοικοι, από τα χωριά ήλθαν αρκετοί, και οι μαθητές της Θεοφανείου σχολής, μεταξύ των οποίων ήταν και ο μικρός μαθητής Θανάσης Μανόπουλος, ο οποίος έζησε όλα τα γεγονότα του αιώνα μας, με ιδιαίτερη όμως συγκίνηση μιλούσε για την υποδοχή του Ράλλη και για τη θητεία του στον θρυλικό "Αβέρωφ", την περίοδο της διασυμμαχικής κατοχής της Κωνσταντινούπολης, στην οποία συμμετείχε και η Ελλάδα

με τον “Αβέρωφ”.

Από τη Λευκάδα έφεραν τη μπάντα της φιλαρμονικής. Τον ερχομό του πλοίου ανήγγειλαν οι κανονιοβολισμοί του ελληνικού κάστρου του Ακτίου και η μπάντα επαιάνιζε συνεχώς. Τα χρόνια εκείνα και μέχρι το 1930 τα πλοία σταματούσαν σε μικρή απόσταση από την ακτή, οι επιβάτες επιβιβάζονταν με βάρκες και τα εμπορεύματα με τις μαούνες. Όταν η βάρκα με τον Δ. Ράλλη ξεκίνησε, πολλοί νέοι έπεσαν στη θάλασσα και τον συνόδευσαν μέχρι την ακτή. Όταν πάτησε το πόδι του στην Ηπειρωτική γη έγινε πανζουρλισμός από τις ζητωκραυγές, τα σφυρίγματα των πλοίων, τους παιάνες, τις ντουφεκιές και τους κανονιοβολισμούς του Ακτίου. Με τη συνοδεία του μητροπολίτη, του κλήρου και των κατοίκων επισκέφθηκε το μητροπολιτικό μέγαρο και το προξενείο, εκεί μίλησε με το εκτελεστικό του κομμитаτου. Οι Τούρκοι της Πρέβεζας δεν εμφανίστηκαν και δεν δημιουργήθηκε κανένα επεισόδιο.

Ο Κων/νος Φωτόπουλος στο βιβλίο του “Τα Γιάννενα”, γράφει για την υποδοχή στα Γιάννενα: “Όλος ο λαός των Γιαννίνων και των πέριξ μαζί με τους προύχοντές του, βγήκαν στον Αη-Γιάννη Μπονίλα μ’ όλα τα σχολεία και τη γεραρά Ζωσιμαία σχολή με την φιλαρμονική της επικεφαλής, να τους υποδεχθούν με ελληνικές και τουρκικές σημαίες “αδελφωμένες”. Ο γενικός συναγερμός και ο πανζουρλισμός του χριστιανικού στοιχείου ήταν δυσπερίγραπτος, τόσο που οι Τούρκοι δεν τον είδαν με καλό μάτι: “Βαλαϊ πούτ οι κιαφίρδισ (άπιστοι) τούφιραν κιόλας του Ρουμείκου τ’ς”, φώναζαν με την ιδιόρρυθμη τουρκογιαννιώτικη προφορά της ελληνικής που μιλούσαν (τούρκικα

δεν ήξεραν ούτε λέξη). Και για να προκαλέσουν σύγχυση και την επέμβαση της αστυνομίας όπως το συνήθιζαν και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις, άρχισαν άλλοι απ’ αυτούς να φωνάζουν “Ζήτου οι Γιώργους” (δηλ. ο Γεώργιος ο Α’). Αυτό κι έγινε, πολψάνοι (αστυνομικοί), τζιανταρμάδες (χωροφύλακες) και σουφαρήδες (έφιππος χωροφυλακή) ρίχτηκαν πάνω στο ειρηνικό πλήθος στην Καλούτσα (οδός 21ης Φεβρουαρίου τώρα) για να το διαλύσουν. Φασαρία κακό... ο κόσμος ξαφνιασθηκε, σκόρπισε εδώ κι εκεί στα στενά, ακόμα και στα παραλίμνια μποστάνια της Αη-Μαρίνας και ρωτούσαν ο ένας τον άλλο τι συμβαίνει. Τα παιδιά των σχολείων τσαλαπατήθηκαν, τα μικρά έσκουζαν. Παρ’ όλα αυτά η υποδοχή έγινε με μεγάλη επιτυχία, γιατί ο λαός στο μεταξύ αναθάρρησε κι ανασυντάχθηκε».

Επίσης ο Αλ. Λιβαδέας, γραμματέας της Α’ Διεύθυνσης μας δίνει μια ευρύτερη εικόνα για την υποδοχή και τα επεισόδια. «Η προσγενομένη αυτώ εκ μέρους του Ελληνικού στοιχείου υποδοχή, υπήρξε πάνδημος και υπερέβη τα όρια του οφειλομένου προς τους κρατούντας σεβασμού, έλαβον μορφήν μάλλον επαναστατικήν, τα ελληνικά χρώματα υπερπλημμύρισαν την πόλιν, χωρίς αναλόγους τουρκικής σημαίας και το χείριστον η υποδοχή εκαιρετίσθη δι’ αθρόων πυροβολισμών, τόσον κατά την από Φιλιπιάδος διαδρομήν όσον και εις τα πρόθυρα της πόλεως, τούθ’ όπερ εμαρτύρει ότι οι ραγιάδες δεν ήσαν άοπλοι, όπως εφαντάζοντο μέχρι τότε οι Τούρκοι. Έλαβον μάλιστα χώραν και μικροσυμπλοκάι με τους κατά την εποχήν εκείνην κληθέντας εφέδρους εκ Τσαμουριάς. Εις μίαν των συμπλοκών διεκρίθη ένα ηρωικό παλληκάρι

των Ιωαννίνων, ο Γεώργιος Ζωγράφος ή Μακαρώνης, μόλις είχε επιστρέψει μετά την ανακήρυξιν του Συντάγματος εκ Μακεδονίας. Έφερεν υπερφάνως την σπολήν του Έλληνας αντάρτου και είχε χρησιμοποιηθή ως σημαιοφόρος της συντεχνίας των βυρσοδεψών, από την οποία προήρχετο».

Ο Δημ. Ράλλης επισκέφθηκε και το Αργυρόκαστρο. Σ' όλο το μήκος της διαδρομής, σύσσωμοι οι κάτοικοι των γύρω χωριών, με τους ιερείς, δασκάλους και μαθητές των σχολείων, κατέβαιναν από τα χωριά τους και τον υποδέχονταν μ' ενθουσιασμό και θερμές εκδηλώσεις. Ο Δ. Ράλλης, όταν επέστρεψε στην Αθήνα, «εξέφρασε την κατάπληξίν του δια την δύναμιν του Ελληνισμού καθ' όλον το μήκος της εκεί διαδρομής».

Μετά το κίνημα των Νεοτούρκων, ώσπου να διαπιστωθεί η ανειλικρίνεια των διακηρύξεών του, χρειάστηκε κάποιο χρονικό διάστημα. Το κέντρο, για το λόγο αυτό και τον κίνδυνο να αποκαλυφθεί η οργάνωση, αποφάσισε την ελαχιστοποίηση της δράσης των κομιτάτων. Επαναδραστηριοποιήθηκαν τον επόμενο χρόνο, οπότε άρχισε και ο εξοπλισμός των αδελφών και ελευθερωτών. Για τον αριθμό των όπλων ο Αλ. Λιβαδεύς γράφει: «Το συνολικόν ποσόν των διανεμηθέντων και αποθηκευθέντων όπλων εις την περιοχή της Α' Διευθύνσεως ανήλθον μέχρι του 1912 εις 2.400. Ανάλογον αριθμόν παρέλαβε και η Β' Διεύθυνσις Πρεβέζης (έκθεσις Θ. Μανέτα υπ' αριθ. 5). Υπό σημείωσιν ότι η εις Πρέβεζαν μεταφορά δεν παρουσίαζε τας δυσχερίας ούτε τους κινδύνους τους οποίους αντιμετώπισεν η Α' Διεύθυνσις. Αξιοσημείωτον είναι το γεγονός, ότι η μεταφορά 2.400 όπλων μετά

των αναλόγων φυσιγγίων, αντιστοιχούσα εις 250 φορτία και εις 30 περίπου διαδρομάς, συνετελέσθη άνευ ουδενός απευκταίου, παρά την εντεταμένην προσοχήν των Τουρκικών αρχών ουδέ εν όπλον απωλέσθη».

Με τα όπλα αυτά όταν ήλθε η ώρα εξοπλίστηκαν 6.000 άνδρες οι οποίοι εντάχθηκαν σε 50 σώματα. Μεταξύ αυτών ήταν και το σώμα του καθηγητή Νίκου Σακελλαρίδη, το οποίο συγκροτήθηκε στην Αθήνα, από Ηπειρώτες φοιτητές και ήταν τρόπον τινά ο ιερός λόχος των ανταρτικών σωμάτων το 1912. Είχε 66 άνδρες, αποβιβάστηκε στην Κόπραϊνα, πήρε μέρος στη μάχη του Δρίσκου, στην οποία σκοτώθηκε ο Λ. Μαβίλης, μετά πήρε μέρος στις επιχειρήσεις του Φαναρίου του νομού Πρέβεζας, διακρίθηκε στη μάχη της Κορώνης και ξεχώριζε για την πειθαρχία.

Εξοπλίζοντο συγχρόνως οι κάτοικοι της υπαίθρου και των πόλεων. Ο Ηλίας Βασιλάς γράφει: «Δύο όπλα θυμάμαι έκρυβε ο μακαρίτης πατέρας μου κάτω από το κρεβάτι της κάμαρης με αρκετά φυσέκια και δύο ξιφολόγχες. Το κομπάτο είχε εφοδιάσει και εξοπλίσει πολλούς Πρεβεζάνους και χωρικούς με γκράδες και μάουζερ για να αντισταθούν εις το ενδεχόμενον σφαγών και βιαιοπραγιών εναντίον των χριστιανών της πόλεως. Για τον ιστορικό ρόλο του Ηπειρωτικού Κομιτάτου στην υλική και ηθική προετοιμασία του λαού της Πρέβεζας για την απόκτηση της λευτεριάς ας μιλήσουν άλλοι που ζουν και ξέρουν τα πράγματα».

Δυστυχώς για τη δράση του κομιτάτου δεν έγραψε κανένας από εκείνους που γνώριζαν και το σκότος του χρόνου κάλυψε λαμπρές σελίδες της τοπικής μας

ιστορίας.

Τα όπλα και τα πυρομαχικά τα έστελνε, κυρίως, η εφορία υλικού πολέμου, από την Αμφιλοχία, με μικρά σκάφη σε αφύλακτες ερμητικές ακτές και από τον ποταμό Λούρο. Το παράξενο είναι, ότι στα Γιάννενα έφταναν με καϊκια από τη νότια ακτή της λίμνης, στην ακτή της συνοικίας Σαράβα στα βυρσοδεψεία (ταμπάκικα). Ενώ στην Πρέβεζα τα όπλα έρχονταν από τη ξηρά.

Η Πρέβεζα τότε ήταν σωστό φρούριο. Τα κάστρα της με τα προτοκίσματά τους έφταναν μέχρι τη θάλασσα και περιβάλλονταν από βαθιά εντοικισμένη ντάπια. Οι πόρτες της ντάπιας φρουρούνταν και έκλειναν με τη δύση του ηλίου.

Ο Δημήτριος Κασούρας ή Κούρηρης μου είπε ότι νέος εργαζόταν στην επιχείρηση του Κλεάνθη Μουστάκη, ο οποίος είχε χάνι, πέντε νταλίκες και δύο άμαξες κλειστές, που έκαναν συγκοινωνία με τα Γιάννενα. Ένα απόγευμα ο Κλεάνθης του είπε να ζήσει τα άλογα σε μια άμαξα με την οποία πήγαν στο παραθαλάσσιο κτήμα του στο Καλαμίτσι (σήμερα είναι ιδιοκτησία του Δ. Καράμπελα κ.ά.). Εκεί κοντά στα πλατάνια (υπάρχουν ακόμα) ήταν ένα σπίτι. Άνοιξε την πόρτα και «με έκπληξη είδα μέσα πολλά όπλα. Τα φορτώσαμε στην άμαξα και μου είπε ότι πρέπει να μπούμε στην Πρέβεζα την ώρα που κλείνουν οι πόρτες. Εκείνη την ώρα η πόρτα η “μεσινιά” από την οποία θα περνούσα παρουσίαζε κάποια κίνηση και ο έλεγχος ήταν κάπως χαλαρός. Οι Έλληνες εισπράκτορες του φόρου φαίνεται είχαν ειδοποιηθεί ότι θα περάσουν όπλα. Αλλά και η δική του επιλογή να πάρει εμένα ήταν σκόπιμη, γιατί στην επιχείρηση του Κλεάνθη δούλευαν άνδρες οργανω-

μένοι στο κομπάτο όπως ο Μακεδονομάχος Κώστας Κορδονόρης. Όταν έφτασε η άμαξα ο εισπράκτωρ του φόρου της έκανε νόημα να περάσει και στον Τούρκο φρουρό είπε ότι δεν χρειάζεται να την ελέγξουν. Ο Κλεάνθης είχε κατεβεί από την άμαξα για να την αλαφρώσει και να παρακολουθήσει τι θα γίνει. Πήγα στο Χάνι, εκεί ήλθε και μου είπε να περιμένω να νυκτώσει καλά, τότε οδήγησα την άμαξα στο σπίτι του, απέναντι από τον Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στο στενό προς τη θάλασσα (τώρα είναι ιδιοκτησία του Τάκη Κασιή). Κόλλησα την άμαξα στο στενό που είναι μπροστά από την είσοδο του σπιτιού, στην γωνία Σουμαλεύρη και Μπιτζιλέκη», άνοιξαν την πόρτα προς το σπίτι και χωρίς να φαίνεται τι κουβαλούσαν μετέφεραν τα όπλα στο ισόγειο του σπιτιού.

Μετά από λίγο το Κομιτάτο ειδοποίησε τον Κλεάνθη ότι τα όπλα προδόθηκαν και πρέπει να μεταφερθούν την ίδια νύκτα. Τα μετέφεραν στο παντοπωλείο του Γιάννη Καλαθά, πατέρα του Περικλή (ήταν εκεί που τώρα είναι το κατάστημα Σχισμένου), τα πέρασαν από το πίσω μέρος από το σπίτι του Κλάπα. Από το κατάστημα του Καλαθά (Κοντοθανάση) κάτω από τη μύτη των πολιτικών (Δικαστικό μέγαρο) και στρατιωτικών (Φρούριο) τουρκικών αρχών εξοπλίσθηκαν οι κάτοικοι της περιοχής και με αναπερωμένη την ελπίδα περίμεναν τη μεγάλη μέρα. Οι Πρεβεζάνοι της γενιάς του 1912 είχαν να διηγηθούν πολλές παρόμοιες ιστορίες από τη δράση του Κομιτάτου, οι οποίες δεν υπάρχουν στα αρχεία.

Η Διεύθυνση του Κομιτάτου παρασύρθηκε από πληροφορίες για κατάδοση

στις τουρκικές αρχές των αποστολών ό-
πλων και διέταξε να φονευθεί ο Αλ. Ντ.
Τον εκτέλεσε ο Σ.Χ. Τα πράγματα και ο
χρόνος όμως απέδειξαν ότι ο Αλ. Ντ. ή-
ταν αθώος και ότι δεν υπήρχε προδοσία
στην περιοχή της πόλης. Για την υπόθεση
αυτή μετά την απελευθέρωση έγιναν ανα-
κρίσεις από τις οποίες δεν διαπιστώθηκε
προδοσία ή οποιαδήποτε ενοχή του. Η ε-
κτέλεση αυτή συνετάρραξε την κοινωνία
και το Κομιτάτο της Πρέβεζας, όχι μόνο
γιατί χάθηκε ένας αθώος πατριώτης αλλά
και γιατί ο συγγενής του, Δημήτριος Κα-
καμπίνης, στέλεχος της οργάνωσης, απεί-
λησε ότι θα καταθέσει στις τουρκικές αρ-
χές για το φόνο και την οργάνωση. Ο
Μήτσος Κακαμπίνης ήταν μέλος μιας δυ-
ναμικής οικογένειας, άφοβος με κάποια
ιδιορρυθμία, στον οποίο δεν εναντιώνον-
ταν Τούρκοι και Έλληνες. Ο Κακαμπί-
νης είπε στη Διεύθυνση του Κομιτάτου «έ-
πρεπε να μου πείτε ότι υπάρχει αυτή η υ-
ποψία και εάν το διαπίστωνα θα τον σκό-
τωνα εγώ», και ήταν ικανός να το κάνει.
Οι Πρεβεζάνοι που ήξεραν τη συγγένεια
και τι θηρίο ήταν ο Κακαμπίνης φοβήθη-
καν γιατί ήξεραν ότι μπορούσε να κάνει
πράξη ό τι έλεγε. Επίσης ήξεραν ότι με
δυναμικά μέσα με το κλίμα που είχε δη-
μιουργηθεί δεν αντιμετωπίζονταν. Του μί-
λησαν όσοι μπορούσαν να τον επηρεά-
σουν, τον έκαμψε ο δεσπότης. (Για τις α-
ποκοτιές και παληκαριές του έχω ακούσει
πολλά. Αργότερα αυτοκτόνησε σε ηλικία
38 χρόνων, για ένα λόγο που του είπε ο
αδελφός του). Φαίνεται ότι την απόφαση
για την εκτέλεση την πήραν οι Στρατιωτι-
κοί, γιατί στην περιοχή της Λάκκας υπήρ-
χε πρόβλημα. Εκεί ανάλογη ενέργεια του
Κομιτάτου ήταν προς τη σωστή κατεύθυ-
ση.

Οι Πρεβεζάνοι, με την καθοδήγηση
του Κομιτάτου αγωνίστηκαν σε όλους
τους τομείς δράσης. Προ του πολέμου
πήγαν στη Λευκάδα πέντε Πρεβεζάνοι
ναυτικοί (μεταξύ αυτών οι Γεράσιμος
Γιώτης, Νάκος Χρόνης, Σαρδελής και
Θεόδωρος Ξενάκης) οι οποίοι τη νύκτα
της 4 Οκτωβρίου βοήθησαν να περάσουν
στον Αμβρακικό δύο πλοία του πολεμι-
κού ναυτικού. Το εγχείρημα ήταν πολύ
δύσκολο. Ο δίαυλος που χρησιμοποιού-
σαν τότε ήταν νοτιότερα από το σημερινό,
πιο μακρύς και με ελλειπή φωτισήμαν-
ση. Οι Πρεβεζάνοι ήξεραν πολύ καλά τα
νερά του, τα ρεύματα και τα επικύνδυνα
σημεία. Ο αρχηγός της μοίρας του Ιονίου
πλοίαρχος Ιωαν. Δαμιανός, στη διαταγή
προς τον κυβερνήτη της κανονιοφόρου
“Α”, υποπλοίαρχο Ν. Μακά του επισήμα-
νε να πάρει «τα κατάλληλα μέτρα όπως
μη εξοκειλήτε» και για να αποφευχθεί ο
κίνδυνος γράφει: “Επί των δύο κανονιο-
φόρων θέλουνσι επιβή οι πλοηγοί Ι. Μιλά-
κας, πρώην αρχικελευστής και 5 έτεροι».

Ο υποπλοίαρχος Ν. Μακάς αναφέρει
ότι «ελάβομεν τα κατάλληλα μέτρα περιί
καταστροφής των πλοίων, εν περιπτώσει
προσαράξεως παραλαβόντες λέμβους
προς διάσωσιν των πληρωμάτων». «Επί
πλέον δε η “Α” (κανονιοφόρος) εκ της
δεξιάς αυτής πλευράς ιδιωτικήν λέμβον
εκ Πρεβέζης, προς ανεύρεσιν των σημα-
ντήρων των στενών». «Τα πλοία εν σκότει
ψηλαφητώ επροχώρουν βραδέως, δεν ή-
κούέν τις το παραμικρόν». «Κατά την δίο-
δόν μας εκ του κτιρίου (κάστρου Ακτίου)
αφήσαμεν ελευθέραν την ιδιωτικήν εκ
Πρεβέζης λέμβον, ίνα μεταβή και αναγ-
γείλη εις Άκτιον την διέλευσιν μας». Τα
πλοία πήγαν στη Βόνιτσα. Μετά δύο ημέ-
ρες κηρύχθηκε ο πόλεμος. Από την αρχή

εξουδετέρωσαν τα Τουρκικά Απάλεια και Τοκάρ και εξασφάλισαν τις μεταφορές στον Αμβρακικό, τις οποίες εκτελούσαν τα επιβατικά *Πύλαρος, Αμαλία, Αγγελική, Αλκυών* και *Ισμήνη*.

Στην αρχή της μάχης στη Νικόπολη, εξουδετέρωσαν τουρκικά πυροβολεία. Γενικά η συμβολή τους στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή μας ήταν σημαντική. Για τη δράση του ναυτικού οι Πρεβεζάνοι ήταν διπλά ενθουσιασμένοι, γιατί πήραν μέρος στο πιο επικίνδυνο και αποφασιστικό μέρος των επιχειρήσεων. Βέβαια στα επίσημα κείμενα αναγράφεται η "λέμβος εκ Πρεβέζης" και όχι οι γενναίοι Πρεβεζάνοι πλοηγοί.

Στη στεριά πολλοί κατατάχθηκαν στα εθελοντικά ένοπλα σώματα, οι περισσότεροι στο σώμα του Κώστα Τζώρτζη, από την Καμαρίνα. Ο Κ. Τζώρτζης ήταν αρχηγός των επαναστατών και με σημαντική δράση στον πόλεμο του 1897. Η προηγούμενη δράση του και οι ηγετικές του αρετές τον ξεχώρισαν από όλους τους άλλους οπλαρχηγούς. Το σώμα του ήταν το μεγαλύτερο και συγκροτήθηκε στους Αγίους Αποστόλους στη Λάμαρη. Ο εξοπλισμός του ήλθε από το Μενίδι. Στη μάχη της Νικόπολης τοποθετήθηκε στη δυτική πτέρυγα της παράταξης, προς το Μύτικα. Εκεί σκοτώθηκε ο Πρεβεζάνος Κων. Μπάλκος, αδελφός του Βασίλη και της Αγγελικής. Μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας μεταφέρθηκε στην περιοχή του Αχέροντα (Νεμίτσα, Γλυκή) όπου συνέχισε τον αγώνα μέχρι το τέλος του πολέμου. Στη μάχη του Ασπρόμυλου σκοτώθηκε ο Πρεβεζάνος σημαιοφόρος του σώματος και ένας από τους υπαρχηγούς Χ. Μπουραζάνης.

Η ηγετική προσωπικότητα του Κ.

Τζώρτζη και η θέση του σώματός του στον αγώνα για την απελευθέρωση διαφαίνεται και από την αναφορά του:

« Αριθ. 5658 Νεμίτσα (Βουβοπόταμος)

5-12-1912

Προς το Αρχηγείον, Φιλιππιάδα
Λαμβάνω την τιμήν να αναφέρω τα της συναφθείσης μάχης παρά τον Ασπρόμυλον του χωρίου Γλυκή την 3ην τρέχοντος. Την εσπέραν της 28ης παρελθόντος ελήφθη επιστολή εκ Ποπόβου του Αρχηγού του κατά Παραμυθιάς στρατού υπ/γού του Πεζικού Β. Τεριακίδη, έχουσα ούτω:

"Προς τους αρχηγούς Κώστα Τζώρτζη και λοιπούς, Γλυκύ. Γνωρίζω υμίν ότι από χθες ήρχισε γενική κατά Ιωαννίνων επίθεσις. Ο συν/ρχης Μαλάμος μετά ισχυράς δυνάμεως στρατού κατέλαβε την Πλέσια και διατάσσει αντί πάσης θυσίας να κτυπήσωμε και καταλάβωμε την Σκάλαν Παραμυθιάς. Η διαταγή είναι γενική, συνεπώς αύριον λίαν πρωί θα επιτεθώ, μετά των οπλαρχηγών Δεληγιαννάκη, Κουτούπη, Βάρφη και Καρρά, μεθ' όλης της δυνάμεως του υπ' εμέ λόχου. Ποιούμαι έκκλησιν εις τον πατριωτισμόν σας και σας παρακαλώ να επιτεθήτε και υμείς κατά του Γαρδικίου προχωρούντες προς Παραμυθιάν, ίνα ούτω θέσωμεν τους Τούρκους μεταξύ δύο πυρών. Μετ' αγάπης πολλής. Πόποβον, 28.11.1912".

Άρα ως έλαβον ταύτην, αμέσως εκοινοποιήθη εις τα σώματα της γραμμής Φαναρίου και απέστειλα επιστολάς εις τα πλησίον χωρία δι' ενίσχυσιν. Ωσαύτως απέστειλα δύναμιν 50 ανδρών του υπ' εμέ σώματος, προς κατάληψιν της υπό εχθρών κατεχομένης θέσεως Προφήτης Ηλίας υπό τον υπαρχηγόν μου Χρήστον

Μπαυζάνην και διμοιρίτην Β. Αναγνωστόπουλον. Η θέσις αυτή δεσπόζει των Γλυκύ, Χοϊκας, Γαρδικίου και Τσαγκάρι και παρέχει δυσκολίας εις την προς τα πρόσω ενέργειάν μας. Αφίχθησαν εις Νεμίτσαν οι οπληρχηγοί των πλησίον χωρίων σωμάτων της γραμμής, Μ. Πάσχος, Α. Ανδρεαδάκης, Γαλανός και με τους ενταύθα διαμένοντας Ιωάννην Δαμιανάκην, Μάρκον Παπαγιαννάκην, Ν. Νεοκλή και Δ. Τριάντην, εν συμβουλίω δε απεφάνθησαν οι αφιχθέντες, ως και ο Παπαγιαννάκης, ότι η του Β. Τεριακίδη έκκλησις να μη ληφθή υπ' όψιν και επέστρεψαν εις τα ίδια. Προς τούτο συνέταξαν πρωτόκολλον, όπερ υπογράψαντες απέστειλαν τούτο δι' οπλήτου προς τον αρχηγόν των σωμάτων Μαλάμον, προς λήψιν διαταγών. Ομοίως υπέβαλον και εγώ έκθεσιν περί των ληφθέντων επιθετικών μέτρων. Ο Τεριακίδης, κατά την γνώμην μου, καλώς έπραξε καλών ημάς προς επίθεσιν, καθόσον ενοχλούντες ημείς τον εκθρόν δεν θα εστέλλετο εκ Γαρδικίου ενίσχυσις προς τους πολεμούντας προς Παραμυθίαν και ούτω θα κατελαμβάνετο ευκόλως η Σκάλα Παραμυθιάς. Ταύτα την πρωϊαν της 29ης παρελθόντος ελθόντες μοι εδήλωσαν ότι δεν ήθελον περιμένει παρ' αυτών ουδεμίαν βοήθειαν. Είπον εις αυτούς να καθίσουν εις τας θέσεις των και εις περίπτωσιν επιθέσεως εκ μέρους μου, ας απασχολήσουν τον εκθρόν εκείθεν. Την 30ήν παρελθόντος απέστειλα ενίσχυσιν εκ χωρικών εις τους εις Προφήτην Ηλίαν αγωνιζομένους άνδρας μου υπό τους Χαρ. Οικονόμου εκ Γλυκύ και Πεπόνην εκ Ζερμής· η δύναμις αύτη εκ 60 χωρικών και 5 ανδρών του σώματός μου ανεχώρησεν, αλλά ατυχώς παρέμεινεν εις θέσιν Ζαβρουχάτι, πυρο-

βολών τον εκθρόν εκτός βολής, καταστρέφων τα πυρομαχικά ματαίως. Οι 50 άνδρες εγένοντο κύριοι μιας κορυφής του όρους και εις μάτην εκάλουν τους χωρικούς εις βοήθειαν δι' υπερφαλάγγισιν, μόνον 5 οπλίται μου μετά 11 χωρικών εβάδισαν προς τα εμπρός.

Την 2αν τρέχοντος, ελήφθη ετέρα επιστολή εκ μέρους του Τεριακίδη, έχουσα ούτω:

“Σκάλα Παραμυθιάς, 1.12.1912. Κύριε Κώστα Τζώρτζη και στρατιωτικέ αρχηγέ της Γλυκής. Καθιστώ υμίν γνωστόν, ότι κατέλαβον την οχυράν θέσιν Σκάλα προχθές και περιέκλεισα την Παραμυθιάν πανταχόθεν, ώστε πρέπει πάση θυσία άμα τη λήψει της παρούσης μου, να αρχίστε πυρ εναντίον της Παραμυθιάς, ώστε να θέσωμεν τον εκθρόν μεταξύ δύο πυρών. Σας παρακαλώ πολύ να οπλίσετε τους φέροντας την παρούσαν μου και δώσατε αυτοίς πολεμοφόδια, εάν υπάρχουν. Τεριακίδης”.

Πάραυτα, εκάλεσα τους αρχηγούς της Νεμίτσης εις Συμβούλιον, ενώ εξέθηκα την ανάγκην της καταλήψεως του χωρίου Ποταμιάς και υπερκειμένης λοφοσειράς του χωρίου Γλυκύ· ετέθη εις την διάθεσιν δύναμις 11 οπλιτών εκ εκάστου των σωμάτων Δαμιανάκη, Παπαγιαννάκη και είκοσι από χωρικούς εκ Ζερμής να μετάσχωσι της κοινής δυνάμεως, τέλος κατήρτισα δύναμιν 110 ανδρών, ωδήγησα ταύτην πέραν του ποταμού Αχέρωνος την 9ην μ.μ. της 2ας τρέχοντος, διήρεσα ταύτην εις 2 και η μεν των 80 ανδρών υπό τον υπαρχηγόν Ευάγγελον Σίσκαν κατέλαβε το χωρίον Ποταμιά, η δε άλλη υπό τον Ευάγγελον Λάμπρον εκ 30 ανδρών κατέλαβε την λοφοσειράν Γλυκύ, θέσασα τους εις τον Ασπρόπυργον και τον υπερ-

κείμενον τούτου λόφον εκθρούς μεταξύ δύο πυρών. Έδωσα διαταγήν, αφού οχυρωθώσιν καλώς, να πυροβολήσωσιν άμα τη ημέρα. Εις τους άλλους οπληρχηγούς συνέστησα να μην επιτεθώσι η διαβώσι τον ποταμόν, εκτός εάν καταληφθή υπό των ημετέρων η θέσις Προφήτης Ηλίας (συνεχίζεται περίληψις). Δεληγιαννάκης διέβη ακαίρως Αχέρωνα, κατέλαβε προσωρινώς Ασπρόμυλον, τελικώς ηττήθησαν και υπεχώρησαν, νεκροί 3, τραυματίαι 2, επακολούθει καταμερισμός ευθυνών.

Κώστας Τζώριτζης, Ζαχαράκης »

Μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων η τουρκική κυβέρνηση στρατολόγησε τους μη Μουσουλμάνους υπηκόους για τριετή υποχρεωτική θητεία. Για ν' αποφύγουν τη θητεία στον τουρκικό στρατό πολλοί Πρεβεζάνοι ξενιτεύτηκαν (Αμερική, Αθήνα) και άλλοι πλήρωσαν για να υπηρετήσουν μειωμένη θητεία. Αρκετοί όμως που βρέθηκαν στον τουρκικό στρατό, από την αρχή της κήρυξης του πολέμου, πέρασαν στις ελληνικές γραμμές. Οι πληροφορίες που έδωσαν για τη διάταξη των τουρκικών δυνάμεων και τα αδύνατα σημεία της τουρκικής παράταξης ήταν ουσιαστικές και σε αυτές στηρίχθηκαν οι επιτελείς του στρατού και πρότειναν στη στρατιά να επιτεθεί ο στρατός από αριστερά. Δύο μήνες αργότερα με επίθεση από αυτή την κατεύθυνση ελευθερώθηκαν τα Γιάννενα.

*« Αριθ. 518α Φιλippiάς 16-12-1912
Προς τον Διοικητήν Στρατιάς (περίληψις)
(Υπόμνημα αξιωμ. Επιτελείου
περί επιθέσεως εκ του αριστερού)
“Πράγματι άπαντες οι αυτόμολοι και
λιποτακτούντες εκ του εκθρού ομογενείς*

εκ Πρεβέζης, εκείθεν διαφεύγουν λόγω της αραιότητας της επιτηρήσεως, άπάντων αι πληροφορίες συμπύκνουσι βεβαιούσαι την βαθμηδόν απογύμνωσιν των οχυρών Αγίου Νικολάου και Σαδοβίτσης. Πάσα δια Πεστών - Αετοράχης ευθεία προς Μπιζάνι επίθεσις θα συναντήση συγκεντρωμένην αντίστασιν αμύνης. Απεναντίας, μία κρυφία προέλασις προς Αγ. Νικόλαον - Σαδοβίτσαν και μία αιφνιδιαστική εμφάνισις επιθέσεως προς τον τομέα τούτον, καθ' ήν στιγμήν αι δυνάμεις ημών επιτίθενται κατά μέτωπον, θα επέφερε την κύκλωσιν και την αναίμακτον κατάληψιν των Ιωαννίνων”.

*Επιτελείς: Σπηλιάδης, Ζαφειρίου,
Αντωνιάδης, Πάσαρης »*

Στο νευραλγικό τομέα των μεταφορών, οι Πρεβεζάνοι με αυτοθυσία πρόσφεραν σημαντικές υπηρεσίες, κυρίως οι “καραγωγείς”, όπως τους αναφέρουν τα στρατιωτικά κείμενα. Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (26-10-1912) το μεγαλύτερο μέρος του στρατού μεταφέρθηκε στην Πρέβεζα. Οι στρατιώτες πορεύθηκαν και αναπύχθηκαν στις θέσεις προ του Μπιζανίου και των άλλων τουρκικών οχυρών θέσεων. Στα μέρη αυτά πολέμησαν μέχρι την απελευθέρωση των Ιωαννίνων (21-2-1913).

Σοβαρό πρόβλημα για την ηγεσία του στρατού ήταν ο εφοδιασμός με πυρομαχικά εφόδια και η μεταφορά των τραυματιών. Τα μοναδικά τροχοφόρα μεταφορικά μέσα στην περιοχή του ελληνικού στρατού στην Ήπειρο ήταν οι ιταλικές και οι άμαξες των Πρεβεζάνων, που εκτελούσαν τις μεταφορές Πρέβεζα-Γιάννενα. Οι ιταλικές ήταν τετράτροχες με ένα τιμόνι, σαν αυτές που βλέπουμε στα γουέ-

στερν, είχαν δύο άλογα και ένα τρίτο (αλογώφ) στην αριστερή πλευρά που το ζόριζαν μόνο στις κακοτοπιές. Η ιταλικά μετέφερε στα Γιάννενα 1.100 οκάδες, εάν το φορτίο αυτό μεταφέρονταν με μουλάρια χρειαζόνταν 15 με 16 ζώα. Οι ιταλικές μετέφεραν τα φορτία στους κεντρικούς σταθμούς και από εκεί με υποζύγια μεταφέρονταν στις μονάδες. Οι άμαξες ήταν κλειστές σαν κι' αυτές που βλέπομε στον κινηματογράφο με δύο άλογα. Εκείνες που έκαναν τακτική συγκοινωνία με τα Γιάννενα άλλαζαν άλογα στη Φιλιππιάδα. Με τις άμαξες μεταφέρονταν οι τραυματίες από το μέτωπο στη Φιλιππιάδα και την Πρέβεζα. Η Πρέβεζα την εποχή εκείνη είχε τριακόσια άλογα. Τα διακόσια ήταν μεγαλόσωμα, τα έφερναν από την Σερβία, και δούλευαν στις ιταλικές και στις άμαξες. Οι άμαξες ήταν περίπου δέκα και οι ιταλικές εξήντα, δηλαδή μπορούσαν να μεταφέρουν όλες μαζί 65.000 οκάδες. Για να μειωθεί η απόσταση από το μέτωπο, μικρά πλοία, ένα κάθε φορά, έμπαιναν στο Λούρο και ξεφόρτωναν στην Πέτρα. Η μη ανάβαση της Κανέτας και η μειωμένη απόσταση έδιναν τη δυνατότητα τα φορτία να γίνουν μεγαλύτερα από 1.100 οκάδες στην αρχή του πολέμου. Αργότερα η μεγάλη χρήση και οι βροχές έφθειραν το δρόμο και τα φορτία μειώθηκαν και πάλι. Ο αγώνας των Πρεβεζάνων ιταλικέρηδων και αμαξάδων, παρ' ότι ο χειμώνας εκείνος ήταν πολύ βαρύς, δεν διακόπηκε ούτε στιγμή. Σταμάτησε μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων, όταν ο στρατός επέστρεψε στην Πρέβεζα και έφυγε για τη Θεσσαλονίκη.

Το σημαντικότερο ιστορικό ντοκουμέντο, που αναφέρεται στην αναίμακτη παράδοση της οχυρωμένης Πρέβεζας, εί-

ναι η έκθεση του τότε υποπροξένου της Ρωσίας Δημ. Σκέφερν. Η έκθεση συντάχθηκε δύο ημέρες μετά την απελευθέρωση και υποβλήθηκε στο Γενικό Πρόξενο της Ρωσίας Στσαλμούνωφ στα Γιάννενα. Την έφερε στο φως το 1962 ο Περικλής Σκέφερνς και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Ο Νέος Κουβαράς, Ετήσιος Ηπειρωτικός Χρονογράφος*, τον οποίο μου έστειλε ο κ. Μπάμπης Αραβαντινός, ταλαντούχος φωτογράφος και λάτρης της Πρέβεζας. Το περιοδικό στον πρόλογό του μεταξύ των άλλων γράφει:

«*Εν όψει των καταστροφών, αι οποίαι θα επηκολούθουν εκ της συνεχίσεως του αγώνος εν τη πόλει, ο εκ Πρεβέζης Έλλην υποπρόξενος της Ρωσικής αυτοκρατορίας Δ. Σκέφερνς προέβη αυτοβούλως εις διαβήματα παρά ταις Τουρκικαίς αρχαίς με αποτέλεσμα την αναίμακτον παράδοσιν της πόλεως (21/10/1912) η οποία επειδή ήτο η πρώτη σημαντική επιτυχία ηκούσθη με ανακούφισιν και συγκίνησιν από το Πανελλήνιον και μάλιστα τους Ηπειρώτας. Περί των αγνώστων τούτων διαβημάτων του Δ. Σκέφερνς γίνεται λόγος εις την κατωτέρω δημοσιευομένην ανέκδοτον έκθεσίν του, ευγενώς παραχωρηθείσαν από τον συγγενή του τ. μόνιμον υφυπουργόν των εξωτερικών κ. Περ. Σκέφερνιν, τον οποίον ευχαριστούμεν θερμώς και εντεύθεν.*

Η έκθεσις δια της οποίας γίνονται γνωστά και τα γενόμενα εν Πρεβέζη από διπλωματικής πλευράς, και συμπληρούνται ούτω αι εκ της σχετικής εκθέσεως του αρχηγού της Ηπείρου Σαπουντζάκη ειδήσεις, έχει ως εξής:

VICE-CONSULAT IMPERIAL
DE RUSSIE / PREVEZA

No. 25 Πρέβεζα 23 Οκτωβρίου 1912

Εξοχώτατε,

Λαμβάνω την τιμήν να γνωρίσω τη Υμ. Εξοχώτητι ότι από της 6ης τρέχοντος, όπου η Διοίκησις μοι εγνώρισε την κήρυξιν του Ελληνοτουρκικού πολέμου, άχρι της 20ής ιδίου ουδέν πολεμικόν γεγονός έλαβε χώραν.

Την 20ήν όμως, ημέραν Σάββατον, ώραν πρωϊνήν 3ην τουρκιστί κατέλαβεν ο Ελληνικός στρατός τα υψώματα και την οδόν του χωρίου Μιχαλίτσι, δίωρον απέχοντος της Πρεβέζης, και εκείθεν κατέστρεψε πρώτον δια κανονιοβολισμών δύο βενζινακάτους αριθ. 9 και 10 ωπλισμένης εκάστης με δύο μυδραλιοβόλα και αγκυροβολημένας εις τινα παραλίαν υπό τα τουρκικά πυροβολεία παρά την Νικόπολιν· κατόπιν ήνοιξεν σφοδρόν κανονιοβολισμόν κατά των οχυρωμάτων της Νικοπόλεως, υπερασπιζομένων υπό τριών πεδινών πυροβόλων συστήματος “Κρούπ” και ενός τοπομηχανικού των 15, και 600 περίπου στρατιωτών πεζικού και ατάκτων. Η δύναμις αύτη δεν κατάρθωσε να αντιστή εις το εντονώτερον πυροβολικόν του εχθρού και εις το πληθύτερον του πεζικού, και την μεσημβρίαν τα τηλεβόλα των εσίγησαν, αρξαμένης μάχης πεζικού, ήτις διήρκεσεν μίαν ώραν περίπου, αλλά και τότε υπέκυψαν εις την ανωτέραν δύναμιν, αναγκασθέντες να υποχωρήσουν εις την πόλιν, αφήσαντες τα τηλεβόλα των και τα πυρομαχικά των με απωλείας 26 νεκρών και 126 τραυματιών, και τους μεν πρώτους αφήσαντες εις το πεδίον της μάχης, τους δε δευτέρους μεταφέροντες εις την πόλιν.

Την κατάστασιν του στρατού αντιληφθείς και το ηθικόν των κατοίκων πληροφορηθείς κατόπιν μάλιστα οβίδων δύο προελθουσών εκ του ελληνικού στρατο-

πέδου, αίτινες έπεσαν περί το Διοικητήριον, μετέβην παρά τω κ. Jules Meichner υποπροξένω της Αυστρίας καλέσας και τον κ. Κ. Κονεμένον υποπρόξενον της Αγγλίας, προς τους οποίους εξέθηκα την αντίληψιν της απελπιστικής καταστάσεως του τουρκικού στρατού και της κακής θέσεως των κατοίκων, εάν ήθελεν γίνει την ακόλουθον αντίστασις εκ μέρους του στρατού, έργον δε φιλανθρωπίας ήθελε κάμωμεν να μεταβώμεν παρά τω Διοικητή και συστήσωμεν αυτώ την παράδοσιν της πόλεως υπό όρους. Την γνώμην μου ταύτην οι κ.κ. συνάδελφοι δεν παραδέχθησαν· ακούσας παρ’ αυτώ την λέξιν “αδύνατον”. Τότε ηναγκάσθην μόνος να προβώ εις το διάβημα της παραδόσεως. Συναντήσας όθεν καθ’ οδόν τον Μουτεσαρίφην με πολλούς υπαλλήλους και εντοπίους Τούρκους τους εξέθηκα τας σκέψεις μου και ότι το φρόνιμον είναι ο στρατιωτικός Διοικητής να πεισθή εις την παράδοσιν της πόλεως υπό όρους, και μετά μίαν ώραν επιτροπή από κατοίκους εντοπίους Οθωμανούς ήλθε παρ’ εμοί να μοι γνωρίση ότι ο στρατιωτικός Διοικητής δύναται να δεχθή την σύστασίν μου, αρκεί να του δοθή εγγράφως και με παρεκάλεσε να ενεργήσω μετά των άλλων συναδέλφων· τους απήντησα να ζητήσωσι ταύτην και παρά των κ.κ. συναδέλφων, όπως από κοινού γίνωσι τα διαβήματα, όπερ και έπραξαν. Τελών την υπόσχεσίν μου μετέβην παρά τω κ. Υ/προξένω της Αυστρίας εκεί ευρισκομένω και του της Αγγλίας, αναγνωρίζοντος ήδη την γνώμην μου και χωρίς να πολυλογώ συνέταξα το προς τον Μουτεσαρίφην έγγραφον, όπερ απεστάλη αμέσως, λαβόντες την έγκλειστον απάντησιν Τουρκιστί. Κατόπιν του προξενικού κοινού εγγράφου προσε-

κάλεσεν ο στρατιωτικός Διοικητής τους προκρίτους του τόπου Μουσουλμάνους και Χριστιανούς, παρά των οποίων εξήτησε και έλαβεν έγγραφον την παράκλησιν της παραδόσεως, μη υπογράψαντος τούτο του σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου και του Κατή.

Λαβόντες την απάντησιν του στρατιωτικού Διοικητού εδέησε να αποτείνωμεν και δεύτερον κοινόν έγγραφον, του οποίου αντίγραφον σας απευθύνω αριθ. 24 ζητούντες να μας φέρη εις επαφήν με τον εχθρόν.

Όλοι αι ενέργειαι ετελείωσαν το μεσονύκτιον, απελθόντος εκάστου εις τον οίκον του, όπως την ακόλουθον γίνωσι τα αναγκαία διαβήματα. Την 2αν όμως ώραν μ. μεσονύκτιον ήλθεν παρ' εμοί ο διερμηνεύς της διοικήσεως παρακαλών εκ μέρους του στρατιωτικού διοικητού να μεταβώμεν αμέσως μετά των συναδέλφων εις το Ελληνικόν στρατόπεδον και διαπραγματευθώμεν την παράδοσιν, καθ' όσον είναι φόβος να αρχίση κανονιοβολισμός της πόλεως από πρωΐας και ότι τα πάντα εισίν έτοιμα δια την μετάβασίν μας. Αναγνωρίσαντες την ανάγκην της μεταβάσεως κατ' εκείνην την ώραν επορεύθημεν εις το Ελληνικόν στρατόπεδον, ευρεθέν εντεύθεν της Νικοπόλεως, και μετά πολλάς στρατιωτικές διατυπώσεις εισήχθημεν εις σκηνήν, αναμένοντες τους αρμοδίους, όπως κοινοποιήσωμεν την εντολήν μας· δεν εβράδυναν να έλθωσιν οι κ.κ. Παναγιώτης Σπηλιάδης Commandant du Genie de l Armée Hellenique, Α. Σαχτούρης και Θ. Καραπάνος (των τελευταίων πολιτικών ακολουθών του επιτελείου), οίτινες ήκουσαν την εντολήν μας και χωρίς πολλάς συζητήσεις παρεδέχθησαν τους τρεις όρους τους ανα-

φερομένους εις το έγγραφον του στρατιωτικού διοικητού δηλαδή:

α) να εισέλθη εις την πόλιν ο τακτικός στρατός και όχι χωρικοί και αντάρται.

β) η τιμή και η ζωή των κατοίκων, των αξιωματικών, των στρατιωτικών και των οικογενειών των να μείνωσι σώα και άθικτα.

γ) η φιλοτιμία των κυβερνητικών υπαλλήλων και αξιωματικών να μη θιγώσι το παράπαν.

Τότε ήκουσα παρά του Έλλην. επιτελείου τας ευχαριστίας των, οίτινες εφρόνουν ότι η πόλις θα επάθαινε, εάν δεν εγίνετο η παράδοσις και ιδρύσαμεν την 2 μ.μ. ώραν 21ην Οκτωβρίου να γίνη η είσοδος του Ελληνικού στρατού και συγχρόνως η επιβίβασις των αιχμαλώτων επί Ελληνικών ατμοπλοίων. Επιστρέψαντες εις το Διοικητήριον εύρομεν αναμένοντας τους αρμοδίους, προς τους οποίους εγνωρίσαμεν το αποτέλεσμα της εντολής μας, ακούσαντες παρ' αυτών ευχαριστίας και ήρχισεν αμέσως ο αφοπλισμός του στρατού, τα όπλα του οποίου ετοποθετούντο εις το εσωτερικόν φρουρίον.

Ακριβώς την ταχθείσαν ώρα έλαβε χώραν η είσοδος του στρατού υπό τας ζητωκραυγάς των Χριστιανών, προσελθόντων συγχρόνως των προκρίτων Μουσουλμάνων και Χριστιανών μετά του Μητροπολίτου, όστις και προσηγόρευσεν το Επιτελείον υπό τας ζητωκραυγάς και τους πυροβολισμούς του πλήθους. Με την είσοδον του στρατού ελάμβανεν χώραν και η επιβίβασις των αιχμαλώτων άνευ όρων ως εξής:

368 στρατιώται του πεζικού

57 αξιωματικοί

168 άτακτοι

116 πυροβοληταί

10 αστυνομικοί

86 ζαπτιέδες (χωροφύλακες)

Την ακόλουθον 22αν Οκτωβρίου ετελέσθη δοξολογία εις τον Μητροπολιτιόν ναόν του Αγ. Χαραλάμπους υπό του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. Ιωακείμ, όπου ο Α. Σαχτούρης, ακόλουθος του πολιτικού Επιτελείου, δια προσλαλιάς εσύστησεν εις τους πολίτας την τάξιν, την ησυχίαν και την προς τους Μουσουλμάνους καλήν συμπεριφοράν.

Τα ευρεθέντα υλικά πολέμου εν τοις φρουρίοις είναι τα εξής:

1 κανόνι Κρούπ των 21

1 » » » 17

5 κανόνια » » 15

10 » πεδινά

40 » μικρά διάφορα ως επί το πλείστον άχρηστα, βλήματα πολλά, πολλά όπλα μάουζερ και μαρτίν, άπειρον πυρίτιδα. (Τα κλείστρα των κανονιών Κρουπ πολλά ευρέθησαν στη θάλασσα και εις πηγάδια του φρουρίου.)

Εις το δικαστήριον, τελωνείον και διεύθυνσιν των εμμέσων φόρων δεν ευρέθησαν χρήματα.

Τα δύο τορπιλοβόλα Απάλεια και Τοκάτ εβύθισαν οι Τούρκοι από του Σαββάτου 20ήν Οκτωβρίου εν τω κόλπω "Βαθύ", όπου ευρίσκοντο ηγκυροβολημένα

Σημ. Την νύκτα της Κυριακής αλήταί τινες Χριστιανοί προέβησαν εις την διαρπαγήν δύο Τουρκικών καταστημάτων και μιας οικίας, οι δράσται των οποίων συνελήφθησαν και εστάλησαν εις Άρταν δια τα περαιτέρω, επίσης και γυναίκες τινες Χριστιανοί διήρπασαν οικίας και έπιπλα Οθωμανικών οικογενειών, τα οποία η αστυνομία ολονέν ανευρίσκει, από δε του τελωνείου εκλάπησαν μερικοί σάκκοι καφέ.

προ έτους.

Τη αιπήσει μου οι πολιτικοί υπάλληλοι δεν εθεωρήθησαν αιχμάλωτοι.

Ελπίζω η Υμ. Εξοχότης θα αναγνωρίσει τα διαβήματά μου, φροντίσας όσον μοι επιβάλλετο δια τον καλόν των κατοίκων και ότι την διαγωγήν μου ταύτην δεν θα αποδοκιμάση η σεβαστή Αυτοκρατορική Κυβέρνησις.

Διατελώ μετ' απεριορίστου προς Υμής σεβασμού μου, ου έχω την τιμήν να είμαι ταπεινός υμών θεράπων.

Ο υποπρόξενος

(υπ.) Δ. Σκέφερης »

Η έκθεση του υποπροξένου της Ρωσίας γράφηκε από πεπειραμένο και υπεύθυνο άνδρα, που έζησε από κοντά τα γεγονότα και με τις ενέργειές του επηρέασε την πορεία τους. Είναι επίσημο κείμενο με πλήρη αναφορά σε ό τι συνέβη στο χρονικό διάστημα από τη μάχη της Νικόπολης μέχρι την αναίμακτη απελευθέρωση της Πρέβεζας. Αν και είχε και στο παρελθόν δημοσιευθεί, προ δεκαπέντε χρόνων, στην τοπική εφημερίδα "ΠΡΕΒΕΖΑ" του Θανάση Τσόκα, δεν έγινε καμία αναφορά σ' αυτήν, από τους ομιλητές και συγγραφείς στις τιμητικές εκδηλώσεις για τα ογδόντα χρόνια από την απελευθέρωση της Πρέβεζας. Με τη δημοσίευση τούτη στα "ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ" θα είναι προσιπή σε όσους θέλουν να μάθουν.

Η ιστορική έρευνα μπορεί να αποκαλύψει πολλά στοιχεία, κυρίως από τα αρχεία του Ηπειρωτικού Κομιτάτου και να εδραιωθεί ακόμα πιο πολύ η ιστορική αλήθεια ότι οι πατεράδες και παππούδες μας δεν περίμεναν μοιρολατρικά τη λευτεριά τους αλλά αγωνίστηκαν με πάθος για να την αποκτήσουν.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΣΥΝΕΣΙΟΣ

Ιστοριογράφος - πεζογράφος

“Το στόμιον της Πρεβέζης”

Τα “μίστικα” και άλλα πολεμικά ναυτικά γεγονότα

Ο Αμβρακικός κόλπος και ο έλεγχός του, προσείλκυσε πάντοτε σε πολεμικές περιόδους το ενδιαφέρον των εκατέρωθεν συμπλεκομένων. Θα παραθέσουμε μερικά απ’ τα γεγονότα που έχουν σχέση με τούτο, ιδίως απ’ το ’21 και μετά - γιατί βέβαια και στο απώτερο παρελθόν αναφέρονται παρόμοιες επιχειρήσεις.

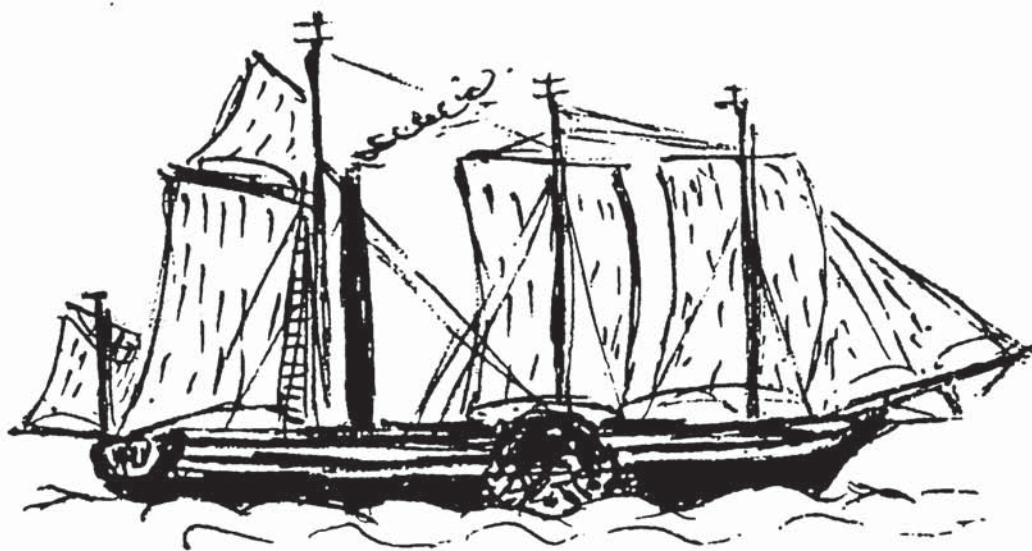
Βασικός στόχος της πολεμικής πολιτικής του Ι. Καποδίστρια, ήταν να διαφυλαχθούν οι καλές σχέσεις με τις τρεις Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) που θα έκριναν τελικά τις τύχες της Ελλάδος, και οι οποίες ήταν αντίθετες σε κάθε ενέργεια που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αναζωπύρωση του πολέμου. Πρόσεχε επομένως, η επιθετική πρωτοβουλία των ελληνικών δυνάμεων να εκδηλώνεται σε χρόνο, σε περιοχή και σε περιστάσεις, που να μη προκαλούνται σοβαρές αντιθέσεις των Δυνάμεων.

Όταν όμως έκρινε ότι επιβάλλονταν, δεν δίσταζε ν’ αγνοήσει και ν’ αντιμετωπίσει με θάρρος διαφορετικές ή και αντίθετες απόψεις των Δυνάμεων, αν αυτό εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του Έθνους και συγχρόνως ήταν αυτό δυνατόν.

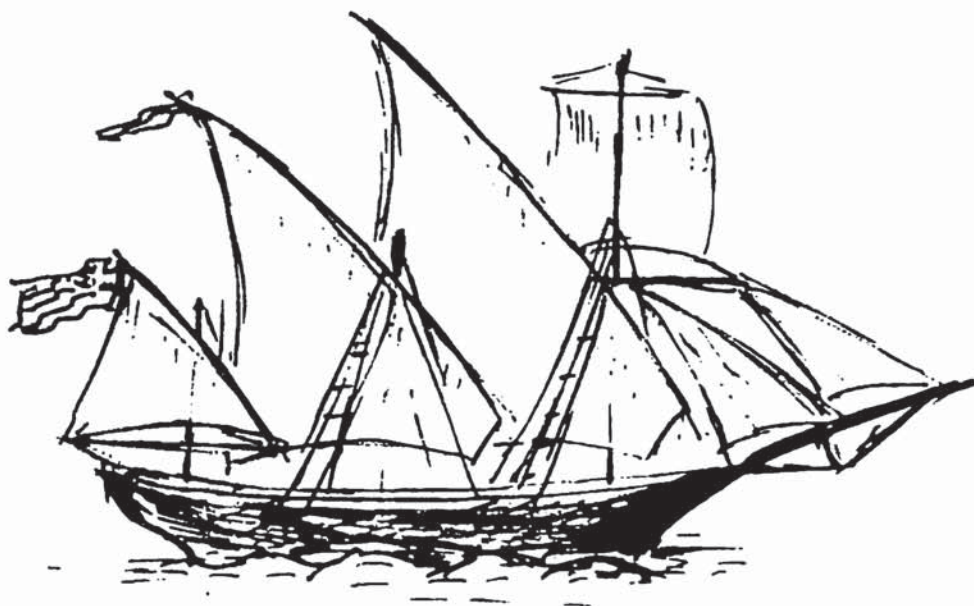
Παράλληλα, τήρησε σωστή τακτική απέναντι στους “προσκυνημένους” οπληρχηγούς της Στερεάς, κρίνοντας ότι ο προσεταιρισμός τους θα βοηθούσε αποφασιστικά τις τακτικές ελληνικές δυνάμεις στις επιχειρήσεις τους.

Στις 29 Φεβρουαρίου 1828, ο Γεώργιος Βαρνακιώτης (1780-1842) ο σπουδαιότερος απ’ τους οπληρχηγούς αυτούς, «άφοῦ πρῶτον ἐμνηχανεύθη νά σώσῃ τοὺς συγγενεῖς του ἀπὸ Πρέβεζαν καὶ Αἰτωλικόν (...) μὴ φοβούμενος πλέον τὸν Μαυροκορδάτον, ἀλλ’ ἀσφαλὲς ὡς πᾶς Ἕλληνας, ὡς καὶ ὁ Μαυροκορδάτος ἔναντι τῶν ἐ-

Η κορβέτα “Καρτερία”, το πρώτο ατμήλατο τροχοφόρο (και ιστιοφόρο) στην παγκόσμια ναυτική ιστορία, που έλαβε μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις. Τον Σεπτ. 1828 έλαβε μέρος στην επιχείρηση είσπλου ελληνικών πολεμικών στον Αμβρακικό.

Ελληνικό μίστικο. Με Γαλαξειδιώτες, αλλά κυρίως Ψαριανούς πλοιοκτήτες-καπετάνιους, τα μίστικα χρησιμοποιήθηκαν για καταδρομές κατά την Επανάσταση του '21. Τέσσερα μίστικα παραβίασαν το “στόμιον της Πρεβέζης” τον Σεπτέμβριο 1828.

χθρῶν του», παρουσιάσθηκε στο ελληνικό στρατόπεδο της Στερεάς, έχοντας επιπιστοσύνη στον Καποδίστρια.

Ως κύρια αποστολή του στρατού, ο Καποδίστριας έθεσε την εκδίωξη των Τούρκων από τη γραμμή Αμβρακικού κόλπου - Παγασπτικού κόλπου. Στο λεγόμενο «Πρωτόκολλο του Λονδίνου» (ή Συνθήκη του Λονδίνου, 24 Ιουν./6 Ιουλ. 1827) είχε περιληφθεί μυστικός όρος, ότι στα όρια της ελεύθερης Ελλάδος θα συμπεριλαμβάνονταν όλα τα εδάφη που θα βρίσκονταν υπό ελληνική διοίκηση κατά την υπογραφή της Συνθήκης με την Τουρκία. Αυτόν τον όρο είχε μάθει ο Κυβερνήτης, και είχε θέσει τον ανωτέρω στόχο. Η Εύβοια, η Ακαρνανία και άλλες περιοχές βρίσκονταν υπό τουρκική φρουρά· ο Καποδίστριας έκρινε σκόπιμο να καταληφθούν η Βόνιτσα και το Αιτωλικό.

Στις 17 Αυγούστου 1828, έγραψε στον Ρίτσαρντ Τσωρτς (Άγγλος φιλέλληνα, 1784-1873· στις 16 Μαρτ. 1827 η Γ' Εθνική Συνέλευση τον εξέλεξε «αρχιστράτηγο και διευθυντή απασών των κατὰ ξηράν δυνάμεων της Ελλάδος») ότι περιμένοντας την άφιξη του γαλλικού στρατού «ή κυβέρνησις δέν δύναται ν' αποφασίση περί ούδεμιᾶς στρατευσίμου επιβολῆς» ειδικά όμως για το εγχείρημα στον Αμβρακικό κόλπο, άφηνε το στρα-

τηγό να κινηθεί κατά την κρίση του «μὸς μένει νά σᾶς εἴπω ἓνα λόγον περί τῆς ἐκστρατείας εἰς τόν Ἀμβρακικόν Κόλπον. Ἐάν, συμβουλευθέντες τοὺς διαφόρους ὀπλαρχηγούς, κρίνετε ὅτι εἶναι πρακτὴ, τότε γενέσθω μετὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου εἰ δέ μή, κάλλιον ν' ἀναβάλωμεν ὀλίγας ἡμέρας, ἕως οὗ γνωρίσωμεν ποίας ἐνδυναμώσεις ἡμποροῦμεν νά δώσωμεν εἰς τό στρατόπεδον τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος».

Αποβλέποντας πάντα στην κατάληψη των βορείων συνόρων στη γραμμή Αμβρακικού-Παγασπτικού, ο Καποδίστριας είχε εισηγηθεί την είσοδο στολίσκου στον Αμβρακικό, «ὅπως διὰ δραστηριοτήρας ἐνεργείας μεταφέρῃ τόν πόλεμον εἰς μέρη ἀπώτερα. Καθ' ὃν δέ καιρόν διέβη εἰς Μύτικα ὁ Κυβερνήτης, ὅπου ἔλαβεν ἀκριβῆ γνώσιν τῶν ἐκεῖ πραγμάτων, ἐσχεδιάσθη ἡ κυρίευσίς τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου» (Σπ. Τρικούπης).

Στις αρχές Σεπτεμβρίου έφθασε στο ελληνικό στρατόπεδο του Μύτικα Ακαρνανίας ελληνικός στολίσκος, αποτελούμενος από τη φρεγάτα **Καρτερία**¹ - εξοπλισμένη με οκτώ τηλεβόλα ολκής των 68 λιτρών, επανδρωμένη με Άγγλους φιλέλληνες, γνώστες του χειρισμού των μηχανών κ.λπ. και με κυβερνήτη τον Ιωσήφ Φάλαγγα -, τη φρεγάτα **Ελλάς**² εξοπλισμένη με 64 τηλεβόλα, το **Επιχείρησις** και άλλα, καθώς και τέσσερα υδραίκα

1 **Καρτερία**: ατμοκίνητο τροχοφόρο και με ιστία σκάφος, κορβέτα ναυπηγημένη το 1825 στην Αγγλία με οδηγίες και επίβλεψη του Άγγλου φιλέλληνα Φραγκίσκου Άβνευ Άστιγξ. Έφερε τέσσερις ιστούς με ημιολικά ιστία. Με κυβερνήτη τον ίδιο τον Άστιγξ, κατέπλευσε στο Ναύπλιο στις 3 Σεπτ. 1826. Υπήρξε το πρώτο στην παγκόσμια ναυτική ιστορία ατμοκίνητο πολεμικό σκάφος που πήρε μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις.

2 **Ελλάς**: ιστιοφόρος φρεγάτα ναυπηγημένη στη Νέα Υόρκη, αγοράστηκε από την ελληνική κυβέρνηση. Ήταν το πρώτο πραγματικά πολεμικό πλοίο που απέκτησε η αγωνιζόμενη Ελλάδα, το Δεκέμβριο του 1826.

μίστικα,³ μεταξύ των οποίων και το Άρνης,⁴ με πληρώματα “διμάχων” πολεμιστών, ώστε να μάχονται και μέσα στα πλοία με τα λεγόμενα τρομπόνια και στην ξηρά με πιστόλια και σπαθιά.

Στις 7 Σεπτεμβρίου, άρχισε συνδυασμένη επιχείρηση στρατού και στόλου. Ο Τσωρτς οδήγησε με τολμηρή προέλαση το στρατό στις ακτές του Αμβρακικού, και ο ίδιος κατέλαβε το Χελιοδίβαρο (ή Ελιγόβαρο) στο Άκτιο, που το κατείχαν οι Τούρκοι, ενώ ο Γάλλος Ντενζέ το Λουτράκι στο μυχό του κόλπου, όπου και κυρίευσε ένα ψαροκάϊκο και τέσσερα τουρκικά πλοία, στα οποία επέβησαν 100 Έλληνες ναυτικοί. Κατορθώθηκε έτσι ν’ αποκοπεί η επικοινωνία των Τούρκων μεταξύ Καρθασαρά και Πρέβεζας.

«Τὴν δὲ 11ην Σεπτεμβρίου ἔφθασεν ὁ στολίσκος πλησίον τοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου» και τα Επιχειρήσεις, Καρτερία και Μέδουσα κανονιοβόλησαν το φρούριο του Παντοκράτορα, για να βοηθήσουν τα μικρότερα πλοία να προχωρήσουν στο στενό της εισόδου του Κόλπου, ενώ οι Τούρκοι τα κανονιοβολούσαν από το

φρούριο της Πρέβεζας ως το μεσημέρι. Έτσι, τα πλοία αναγκάστηκαν να γυρίσουν στο Μύτικα.

Εν τω μεταξύ, οι Τούρκοι της Πρέβεζας κίνησαν ένα δικάταρτο και μια κανονιοφόρο για να χτυπήσουν τα ελληνικά πλοία στον Αμβρακικό και ν’ αποκαταστήσουν την επικοινωνία με τον Καρθασαρά (Αμφιλοχία). Τότε, οι κυβερνήτες τεσσάρων απ’ τα πλοία που είχαν γυρίσει στο Μύτικα - οι Κωνσταντίνος Θεόφιλος, Αναστάσιος Παρασκευάς, Ανδρέας Τενεκές και Ανδρέας Κωφός - αποφάσισαν να μπουκώσουν τον Αμβρακικό με κάθε τρόπο. Νωρίς το απόγευμα της Παρασκευής 21 Σεπτεμβρίου 1828, με τη συμμετοχή και του Ιωάννη Χρύσανθου Μωραϊτάκη⁵ «ὕπο σφοδρότατον πυροβολισμόν τῆς Πρεβέζης καὶ τοῦ Ἀκτίου εἰς ἑκτασιν τῶν παρευρεθέντων θεωρούντων τό στόμα τοῦ κόλπου ἀδιάβατον ἐξ αἰτίας τῶν εἰς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ κανονοστασίων καὶ τῆς στενότητός του» (ὡπως χαρακτηριστικὰ αναφέρει ὁ Σπ. Τρικούπης - Ιστ. Ἑλλ. Ἐπαν., τόμ. Δ’), και πέρασαν το στενό. Τα άλλα πλοία βομβάρδισαν τα φρούρια, για να τ’ απασχολήσουν. Οι Τούρκοι

3 Μίστικο: μικρό ιστιοφόρο, ισπανικού τύπου, 60-80 τόννων, με τρεις ιστούς με τριγωνικά ή τραπεζοειδή πανιά, εξοπλισμένο με εξ ή οκτώ πυροβόλα. Χαρακτηριστικό του, η στρογγυλεμένη, όπως των μεγάλων ιστιοφόρων, πρύμνη του. Βρίκι: (ή μπρίκι, πάρων): τριάταρτο ιστιοφόρο. Γολέττα (ημιολία): δικάταρτο ιστιοφόρο, με κλίση των ιστών προς τα οπίσω. Γολεπόμπρικο (μυοπάρων): δικάταρτο ιστιοφόρο. Μπρατσέρα: δικάταρτο ιστιοφόρο, μικρού εκποπίσματος· καθαρώς ελληνικό. Νάβα (κορβέτα, φρεγάτα, δρόμων): τύπος εμπορικού πλοίου με κουπιά και πανιά (ένα συνήθως) αλλά και πολεμικό - του βυζαντινού, αρχικά, ναυτικού. Σαλούπα: Μεγάλη βάρκα πλοίων, αλλά και μικρό ιστιοφόρο το οποίο, εξοπλισμένο με πυροβόλα, χρησιμοποιούνταν για παράκτιες επιδρομές. Τρεχαντήρι (ή τροχαντήρι): μικρό ιστιοφόρο.

4 Άρνης: Υδραϊκό μπρίκι, ναυπηγημένο το 1819 στη Βενετία, ιδιοκτησία του θαλασσομάχου Αναστασίου Τσαμαδού, 350 τόννων, με πλήρωμα 82 ανδρών, εξοπλισμένο με 16 πυροβόλα των 12 και 9 λίτρων.

5 Ιω. Χρύσ. Μωραϊτάκης: Μεσολογγίτης ναυμάχος, που γνώριζε καλά την περιοχή (Περίοδ. Νουμάς, αρ. φ. 138/6.3.1905).

στρατιώτες της Πρέβεζας, πισεύοντας ότι οι Έλληνες θα επιχειρούσαν την κατάληψη της πόλης, είχαν κατέβει στην παραλία («κι οι Τούρκοι κατεβαίνουν στα Παλαιοσάραγα», λέει το δημοτικό τραγούδι) και πυροβολούσαν κι αυτοί.

Όταν οι Υδραίιοι έφθασαν στο ύψος των φρουρίων, άφησαν τα κουπιά κι έπεσαν πρηνείς εκτός βέβαια απ' τους πηδαλιούχους. Πέρασαν έτσι ολотаχώς το στενό, με τη βοήθεια και του ευνοϊκού ανέμου - του μαϊστρου - με απώλεια μόνον του πηδαλιούχου Ανδρέα Σπαχή.

Τα τρία απ' τα πλοίαρια πέρασαν το εσωτερικό του στομίου του κόλπου, έπλευσαν στον Αμβρακικό και κατευθύνθηκαν προς τη Βόνιτσα· το τέταρτο, κάνοντας λάθος, κατευθύνθηκε στο Βαθύ, οπότε Τούρκοι ναυτικοί απ' τα αγκυροβολημένα στο λιμάνι της Πρέβεζας τουρκικά πλοία, καθώς και στρατιώτες της αλβανικής φρουράς (φρούραρχος της πόλης ήταν ο Αλή πασάς - συνώνυμος του συμπατριώτη του, περιβόητου Αλή πασά των Ιωαννίνων, ο οποίος είχε σκοτωθεί στις 24 Ιανουαρίου 1822) μπήκαν σε βάρκες και το περικύκλωσαν. Ακολούθησε μάχη ομηρική· κάποια στιγμή, ένας μικρός μούτσος, παίρνοντας το τρομπόνι ενός ναύτη που είχε σκοτωθεί, πυροβόλησε και σκότωσε τον αρχηγό των επιδρομέων, οπότε αυτοί υποχώρησαν.

Το πλοίο, με κουπιά στην αρχή, με τα πανιά στη συνέχεια, κατευθύνθηκε κι

αυτό στο εσωτερικό του Αμβρακικού κι ενώθηκε με τ' άλλα τρία· αυτά είχαν ήδη βυθίσει την τουρκική κανονιοφόρο - που όπως αναφέραμε είχε σταλεί απ' την Πρέβεζα για ν' αντιμετωπίσει τα ήδη ευρισκόμενα στον Κόλπο ελληνικά πλοίαρια - ενώ το δικάταρτο μόλις πρόλαβε να διασωθεί καταφεύγοντας στη Σαλαώρα. Επιπλέον, τα υδραίικα είχαν κυριεύσει και 43 εχθρικά πλοίαρια.

Δυο απ' τους άνδρες των πληρωμάτων και ο κυβερνήτης Ανδρέας Τενεκές τραυματίστηκαν, ενώ σκοτώθηκε ο πλοίαρχος Ανδρέας Κωφός κατά την επιχείρηση αυτή.

Το βράδυ της ίδιας ημέρας, ο ελληνικός στολίσκος του Αμβρακικού έπλευσε πάλι στο λιμάνι της Πρέβεζας, απήγαγε ελλιμενισμένα τουρκικά σκάφη και επέστρεψε στη Βόνιτσα.

Το ηρωικό και παράτολμο αυτό κατόρθωμα της 21ης Σεπτεμβρίου 1828, της εισόδου δηλ. ελληνικού στολίσκου στον Αμβρακικό κάτω απ' τα πυρά των φρουρίων του Ακτίου και της Πρεβέζης, εξήρε με αναφορά του προς τον Καποδίστρια ο Τσωρτζ, κι έμεινε στη μνήμη του λαού με την προσωνυμία "τον καιρό με τα μίστικα". Η λαϊκή μούσα το αποθανάτισε με το δημοτικό τραγούδι:

*Παρασκευή το γιόμα η ώρα τις εννιά⁶
μπουκάρουν δυο σαλούπες, τέσσερα μίστικα.
Γυρίζουν, τριγυρίζουν στα Παλαιοσάραγα
πάλι ξαναγυρίζουν στον Παντοκράτορα.*

6 η ώρα τις εννιά: 3-4 μ.μ. το παπόρι: το ατμόπλοιο Καρτερία. Παλαιοσάραγα: η επί του Ιονίου παρά το στόμιον του Αμβρακικού παραλιακή τοποθεσία - από το σημείο του Μνημείου του Ναύτη, έως τα Ιαματικά Λουτρά και το Κολυμβητήριο· εκεί είχε κτίσει ο Αλή πασάς Τεπελενλής θερινά ανάκτορα (σαράι) με επιστράτευση χωρικών της περιοχής, την τροφοδοσία των οποίων επιβαρύνονταν τα χωριά τους, στέλνοντας ανάλογη για τον καθένα ποσότητα καλαμποκιού (όπως περιγράφει ο Άγγλος περιηγητής Ληκ)· το σαράι αυτό κατέστρεψε το 1820 ο γιος

Γυρίζει το παπόρι ρίχνει μια κανονιά
ραίζει τα σαράγια, γκρεμίζει τα τζαμιά,
κι οι Τούρκοι κατεβαίνουν στα Παλιοσάραγα.
Χριστέ μου Σταυρωμένε που σε δοξάζουμε
για βάλε το μαϊστρο για να μπουκάρουμε
στην Πρέβεζα να μπούμε και να την πάρουμε⁷

Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, σε σχε-
δίασμα ποιήματος, αναφέρεται επίσης
στο περιστατικό αυτό:

Λαχτάριζε η Πρέβεζα στ' Αλή πασά
τα νύχια.

Ουδέ να κλάψη δεν τολμά στο μνήμα του
Γαθόρη.

ασπρολογούν οι πύργοι της στου κόρφου
της το στόμα

σαν φοβερά σκυλόδοντα στ' άγρια
κατακλείδια (κ.λπ.)⁸

Αλλά και ο Γεώργιος Ζαλοκώστας,
με αφορμή αυτό το ηρωικό γεγονός, εμ-

πνεύσθηκε «νά πλάση όλόκληρον πλήρες
ζωής και κινήσεως ποίημα και νά ύφάνη
ώραϊον αὐτοῦ ἰστόν» (Άγγ. Βλάχος), το
“Στόμιον της Πρεβέζης”, αποτελούμενο
από 128 τετράστιχες στροφές:

Ἀνέτειλεν ἤδη τό φῶς τῆς πρωΐας
εἰς Πρέβεζαν, πλήρη θαρβάρων φυλῶν.
[...] Ἡ πόλις ἐσεῖσθη καί δοῦπος θαθύς
καί θόρυβος μέγας καί κρότος ἀντήχει (κ.λπ.)

Με τον εἰσπλου ἐλληνικῶν πλοίων
στον Ἀμβρακικό, ἐπτεύχθηκε ὁ ἀντικει-
μενικός σκοπός τῆς ἐπιχειρήσεως, ν' α-
ποκοπεί δηλ. ἡ ὁδός ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ
Μεσολογγίου καί τῆς Ναυπάκτου δια μέ-
σου Πρεβέζης καί Καρβασαρά καί να
εγκατασταθεῖ ἰσχυρός ὁ ἐλληνικός στρα-
τός καί στόλος στα πρὸς βορρᾶν διεκδι-
κούμενα ἀπὸ τὴν Ελλάδα σύνορα.

Τον ἴδιο ἐκεῖνο μήνα, τὸ Σεπτέμβριο

τοῦ Ἀλή, ὁ Βελής, γιὰ νὰ μὴ περιέλθει στους ἀντιπάλους τοῦ, μετὰ τὴν κήρυξη τοῦ Ἀλή πασά
ὡς ἐνόκου ἐσχάτης προδοσίας, με κάπι-σερίφ τοῦ σουλτάνου. Ἐκεῖ εἶχε ἐγκατασταθεῖ πυροβο-
λεῖο. Παντοκράτορας: τὸ κάστρο, στὴν οὐνύμη παραλία στὸ Ἰόνιο, «εἰς θέσιν ὀνομαζομένην
Φωκιά, καλούμενον Ἱτς Καλέ», ὅπως ἀναφέρει ὁ Σεραφεῖμ Βυζάντιος στὸ γνωστὸ “Δοκίμιόν”
τοῦ το 1884· με τὸ ἀπέναντί τοῦ ἐπὶ τοῦ ακρωτηρίου Ἀκτίου φρούριο πλέγχετο ἀποτελεσματικὰ
ἡ εἰσοδος τοῦ Ἀμβρακικοῦ καί καθίστατο σχεδὸν ἀδύνατος ὁ εἰσπλους ἐχθρικῶν πρὸς τοὺς
Τούρκους πλοίων.

7 Υπάρχουν και άλλες παραλλαγές του δη-
μώδους αυτού:

α) [...]

Γυρίζει το παπόρι ρίχνει μια κανονιά
τσακίζει τα μπεντένια, ραγίζει τα γυαλιά
[...]
βόηθα μας να διαβούμε να πάμ' στη Βόνιτσα.

β) [...]

Και μια χρυσή σαλούπα ρίχνει μια κανονιά
ραγίζει τα σαράγια και ρίχνει τα τζαμιά
[...]
για βάλε τον πουνέντε για να μπουκάρουμε

[...]

γ) Παρασκευή το γιόμα η ώρα τις επά
μπουκάρουν δυο σαλούπες, τέσσερα μίστικα
γυρίζουν τριγυρίζουν στον Παντοκράτορα
γυρίζει το παπόρι ρίχνει μια κανονιά
τσακίζει τα μπεντένια ραγίζει τα γυαλιά
κι οι Τούρκοι κατεβαίνουν στα Παλιοσάραγα
Σταυρέ μου σταυρωμένε που σε δοξάζουμε
βάλε μας το μαϊστρο για να μπουκάρωμε
Σταυρέ μου σταυρωμένε που σ' έχομε ψηλά
βόηθα μας να διαβούμε να πάμ' στη Βόνιτσα.

8 Ἀλή πασάς: ὁ τότε φρούραρχος τῆς Πρέβεζας - ὄχι ὁ Τεπελενλής. Γαθόρης: ὁ Γάλλος ἀξιω-
ματικός Γκαμπορέ, νέος κι ὁμορφος, πρὸς σφάχτηκε ἀπ' τοὺς Ἀρβανίτες τοῦ Μουχτάρ πασά
στὴ μάχη τῆς Νικόπολης (12 Οκτ. 1798, “ὁ χαλασμός τῆς Πρέβεζας”) ἀρνούμενος νὰ παρ-
δώσει τὸ ξίφος τοῦ, ἐνῶ ἤδη συνάδελφοί τοῦ εἶχαν σκοτωθεῖ ἢ αἰχμαλωτισθεῖ.

δηλ. του 1828, έφθασαν στον Πόρο οι “παρά τη Πύλη” πρεσβευτές της Αγγλίας Καΐνιγκ, της Γαλλίας Γκιγεμινό και της Ρωσίας Ριμπωτιέρ, για να συνεχίσουν τις εργασίες που είχαν αρχίσει στην Κέρκυρα για τη ρύθμιση του Ελληνικού Ζητήματος. Διεύθυναν τις προτάσεις τους προς τη Διάσκεψη του Λονδίνου, όπου στις 4 Νοεμβρίου 1828 συντάχθηκε το ομώνυμο Πρωτόκολλο, κύριος όρος του οποίου ήταν «η Πελοπόννησος, αί παρακείμεναι νήσοι καί αί κοινῶς λεγόμεναι Κυκλάδες, νά τεθῶσιν ὑπό τήν προσωρινήν ἐγγύησιν τῶν τριῶν Αὐλῶν, ἕως ὅτου ἀποφασισθῇ ὁριστικῶς ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος». Αυτόν ακριβώς τον κίνδυνο, του να περιορισθεί δηλ. το Ελληνικό Κράτος μόνο στην Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες, θέλησε ο Καποδίστριας να υπερκεράσει με την εξασφάλιση εγκαίρως της κατοχής της γραμμής Παγασστικού-Αμβρακικού και έχοντας ελευθερώσει πλήρως τη Στερεά.

Στις 27 Νοεμβρίου 1828, ο Δημήτριος Τενεκές με τέσσερα πλοιάρια, πέτυχε την επανάληψη του κατορθώματος της 21ης Σεπτεμβρίου, να εισπλεύσουν δηλ. στον Αμβρακικό. Ο Αντώνης Κριεζής, “αρχηγός του στολίσκου της Δυτικής Ελλάδος”, αναφέρει προς το Γενικό Φροντιστήριο ότι η είσοδος των τεσσάρων αυτών πλοιαρίων έγινε «ἐν μέσῳ τοῦ πυροβολισμοῦ τῶν ἐχθρικῶν κανονιοστασίων καί πλοίων, ἵα ὅποια ὁ ἐχθρός εἶχεν ἱκανῶς ἐφωδιασμένα, εἰσέπλευσαν ἐκ νέου περί τά τέλη Νοεμβρίου ἀβλαβῶς, ἐπικρατοῦσης ἀντιπνοίας καί ὑπό θαρύν κανονιο-

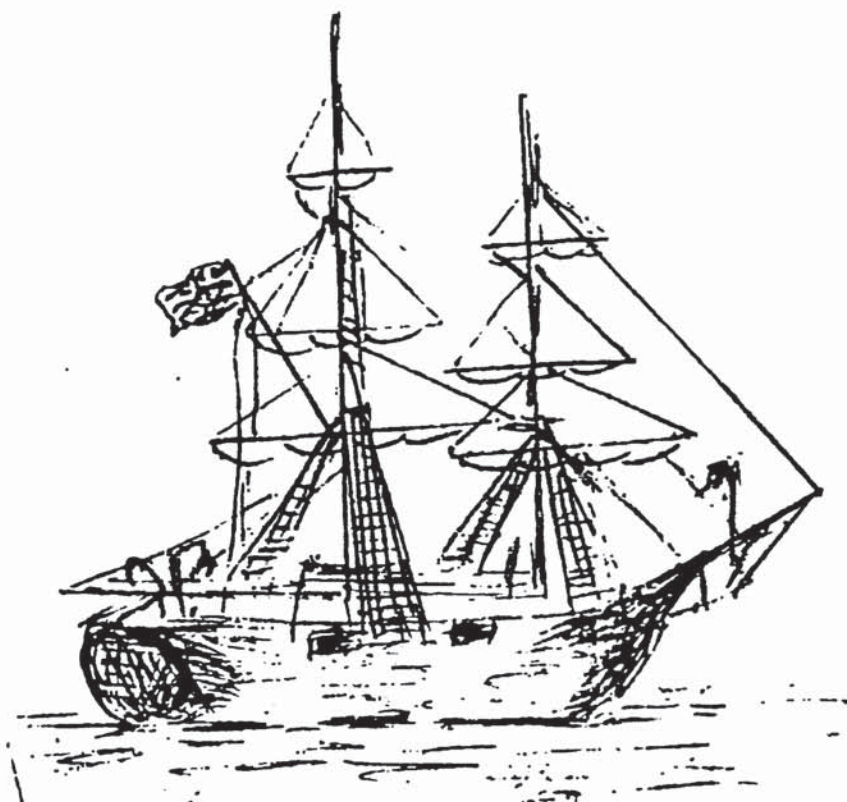
βολισμόν τῶν φρουρίων καί ἐνδιέμειναν» (Σπ. Τρικούπης). Αυξήθηκε έτσι η δύναμη του ελληνικού στολίσκου του Αμβρακικού σε 11 πλοία, με τη σύμπραξη των οποίων ο Τσωρτς κατέλαβε στις 15 Δεκεμβρίου 1828 τη Βόνιτσα περιορίζοντας τους Τούρκους στο φρούριό της.

Απ’ τα μέσα Ιανουαρίου ως τις αρχές Μαΐου 1829, πραγματοποιήθηκε και η τελευταία φάση των πολεμικών επιχειρήσεων στη Δυτική Στερεά, στην οποία περιλαμβάνονταν και η κατάληψη του φρουρίου της Βόνιτσας (5 Μαρτίου), του Καρβασαρά (26 Μαρτίου - 13 Απριλίου κατά τον Μιχ. Οικονόμου),⁹ των Στενών του Μακρυνόρους, η απελευθέρωση του Αιτωλικού και του Μεσολογγίου (29 Μαρτίου), της Ναυπάκτου (21 Απριλίου) και του Αντιρρίου (13-15 Μαρτίου) καθώς και η επιτυχία του ελληνικού στολίσκου του Αμβρακικού, που αμέσως παραθέτουμε:

Τη νύχτα της 16 προς 17 Ιανουαρίου 1829, τα μίστικα του στόλου του Αμβρακικού, (κύρια αποστολή των οποίων ήταν ο στενός αποκλεισμός του φρουρίου της Βόνιτσας), με κυβερνήτη τον Ανδρέα Τενεκέ μπήκαν στο λιμάνι της Πρέβεζας. Μόλις έφθασαν, πλεύρισαν δυο μεγάλες κανονιοφόρες σαλούπες εξοπλισμένες με εξ κανόνια η καθεμιά και τις κυρίευσαν. Αιχμαλώτισαν και εικοσιτέσσερις Τούρκους, μεταξύ των οποίων και το διοικητή του τουρκικού στολίσκου, Χασάν. Έστειλαν επίσης ένα πυρπολικό εναντίον ενός βρικίου εξοπλισμένου με εξ κανόνια - που κι αυτό βρισκόταν στο λι-

9 Μιχ. Οικονόμου: αγωνιστής από τη Δημητσάνα (1798-1879). Το 1873 έγραψε και τύπωσε τα *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*.

Το μπρίκι
(πάρων)
“Άρης”.
Είσπλους
στις
21 Σεπτ. 1828
στον
Αμβρακικό
κόλπο.

Υποπλοίαρχος
Νικόλαος Μακκάς.
Κυβερνήτης της
κανονιοφόρου “Α”,
πέρασε
στις 4 Οκτ. 1912
το στενό
Άκτιο-Πρέβεζα.

μάνι - αλλά το πυρπολικό δεν άναψε. Υδραίοι ναύτες βγήκαν απ' τα καράβια, μπήκαν στο λιμάνι με βάρκες και κάτω απ' τα καταιγιστικά πυρά των Τούρκων στρατιωτών, που ήδη είχαν συγκεντρωθεί κατά μήκος της ακτής, ξαναπήραν το πυρπολικό.

Οι ελληνικές απώλειες σ' αυτή την επιχείρηση ήταν τρεις νεκροί, μεταξύ των οποίων και ο πατέρας του κυβερνήτη Ανδρέα Τενεκέ, καθώς και 15 τραυματίες.

Ο Τσωρτζ, έστειλε τον Τούρκο αιχμάλωτο πλοίαρχο στην έδρα της ελληνικής κυβερνήσεως και ζήτησε μερικούς Υδραίους για να επανδρώσει τις δυο καινούργιες κανονιοφόρους (τις δυο σαλούπες) που είχαν κυριευθεί στο λιμάνι της Πρέβεζας.

Στις 5 Μαρτίου του 1829, η τουρκική φρουρά του φρουρίου της Βόνιτσας συνθηκολόγησε με τον όρο να μεταφερθούν οι Τούρκοι στην Πρέβεζα με τα όπλα και τις αποσκευές τους. «*τὴν δὲ 5ην Μαρτίου ἐξῆλθαν ἐν σπουδῇ καὶ μετεκομίσθησαν ἀσφαλῶς εἰς Πρέβεζαν, φέροντες τὰ ὅπλα καὶ τὰς ἀποσκευὰς των*» (Σπ. Τρικούπης). Στις 23 Απριλίου, μεταφέρθηκε από τη Βόνιτσα στην Πρέβεζα με πλοiάρια ένα μικρό τμήμα της φρουράς της Ναυπάκτου - 18 άνδρες και 40 άλογα - η οποία είχε συνθηκολογήσει και παραδοθεί στις 18 Απριλίου. «*Τὴν 18ην Ἀπριλίου ὑψώθη κατὰ πρώτην φοράν διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος ἡ ἐλληνικὴ σημαία ἐπὶ τοῦ φρουρίου ἐκείνου, οἱ δὲ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι ἐμβάντες εἰς ἐλληνικά πλοῖα ἀνεχώρησαν εἰς Πρέβεζαν πιστῶς πληρωθέντων τῶν ὄρων τῆς συνθήκης [...] ἡ δὲ ἐλευθέρωσις τῆς Ναυπάκτου προυτοίμασε τὴν τοῦ Μεσολογγίου*» (Σπ. Τρικούπης).

Ολοκληρώθηκε έτσι η απελευθέρωση της Δυτικής Στερεάς, της οποίας οι περιοχές που παραχωρούσε στην Ελλάδα το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 10ης Μαρτίου 1829, βρίσκονταν ήδη στην κατοχή των Ελλήνων.

Από τ' ανωτέρω παρατεθέντα, αδιαφιλονίκητα συνάγεται ότι το σημαντικό εκείνο ναυτικό πολεμικό εγχείρημα, ο είσπλους δηλ. ελληνικών πλοίων στον Αμβρακικό, έγινε στις 21 Σεπτεμβρίου 1828. Όμως, στη Μ.Ε.Ε., том. К σελ. 657, ο Ι. Φ. Δημάρατος αναφέρει πως «*Τῷ 1829, κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον, ὀλίγον μετὰ τὴν κάθοδον τοῦ Κυβερνήτου εἰς Ἑλλάδα, συνέβη τὸ ἱστορικόν γεγονός τῆς ἐκθιάσεως τῆς εἰσόδου τοῦ Ἀμβρακικοῦ ὑπὸ ἐλληνικῶν πολεμικῶν πλοίων*» κ.λπ. - και περιγράφει στη συνέχεια τα διατρέξαντα. Προφανώς αυτή την πηγή έχοντας υπόψη και η ομάδα του καθηγητού Α.Π.Θ. κ. Γ. Βερλένη, στην εργασία της για το κάστρο του Παντοκράτορα - απόσπασμα της οποίας δημοσιεύθηκε στα Π.Χ. τεύχ. 31-32 Ιαν.- Δεκ. 1995 σελ. 5-17 με τον τίτλο "Ιστορική σκιαγραφία της πόλης της Πρέβεζας", επαναλαμβάνει ότι «τον Απρίλιο του 1829 αναφέρεται η παραβίαση της εισόδου του Αμβρακικού από τέσσερα υδραίικα πολεμικά πλοία» κ.λπ. Η αληθής ημερομηνία της 21ης Σεπτεμβρίου 1828, προκύπτει και από τα παρατιθέμενα στην Ιστ. του Ελλ. Έθν. (Εκδοτική Αθηνών, τόμος ΙΒ, σελ. 503-522), από τους Αλ. Δεσποτόπουλο, Ιωάννα Διαμαντούρου, Στ. Παπαδόπουλο, στα οικεία κεφάλαια, αδιαμφισβητήτως δε από τον Σπ. Τρικούπη (Ιστορία Ελλ. Επανάστασεως τόμος Δ, κεφ. ΟΗ).

Με τον πόλεμο του 1897, επιχειρήθηκε πάλι από μοίρα του ελληνικού στό-

λου είσπλους στον Αμβρακικό, χωρίς όμως να επιτευχθεί, παρότι το φρούριο του Ακτίου βρίσκονταν - από το 1881 - σε ελληνικά χέρια. Χαρακτηριστική είναι η ανταπόκριση στην εφημερίδα "Το Άστυ" της Κυριακής του Πάσχα, 13 Απριλίου 1897: «Λευκάς, 8 Ἀπριλίου. Σήμερον, περί ὥραν 9 π.μ. ὁ στόλος ἀνήχθη εἰς τὸ πέλαγος [...] Περί ὥραν 11 τῆς ὁμίχλης διασκεδασθείσης, ὁ κανονιοβολισμὸς ἤρξατο κατὰ τοῦ προχώματος Χαμιδιέ καὶ τοῦ φρουρίου Παντοκράτορος, διότι ταῦτα προβάλλονται ἔξωθεν τοῦ στομίου τοῦ κόλπου. [...] Ἡ ἐκβίασις τῶν στενῶν τῆς Πρεβέζης εἶναι ἐκβίασις στενῶν μικροῦ Ἑλλησπόντου μέ τὴν προσθήκην ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν καὶ τὸ ἀβαθές τῶν ὑδάτων, ὅπερ ἐπαυξάνει τὰς δυσχερείας. [...]

Κατά τη διάρκεια του Α' Βαλκανικού πολέμου, επανελήφθη το κατόρθωμα της 21ης Σεπτεμβρίου 1828, του είσπλου δηλ. πολεμικών ελληνικών πλοίων στον Αμβρακικό κόλπο, από το καλά υποστηριζόμενο στόμιό του, από τα φρούρια Χαμιδιέ, Παντοκράτορος, Αγ. Γεωργίου και Παλιοσάραγα. Ανάγλυφη την εικόνα του εγχειρήματος δίνουν τα κείμενα των στρατιωτικών εγγράφων, αποσπάσματα των οποίων παραθέτουμε:

«Ἀτμοβαρὶς Ἀκτίον, Ἀρ. Πρωτ. 23, Ἐμπιστευτικόν. Λευκάς 3η Ὀκτωβρίου 1912. Πρὸς τὸν Κυβερνήτην τῆς Κανονιοφόρου "Α". Συνεπεῖα τῆς ὑπ' ἀριθ. 536 ἐμπιστευτικῆς διαταγῆς τοῦ ὑπουργείου παραγγέλλομεν ὅπως ἡ ὑφ' ὑμᾶς κανονιοφόρος μετὰ τῆς κανονιοφόρου "Δ" [...] εἰσπλεύσητε περί τὴν 2αν μεταμεσονύκτιον, οὐχὶ βραδυτέρον τῆς 5ης πρωΐνης τῆς αὐριον εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον [...] Ἐπὶ τῶν δύο κανονιοφόρων θέλουσιν ἐπιβῇ οἱ πλοηγοὶ Ἰ. Μιλάκας πρῶν ἀρχικελευστής καὶ 5 ἑτε-

ροι. [...] Ὁ Μοίραρχος Ἀρχηγὸς Ἰωάννης Δαμιανός, πλοίαρχος».

Ο υποπλοίαρχος Νικόλαος Μακκάς, μετὰ το πέρας της αποστολῆς, υπέβαλε λεπτομερὴ Ἐκθεση:

{...} Περί τὴν 11ην τῆς νυκτός μεθωρμίσθημεν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ λιμένος Λευκάδος εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ὄρμον παρὰ τὸ φρούριον [...] Περί τὴν 1ην π.μ. τῆς 4ης Ὀκτωβρίου, ἔδωκα διαταγὴν ἀπόπλου [...] Περί τὴν 1.40 π.μ. ἐπλησιάσαμεν εἰς τὴν εἰσοδὸν τῶν στενῶν καὶ ἐτάχθημεν εἰς πολεμικὴν ἔγερσιν [...] Περί τὴν 2αν π.μ. ὤφθη ὁ ἐξωτερικὸς σημαντὴρ δεξιὰ, στρέψαντες δὲ ἀμέσως παρηλλάξαμεν τοῦτον ἀντιθέτως τοῦ κεκανονισμένου [...] Περί τὴν 2.40 π.μ. παρηλλάξαμεν τὸ φρούριον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ μετ' ὀλίγον τὸ τοῦ Παλιοσάραγα, εἰς ἀπόστασιν 350 περίπου μέτρων [...] Παραπλέοντες τὴν πόλιν τῆς Πρεβέζης [...] εἰς ἀπόστασιν 400-600 μέτρων διήλθομεν περί τὴν 3ην π.μ. πρὸ τοῦ φρουρίου τοῦ Διοικητηρίου [...] Περί τὴν 4.10 τῆς πρωΐας τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1912 ἐποντίσαμεν τὴν ἄγκυραν (σ.σ. στὴ Βόνιτσα) [...] Εὐπειθέστατος Νικόλαος Μακκάς ὑποπλοίαρχος».

Σημειώνει στὴν ἴδια Ἐκθεση ὁ Μακκάς ὅτι:

«ἐπιβάς τῆς κανονιοφόρου "Α" μετὰ τοῦ κυβερνήτου τῆς κανονιοφόρου "Δ" ὑποπλοίαρχου Κοσμᾶ Μπούμπουλη καὶ καλέσας τοὺς πλοηγούς ἐχορήγησα τὰς διαταγὰς μου διὰ τὴν δίοδον καὶ παραβίασιν τῶν στενῶν, ὀρίσας ὅπως δύο τῶν πλοηγῶν ἐπιβῶσιν τῆς "Δ", οἱ δὲ λοιποὶ μετὰ τοῦ ἀποστράτου ὑποπλοίαρχου Μιλάκα ἐπὶ τῆς "Α"» Να ἐπισημάνουμε, ὅτι οἱ 5 πλοηγοὶ ἦταν Πρεβεζάνοι (Σπύρος Ζάνος, Βασίλης Τζούρος, Γεράσιμος Γιώτης, Νάκος ἡ Μπάμπης Χρόνης, Κώστας Αυγερί-

νός)¹⁰ και η συμβολή τους ήταν πολύτιμη, γιατί γνώριζαν με κάθε λεπτομέρεια τόσο τη διαμόρφωση του πυθμένος, όσο και τη φορά των ρευμάτων, ώστε με ασφάλεια να κινηθούν στο δίαυλο τα πλοία. «Ὁ εἰσπλους ἡμῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ καὶ τὰ μέτρα ἅτινα ἐν αὐτῷ ἐλάβομεν ἐξησφάλισαν τελείως τὴν διὰ ξηρᾶς διηνεκῇ συγκοινωνίαν ἐφοδιασμοῦ καὶ ἐπισιτισμοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ» παρατηρεῖ σε ἄλλη Ἐκθεσὶς του ο Ν. Μακάς.

Αποφασιστικής σημασίας αποδείχθηκε και στις δυο περιπτώσεις (το 1828 και το 1912) η επιτυχής έκβαση της επιχείρησης εἰσπλου ἐλληνικῶν πολεμικῶν πλοίων στον Ἀμβρακικὸ κόλπο δια του στομίου του, του οριζομένου ἀπὸ το ακρωτήριο Ἄκτιο στην Ακαρνανία και την παραλία της Πρέβεζας (Τουριστικό Περίπτερο, Μνημεῖο Ναύτη, Ιαματικά Λουτρά) στην Ἠπειρο: Το 1828, ἀποκόπηκε ο δρόμος ἀνεφοδιασμοῦ του Μεσολογίου και της Ναυπάκτου δια μέσου της Πρεβέζης και του Καρθασαρά (Αμφιλοχίας) και ο ἐλληνικὸς στρατός και στόλος ἐγκαταστάθηκαν ἰσχυρῶς στα διεκδικούμενα ἀπὸ την Ελλάδα (και μάλιστα στο περισσότερο ἀμφισβητούμενο τμήμα τους) προς βορρὰν σύνορα· το δε 1912, εξασφαλίσθηκε τελείως ο ἀπὸ ξηρᾶς διαρκῆς ἐφοδιασμός και ἐπισιτισμός του στρατοῦ της Ἠπείρου, που γίνονταν ἀπὸ το κέντρο μέσω του μόνου ὑπάρχοντος δρόμου που περνούσε (και περνά και σήμερα) παράλληλα και κοντά στην ακτή και κάτω ἀπὸ το Μακρυνόρος, ἐνῶ συγ-

χρόνως ἀπετράπη κάθε ἀπόπειρα προσβολῆς των πέντε ἐλληνικῶν ἐμπορικῶν ατμοπλοίων που ἐξυπηρετοῦσαν τις μεταφορὲς στον Ἀμβρακικὸ κόλπο, ἀπὸ τα τουρκικά πολεμικά **Απάλεια** (τορπιλικὸ ἐκτοπίσματος 145 τόννων), **Τοκάι** και δυο κανονιοφόρους (ἐκτοπίσματος 42 τόννων η καθεμιά). Ἐνῶ το ἀντίθετο συνέβη το 1897, που τα ἐλληνικά πολεμικά δεν μπόρεσαν να εἰσπλεύσουν στον Ἀμβρακικό.

Ο εἰσπλους πολεμικῶν πλοίων στον Ἀμβρακικὸ δια του “Στομίου της Πρεβέζης”, που ὅπως γλαφυρά περιγράφει ο ἀνταποκριτὴς της ἐφημερίδας το 1897, «εἶναι ἐκβάσις στενῶν μικροῦ Ἑλλησπόντου», ἀποτελεῖ πράγματι σπουδαῖο ναυτικὸ πολεμικὸ ἐπίτευγμα, γι’ αὐτὸ ἀλλῶστε και η γιὰ πρώτη φορά πραγματοποιήσῃ του, στις 21 Σεπτεμβρίου 1828, ὑμνήθηκε ἀπὸ τη λαϊκὴ μούσα, ἀλλὰ και ἀπὸ το Γ. Ζαλοκώστα, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε.

Η σημασία ἐλέγχου του Ἀμβρακικοῦ σε πολεμικὴ περίοδο, κατεφάνη και κατὰ τον Β’ Παγκόσμιο πόλεμο: κατὰ τη διάρκεια της ἰταλογερμανικῆς κατοχῆς (1941-44) της Πρέβεζας, συμμαχικά αεροπλάνα ἐπεχείρησαν ν’ ἀποκλείσουν τη χρῆση του διαύλου και ἐπομένως την εἰσοδο πλοίων στον Ἀμβρακικὸ, βομβαρδίζοντας πλοῖο ἐμφορτο με σιδηρομετάλλευμα, κατὰ τη διάρκεια του πλου του ἀπὸ το Ἰόνιο προς τον Ἀμβρακικὸ, τη στιγμή που διήρχετο δια του διαύλου. Εξώκειλε ὁμως στα αβαθή, και στη συνέχεια με φορτηγίδες οἱ Ἰταλοί το ξεφόρτωσαν και το ἀπεμάκρυναν ἀπὸ το δίαυλο.

10 Εφημερίς Αγών Πρεβέζης 21-10-1957 (Γιάννης Τάλαρος)

Πρακτικά
Επιστημονικού Συμποσίου
Πρέβεζα, 3-4 Σεπτεμβρίου 1994

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΕΜΕΝΟΣ

Ένας ριζοσπάστης λόγιος του 19ου αιώνα

Εκδόσεις
Δήμου Πρέβεζας

ΣΤΕΛΙΟΣ Θ. ΜΑΦΡΕΔΑΣ

Λόγος συνήγορος της πόλης

Σκέφτηκα να βάλω επικεφαλίδα σε τούτο το σημείωμα, κάτι που να συγγενεύει μεν με το περιεχόμενό του, να μην το προσδιορίζει όμως επακριβώς. Και τούτο για δυο πράγματα. Για να αποφύγω πρώτα την επανάληψη του τίτλου παρόμοιας εργασίας που δημοσιεύτηκε σε περασμένο τεύχος τούτου του περιοδικού,¹ και ύστερα για να μην επηρεάσω αρνητικά ευθύς εξ αρχής τον κλιάρο αναγνώστη που το ξεφυλλίζει αδιάφορα, αφού είναι σίγουρο πως η ποίηση αφήνει αδιάφορο τον πολύ κόσμο.

Περί απάτης λοιπόν πρόκειται; Δεν θα υποστήριζα κάτι τέτοιο. Άλλωστε μια προσπάθεια εξαπάτησης του αναγνωστικού μου κοινού εκτός του ότι θα με έκανε αντιπαθέστερο, δεν ξέρω και τι αποτελέσματα θα είχε. Δεν είναι εξ άλλου λογικό και τίμιο να ψάχνω για υποψήφια θύματα της οποιασδήποτε απίθανης απάτης στους αναγνώστες τούτου του περιοδικού που είναι άμοιροι ευθυνών για οτιδήποτε συμβαίνει στον χώρο της ποίησης. Όπως άλλωστε, παρά τα όσα της καταμαρτυρούν, άμοιρη ευθύνης είναι και η Πρέβεζα για τον θάνατο του Καρυωτάκη, άρα εδώ υπάρχει μια απάτη σε βάρος της πόλης που την θέλει να είναι αυτή που σκότωσε τον ποιητή.

Πλέον όμως έχει καταδειχτεί πως κάτι τέτοιο δεν συνέβη.² Ωστόσο ο μύθος περί

1 Στέλιου Θ. Μαφρέδα: "Η Πρέβεζα στη νεοελληνική ποίηση", περιοδικό ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, διπλό τεύχος 27-28/1992

2 Από την πλούσια βιβλιογραφία που υπάρχει για το θέμα αυτό, ενδεικτικά αναφέρουμε: Άγγ. Βογάσαρης: Ένας άνθρωπος, μια ζωή, ένας θάνατος. Κώστας Καρυωτάκης (εκδ. Βάκων 1969). Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος: "Η Πρέβεζα του Καρυωτάκη", περιοδικό Νέα Εστία, τόμος 48/1950 σελίδα 1277. Τα πρόσωπα και τα κείμενα, τόμος Ε', Αθήνα 1949. Βάσος Βαρίκας: Κ. Βάρναλης - Κ. Καρυωτάκης, εκδ. Πλέθρον 1978, σελ. 130-131. Τίμος Μαλάνος: Ένας Ηγέτης, συμβολή στη μελέτη του Καρυωτάκη, Αλεξάνδρεια 1938.

την πόλη και τον ποιητή παραμένει και μάλλον δεν πρόκειται να ξεχαστεί. Κι αν το καλοξετάσουμε το πράγμα, δεν συμφέρει την Πρέβεζα να γίνει κάτι τέτοιο. Γιατί από τον μύθο αυτό, τον ανυπόστατο, ωφελήθηκε πολύ. Μπήκε στο χώρο της ποίησης και κατέχει εξέχουσα θέση σ' αυτόν. Πολλοί έγραψαν γι' αυτή, και δε νομίζω πως αν τα πράγματα ήσαν διαφορετικά θα βρίσκονταν ποιητές π.χ. σαν τον Εγγονόπουλο και τον Εμπειρικό να ασχοληθούν μαζί της.³

Νομίζω λοιπόν πως εμείς που την αγαπάμε τούτη την πόλη, πρέπει να παραπληθούμε από κάθε προσπάθεια ανασκευής του μύθου και να ψάξουμε να βρούμε τα οφέλη της απ' αυτόν. Να τα φέρουμε στο φως, να τα καταστήσουμε ευρύτερα γνωστά, εν τέλει να υπερασπιστούμε και να προβάλλουμε διαρκώς - για να την ισχυροποιήσουμε πιο πολύ - την θέση που κατέχει η πόλη σήμερα στην ελληνική ποίηση.

Εγώ τουλάχιστον αυτό πιστεύω, αυτό κάνω.

Το διάστημα που μεσολάβησε από τη δημοσίευση του πρώτου μέρους της εργασίας μου για τη θέση της Πρέβεζας στην νεοελληνική ποίηση ίσαμε τα τώρα, έψαξα το έργο πολλών ποιητών και κατάφερα να συγκεντρώσω κάμποσα ποιήματα που αναφέρονται σ' αυτήν.

Κοινός τόπος αυτών των ποιημάτων είναι η ταύτιση της πόλης με τον Καρυωτάκη. Άλλωστε ο Καρυωτάκης των ποιητών αυτών, υπόγειος ή έκδηλος, στέκεται η αφορμή που οι συγκεκριμένοι ποιητές ποιούν μνείαν στην πόλη μας, και δεν είναι καποιο άλλοι δεσμοί τους μ' αυτήν που στάθηκαν η αφορμή και το ερέθισμα για κάτι τέτοιο.

Πρέπει να σημειώσω ακόμη πως είναι ποιήματα των τελευταίων 20 χρόνων, και οι ποιητές τους, ζώντας όλοι, ανήκουν, πλην ενός, στις τελευταίες ποιητικές γενιές. Το γεγονός τούτο εκτιμάται ως άξιον λόγου, αφού φαίνεται πως η πόλη μας εξακολουθεί να βρίσκεται στο κέντρο των προβληματισμών, των νέων ανθρώπων, και να έχει γι' αυτούς κάποια ιδιαίτερη σημασία η αναφορά τους σ' αυτήν.

• • •

Ο ΜΑΝΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ είναι γνωστός ποιητής και πολλά του ποιήματα έχουν μελοποιηθεί από γνωστούς συνθέτες. Το 1973 κυκλοφόρησε η ποιητική του συλλογή "Τα ξόρκια" στα ποιήματα της οποίας περιλαμβάνεται και το πιο κάτω. Η Πρέβεζα εδώ αναφέρεται μαζί με κάποιες άλλες πόλεις της Ελλάδας, το ίδιο τυπικές μ' αυτήν, με κοινά τα προβλήματα και τους καημούς. Οπωσδήποτε όμως η επιλογή της δεν στάθηκε τυχαία, αλλά γιατί αποτελεί αυτή ιδιόζουσα περίπτωση επαρχιακής πόλης:

ΕΙΣΑΙ Η ΠΡΕΒΕΖΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΙΛΚΙΣ

Αυτές οι ρεματιές κι αυτά τα βράχια
κι αυτά τα σπίτια δίπλα στο γιאלό
αυτές οι μάνες με το κάρβουνο στα μάτια τους
κι αυτά τα κύματα που φεύγουν και ξαναγυρνούν,

αυτά τα πεύκα με τα χαραγμένα λόγια
κι ο Κωνσταντίνος ο καημός που πέταξε σαν το πουλί
κι εκείνα που δεν πρόφτασαν οι κήρυκες
παρά μονάχα ψεύτες

και ρουφιάνοι,
ω πολipeία με το βράδιασμα κοντά στους ταρσανάδες
στην αγορά, στον καφενέ και στο ποδόσφαιρο
είναι η Πρέβεζα, τα Γιάννενα και το Κιλκίς,
το Μεσολόγγι, ο Πόντος κι η Ερμούπολις,

ω πολipeία του αμανέ στα τουρκοχώρια

μ' αυτές τις ρεματιές κι αυτά τα σπία
μ' αυτά τα βράχια δίπλα στο γιαλό
γι' αυτές τις μάνες με το κάρβουνο στα μάτια τους

θα 'ρθει καιρός που θα φανούν οι κήρυκες
κι όχι μονάχα ψεύτες και ρουφιάνοι.

Στα 1978 κυκλοφόρησε η συλλογή "Αλληγορικό στοιχείο" του ΛΕΥΤΕΡΗ ΠΟΥΛΙΟΥ, στην οποία βρίσκουμε το παρατιθέμενο ποίημα:

ΣΤΟΝ ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

Κώστα, ξέρω τι είναι αυτό που έβαλε στα δάχτυλά σου
το περίστροφο. Οι άνθρωποι προσφέρουν τόσο αργά
λίγα ψίχουλα ευγένειας. Έρχονται στιγμές
που η Πρέβεζα με πλησιάζει και μένα επικίνδυνα.
Έπιασε τον καφέ σου στο καφενείο των απελπισμένων
με τη σιωπή σου με το άλγος σου.
Κρέμασες τους στίχους σου στα κρέπια της νύχτας
πήρες το καπέλο σου βιαστικά
και πήγες να συναντήσεις τον παλιό σου φίλο
το θάνατο για το στερνό ταξίδι
"στα σκοτεινά πηγαίνοντας βασίλεια πέρα κει"
και η Δάφνη στεφάνωσε το φαλλό σου
στους κόλπους της λήθης.

Ο Πούλιος, από τους χαρακτηριστικότερους εκπροσώπους της λεγόμενης γενιάς του '70, επηρεασμένος από την αμερικανική beat ποίηση, προβάλλει μέσα από τους στίχους του την κοινωνική και πολιτική αμφισβήτηση, χρησιμοποιώντας για τον σκοπό αυτό μια γλώσσα οργισμένη και ανατρεπτική.

Στο συγκεκριμένο ποίημα, φαίνεται πως θέλει ν' ακολουθήσει το παράδειγμα του Καρυωτάκη, αφού πλέον διαπίστωσε κι αυτός την παρακμή και τα αδιέξοδα της

σύγχρονης κοινωνίας. Έτσι η Πρέβεζα, εμφανίζεται σαν το τέλος αυτού του παρηκμασμένου κόσμου και ταυτόχρονα σαν η διέξοδος απ' αυτή την κοινωνία που τα μέλη της δυσκολεύονται πάρα πολύ να προσφέρουν έστω και "λίγα ψίκουλα ευγένειας".

Ένα χρόνο αργότερα (1979) ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, ποιητής και αυτός της ίδιας γενιάς με τον Πούλιο, κυκλοφορεί το βιβλίο του "Οι Πυροτεχνουργοί". Εκεί περιλαμβάνεται και το παρακάτω ποίημα, στο οποίο ο ήρωάς του ο Μήτσος (το όνομα εδώ κλείνει μιαν απαξιωτική λειτουργία) είναι ένας άνθρωπος περιθωριακός, με βεβαρυμένο παρελθόν και πλήθος ενοχές, που τον κάνουν ν' αρνείται ακόμη κι αυτή του την οντότητα. Η σχέση του ήρωα με την Πρέβεζα δεν αποδεικνύεται στο ποίημα, και φαντάζομαι πως δεν ήταν στις προθέσεις του ποιητή να τον πολυγραφήσει κάτοικο ή γέννημά της. Επιστρατεύεται ωστόσο αυτή (και αξίζει να σημειωθεί ο έμμεσος τρόπος με τον οποίον επιβεβαιώνεται η όχι τυχαία επιλογή της πόλης για το ποίημα στον τελευταίο του στίχο) σαν ο τυπικός και εν πολλοίς καθιερωμένος εκπρόσωπος σύνολης της ελληνικής επαρχίας, η οποία χρόνια τώρα δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να αιμοδοτεί την Αθήνα με το κάθε τι.

Κατόπιν αφού την έδεσαν αμφότεροι εις τρεις καρέκλας
πνωμένες και παραμείνας μόνος ο αρχιβασανιστής ο επιλεγόμενος "Μήτσος ο επιλοχίας" εκτύπησε απληδώς τα
πέλματά της με ρόπαλο. Της κατεβίβασεν το παντελόνιον,
της απέσπα τρίκας εκ του εφθβαίου και ακολούθως
της εμάλαξε τα στήθη επί τοσούτον ισχυρώς ώστε η πα-
θούσα να καταθέτη ότι "τραβούσε να τα αποσπάση".
Προσέτι δε, γνωρίζομεν υμίν, ότι ο εν λόγω Μήτσος,
παρέμεινεν άγνωστος.

Βούλευμα πλημμελειοδικών από τη
δίκη των βασανιστών, 14.7.75

ΕΝΑ ΠΟΙΗΜΑ ΕΛΕΓΕ ΟΤΙ ΓΝΩΡΙΖΕΙ ΤΟΝ ΜΗΤΣΟ

Ο Μήτσος, πήρε τη βαλίτσα του που είχε καθεί
στο πρακτορείο λεωφορείων Πρεβέζης. Ήσυχια και μοναχικά.

Ύστερα μπήκε στην Αθήνα, Κυριακή απόγευμα,
τόσο απλά και τόσο αθόρυβα, να σπουδάσει ηλεκτρονικός.
Πέρασε δίπλα από κλειστές μάντρες υλικών οικοδομής
στην Ιερά οδό, από χαλασμένα φορτηγά, τρίκυκλα
και κλειστά μηχανουργεία στο Αιγάλεω.

Ο Μήτσος είδε από μακριά την Πεντέλη, τον Κεραμεικό...
Αυτή είναι η Αθήνα, είπε.

Πέρασε από την έρημη Ομόνοια.

Είδε ένα πατριώτη του φαντάρο. Έκανε πως δεν τον πρόσεξε.

“Ρε συ, εσύ δεν είσαι ο Μήτσος!”
 Και ο Μήτσος απάντησε “όχι”
 σκεπτόμενος πράγματα πολύ συγκεχυμένα,
 όπως τα παιδικά ξυπόλυτα χρόνια του
 με αυτιά γαϊδάρου στο χωριό
 καθώς και εκείνη τη Στέλλα από τη Βέροια που την αγάπησε
 και εντούτοις παντρεύτηκε ζωέμπορο στη Λιβαδειά.

Αυτή είναι η Αθήνα, ξαναείπε ο Μήτσος.

Έφαγε μακαρονάδα το βράδυ
 σε ψητοπωλείο της οδού Βερανζέρου - έκανε βόλτα.

Τη νύχτα κοιμήθηκε στο ξενοδοχείο “Ωραία Ήπειρος”
 της οδού Μενάνδρου.

Ο ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ είναι από τους γνωστότερους κριτικούς της ελληνικής λογοτεχνίας. Διεσδυτικός, ακριβολόγος, με καίριες επισημάνσεις, ορθοτομεί έγκυρα τα κρινόμενα απ’ αυτόν κείμενα. Ταυτόχρονα όμως έχει να επιδείξει και σημαντικό - από άποψη ποιότητας - ποιητικό έργο, στο οποίο πέραν της ανανέωσης της θεματογραφίας του, επιχειρεί και έναν επαναπροσδιορισμό της τεχνικής του ελεύθερου στίχου. Θα μπορούσαμε να τον εντάξουμε στην ομάδα εκείνη των νέων ποιητών (Καψάλης, Λάγιος, Κοροπούλης κ.λπ.) που χρησιμοποιούν στη γραφή τους φόρμες του παρελθόντος και επιχειρούν την ανανέωση της μετρικής του στίχου.

Η συλλογή του “Η εκδρομή της Ευδοκίας” πρωτοκυκλοφόρησε στα 1982 και είναι ένα ερωτικό πεζοτράγουδο, πλημμυρισμένο από έντονο λυρισμό και πλούτο συναισθημάτων, με κυρίαρχο αυτό της μοναξιάς. Αποτελείται από τρία μέρη και στο τρίτο γίνεται αναφορά στην Πρέβεζα, η οποία εδώ ταυτίζεται με ολόκληρη την Ελλάδα. Την Ελλάδα της “πολλής μοναξιάς και των πολλών τόπος”.

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

Κραταιά τρία χαμόγελα
 να κλάψω
 των μυρίων τ’ άνομβρα χείλη
 να σημάνουν

Βουλιμία έφην να ροκανίζουμε τα αγάλματα των επιβητόρων. Στο τέλος ήταν για μας η μοναξιά και τα σπασμένα μηχανήματα. Οι επιβήτορες συνέχισαν να ευημερούν γλεντοκοπώντας με τα λείψανα των ντροπαλών μας προσευχών. Βαγόνια τρένου οι πρόγονοι. Τη μηχανή τη μηχανή, άλιμος άλιμος φτυαρίζω τα κόκκαλα τα ιερά, τα Μεσολόγγια, τις πληγές μου. Αγκαλά και συντόμως Ελλάδα μου Πρέβεζα...

Στα κλειστά σας κυκλώματα
μπαινοβγαίνουνε πώματα
Δανείστηκα ένα πώμα
για να μυρίζω χώμα

Τι να τα κάνω τα μνημόσυνα. Στο σπέρμα μου κατοικεί η
μνήμη τρέφομαι με χλόμες φαντασμάτων. Παίρνω τις πόλεις
για να μοιράσω και να μεριστώ. Παίρνω τις πόλεις για να μι-
σήσω και ν' αγαπηθώ. Παίρνω τις πόλεις - το γλυκό που μ'
αρέσει το κίτρο.

Παίρνω τις πόλεις - γιατί το δύσκολο δεν είναι να γλιτώσεις.

Τα “Επικίνδυνα παιδιά” είναι η τελευταία ποιητική συλλογή του ΚΩΣΤΗ ΓΚΙ-
ΜΟΣΟΥΛΗ και κυκλοφόρησε στα 1992. Ο ποιητής, από τους πιο γνωστούς της νεώ-
τερης γενιάς, με αρκετό έργο στο ενεργητικό του (4 ποιητικές συλλογές και 3 πεζά)
συνομιλεί στην συλλογή του αυτή, με τους μοναχικούς και αντικοινοπολιτιστές ήρωες
της σύγκρουσης και άξενης μεγαλόπολης. Στο ποίημα της συλλογής “Τί είδαν” γίνεται
αναφορά στην Πρέβεζα σε συνάρτηση με τον Καρυωτάκη. Ο στίχος “μέσα στ’ αφρι-
σμένα κύματα” μας παραπέμπει χρονικά στην παραμονή της αυτοκτονίας του ποιητή
όταν την νύχτα είχε πάει στο Μονολίθι και προσπάθησε μάταια επί δέκα ώρες να πνι-
γεί: “... όλη τη νύχτα απόψε επί δέκα ώρες εδερνόμουν με τα κύματα. Ήπια άφθονο
νερό, αλλά κάθε τόσο, χωρίς να το καταλάβω πώς, το σώμα μου ανέβαινε στην επι-
φάνεια. Ορισμένως κάποτε, όταν μου δοθεί ευκαιρία, θα γράψω τις εντυπώσεις ενός
πνιγομένου”, γράφει στο σημείωμα που άφησε αυτοκτονώντας.⁴

ΤΙ ΕΙΔΑΝ

Ο Καρυωτάκης το είδε
να γυαλίζει μια νύχτα
μέσα στ’ αφρισμένα κύματα
στην Πρέβεζα.

Ο Καρούζος
χτυπημένος από μια βιολέτα
ένα πρωί πολύ νωρίς
που είχαν τρελαθεί τα χόρτα
κι αποτρελάθηκε κι αυτός.

Ο Σταχτούρης
το βλέπει τώρα
αυτή τη στιγμή που μιλάμε.

4 Κ.Γ. Καρυωτάκης: Άπαντα, τόμος Β', φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδη, σελ. 335-336.

Τακτικότετος συνεργάτης του περιοδικού “Νέα Εστία” ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΙΚΟ-ΡΕΝΤΖΟΣ εμφανίζεται σχεδόν σε κάθε τεύχος του, πότε κρίνοντας ποιητικές συλλογές, πότε αρθρογραφώντας επί θεμάτων αισθητικής, άλλοτε αναλύοντας γεγονότα της τρέχουσας πνευματικής επικαιρότητας, κάποιες φορές δημοσιεύοντας - σαν δόκιμος ποιητής που είναι - στίχους του στις πρώτες σελίδες του περιοδικού. Το παρακάτω ποίημά του, μια ανακεφαλαίωση των πεπραγμένων της ζωής του, δημοσιεύτηκε στο τεύχος 1618/1.12.1994 της “Νέας Εστίας” και όπως ο ίδιος σημειώνει το έγγραψε πάρα πολύ πρόσφατα:

TEMPORA MUTANTUR

Στης μοναξιάς μου τη θολή χινοπωριά,
κάτι καλό δεν είναι πια να περιμένω
της λεμονιάς φριχτά σαλεύουν τα κλαριά
σ’ ένα μακάβριο χορό δαιμονισμένο...

Φίλες αζέχαστες που ζούσα έναν καιρό
έχουν περάσει χρόνια τώρα τα σαράντα
γίναν γιαγιάδες - κι εγώ πια τι καρτερώ -
Άλμπα, Χριστίνα, Φιλομήλα και Γιολάντα.

Μόνος στο τζάκι καθώς δέρνεται ο νοτιάς
άγγελους καίω των ονείρων μου προδότες
σκίτσα παράξενα παλιά της Βενετιάς
χάρτινες γόνδολες, πριγκίπισσες κι ιππότες...

Άρρυθμοι σίχοι πούχα γράψει μια φορά
σαν Ερινύες μου θαλίζουν το κεφάλι
κρατώ περίστροφο με σφαίρες στη σειρά
κι όμως δειλιάζω να τραβήξω τη σκανδάλη.

Κι εγώ που πίστεψα πως θάφευγα γι’ αλλού
ναυαγισμένος μένω πάντα στην Ιθάκη
στην παραζάλη να σπαράζω του μυαλού
δίχως μια Πρέβεζα να βρω του Καρυωτάκη...

Ο ΒΥΡΩΝ ΛΕΟΝΤΑΡΗΣ και ο ΜΑΡΙΟΣ ΜΑΡΚΙΔΗΣ είναι δύο από τα μέλη της ομάδας του περιοδικού “Σημειώσεις” του “πιο αξιότιμου και κλειστού περιοδικού”

δεών” κατά τον Γ.Π. Σαββίδη.⁵

Οι ευάριθμοι ποιητές⁶ που συγκροτούν την ομάδα αυτή ανήκουν στην δεύτερη μεταπολεμική γενιά και αποτελούν τους κληρονόμους των ποιητών της “ήπτας”. Έχουν ολοι τους έναν σταθερό προσανατολισμό, τόσο στο ποιητικό όσο και στο θεωρητικό και ιδεολογικό τους έργο και αρχικά συσπειρώνονται γύρω από το περιοδικό “Μαρτυρίες” (μέχρι το 1966) και μετέπειτα γύρω από τις “Σημειώσεις” (1973).

Θεωρώ πως περιποιεί ιδιαίτερη τιμή στην Πρέβεζα η αναφορά σ’ αυτή των δύο πιο πάνω ποιητών, οι οποίοι έχουν χαρίσει στη μεταπολεμική μας ποίηση, μερικές από τις αριότερες συνθέσεις.

Στη συλλογή “Μόνον δια της λύπης” (1976) του Β. Λεοντάρη διαβάζουμε ανάμεσα στους άλλους στίχους και τα εξής:

ΜΟΝΟΝ ΔΙΑ ΤΗΣ ΛΥΠΗΣ

... Δεν είναι γραφτό μας να πεθάνουμε από ποίηση
μα απ’ τα κοινά και ταπεινά μας πάθη
Με βρώμισες, ζωή, με βρώμισες...

Τελειώνει ο κόσμος μας τελειώνει ξεψυχούν οι δαίμονές μας
θρήνοι του Κύκλωπα στα σπλάχνα μας
λιμός των Λαιστρυγόνων στων ματιών τους σκουπιδότοπους
η απατημένη Κίρκη πόρνη στα λιμάνια
και της σφαγμένης Μέδουσας το αίμα στα ποτήρια μας
και τα φτερά του Αλόγου να ξεσκίζουνε τον ουρανό
ενώ οι οπλές του βούλιαξαν στη λάσπη του μυαλού μας
Καλύτερα λοιπόν
Στο πρακτορείο “Βιργίλιος” τσακώθηκα
επέστρεψα εισπήριο και συνάλλαγμα
- Δώσε τον οβολόν μου πίσω
θα φύγω για την Πρέβεζα. Όχι κρουαζιέρες πια στην Κόλαση
όχι αλλαγμένο νόμισμα
όχι ποιητής - ένας ανιάτα άρρωστος που προσποιείται τον
ανιάτα άρρωστο...

Είναι φανερό πως η ιδέα της Πρέβεζας, λειτουργεί και στην περίπτωση του Λεοντάρη, σαν διέξοδος από τούτη τη ζωή, ως οδός διαφυγής.

Στην πολύ πρόσφατη ποιητική συλλογή του ΜΑΡΙΟΥ ΜΑΡΚΙΔΗ “Ποιήματα με η-

5 Γ.Π. Σαββίδης: Μεσόκοπη ποίηση, εφημερίς ΤΑ ΝΕΑ 22/3/1994

6 Αυτοί είναι: Βύρων Λεοντάρης, Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Μάριος Μαρκίδης, Μάρκος Μέσκος, Τάσος Πορφύρης, Στέφανος Ροζάνης (Βλέπε σχετικά: περιοδικό *Νέες Τομές*, τεύχος 1 Άνοιξη 1985, αφιέρωμα στη δεύτερη μεταπολεμική ποιητική γενιά).

μερομηνία λήξεως” (Μάιος 1995), συναντάμε την Πρέβεζα, σε τρία ποιήματα. Ας τα δούμε με την σειρά που δημοσιεύονται στο βιβλίο:

ΚΑΤΑΘΕΣΗ

Τι ξέρω εγώ;
Από το παραμυθιό δεν μας έμεινε τζιτζίκι.
Τα ποιήματά μας κι εκείνα ντεμοντέ σαν πουκάμισα εργέννη
που δικάζεται την Κυριακή επί εσχάτη προδοσία.

Α ναι, τι ξέρω εγώ;
Ξέρω ποιοι έπεσαν σε αίρεση λόγω αμφιβολίας
και ξέρω το γλωσσοδέτη του νεαρού συνήγορου
προ των ψυχοσαββάτων

Είπα πως όσο νά 'ναι, κάτι θά 'λεγαν στον κόσμο
οι αναστεναγμοί της λυγαριάς
που απέκρουσε τη δωροδοκία του χρόνου
Πού ακούστηκε να ρωτάει η Πρέβεζα
τι ξέρω από καφενεΐα;

Από τις γραμμές του ποιήματος αναδύεται ένα πικρό παράπονο. Το παράπονο του ανθρώπου που έχει αναλώσει τις δυνάμεις του κι έχει προσφέρει πολύτιμες υπηρεσίες στην υπόθεση της ποίησης και εντούτοις, βρίσκονται κάποιοι άνοες να του αμφισβητήσουν την προσφορά αυτή.

Αξίζει ν' αναφερθεί πως οι δύο τελευταίοι στίχοι του ποιήματος παραπέμπουν στην “Οκτάνα” του Ανδρέα Εμπειρικού. Εκεί, και συγκεκριμένα στο ποίημα “Όταν οι ευκάλυπτοι θροΐζουν στις αλλέες” διαβάζουμε: «... Όσοι καμιά φορά από την Πρέβεζα περνάτε και στην υγρή κουφόβραση στα καφανεΐα κάθεσθε να πιήτε έναν καφέ, ή ένα γλυκό του κουταλιού να φάτε... όσοι στα καφενεΐα της Πρεβέζης κάθεσθε, προσμένοντας τις οΐδε τι - μην τον ξεχνάτε...»

Αλλά το ίδιο παράπονο που προανέφερα, αυτή τη φορά ανάμεικτο με μια πικρόχολη ειρωνία, εκφράζεται και στο παρακάτω ποίημα:

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ

Απενεμήθησαν χθες σε θερμή ατμόσφαιρα τα κρατικά λογοτεχνικά βραβεία... Εκφωνήθηκαν σύντομοι λόγοι... Το σύνολο του έργου, η έκφραση των καμμών της Ρωμιοσύνης... Τα βραβεία συνοδεύονται από σημαντική οικονομική ενίσχυση.

Οι εφημερίδες

Ας υποθέσουμε πως δεν έχεις φτάσει
στο μαύρο αδιέξοδο, στην άβυσσο του νου.
Ας υποθέσουμε πως δεν σε έχουμε χάσει
πως δεν είσαι δηλαδή απόκτημα του Ουρανού
κι υποκλίνεσαι τώρα ενώπιον του κοινού
που σε χειροκροτεί για να σε χαλάσει.

Ας υποθέσουμε πως συναντιόμαστε μια μέρα
εις το Βιβλιοπωλείον η Εστία.
Μοιάζεις με καράβι που έπεσε σε ξέρα
κι εμείς με ανήκεστη αμαρτία.
- Χαιρέτησε, μικρέ μου, την καλή ποιήτρια
- Μαντάμ, είστε Κολλάρου πέρα ως πέρα.

Ας υποθέσουμε λοιπόν πως έδωσες τη μάχη
πως το έβαλε εντέλει στα πόδια ο εχθρός
και πως δεν του γύρισες απλώς τη ράχη...
Βάδισες τάχα ατρόμητος εμπρός
Δεν σε έφερε καπάκι, ο φρικτός καιρός
που κακό χρόνο νά 'χει!

Ώστε σε βλέπω σήμερα πίσω απ' τον Πατρίκιο.
Δεν έφτασες, όπως μας είπες, στα όρια της σιγής
- Μα ναι, φωτογραφία παλιά από το Λύκειο!..
Προσβλέπαμε τότε όλοι μας στο τέλος της γης
αλλά μας πρόδωσαν αισχρά οι αληγείς.
Το μέλλον εφάνη για πάρτη μας ανοίκειο.

Μας παρέλειψαν μέχρι τα πενήντα τόσα μας οι Μοίρες
είμαστε όμως πάντα οι Ρώμοι Φιλύρες.

Εδώ ο Μ. Μαρκίδης, μιμείται τον τρόπο και το ύφος του Καρυωτάκη κι επιδεικνύει και αυτός τον ίδιο άκρατο σαρκασμό που βρίσκουμε και στην “Αισιοδοξία” του Καρυωτάκη, από την οποία μάλιστα επαναλαμβάνει τον πρώτο και δεύτερο στίχο της πρώτης στροφής της.

Τέλος στο τρίτο ποίημα της συλλογής του, που κάνει αναφορά στην Πρέβεζα και επιγράφεται “Άκτιον”, προσπαθεί να συζεύξει το ιστορικό παρελθόν της περιοχής με την σύγχρονη ζωή της Ελλάδας:

AKTION

Σε ξαναβρήκα στην αργία του Ιονίου:
Παρά τις φήμες ήσουνα ξεμέθυστη
Αγέρωχη όμως πάντα κι ευερέθιστη
σαν τις ημέρες του Ακτίου.

Είπες να τρέξεις στη Μακεδονία
μα το αίμα τους πλέον δεν ανάβει.
Άλλαξες στην Πρέβεζα καράβι
- τέλειωσε με σένα η δυναστεία.

Ας πουν πως γύρισες στην Αλεξάνδρεια.
Ας σε ψάχνουν στο Λούξορ οι Ρωμαίοι.
Δεν άφησες πίσω σου άλλο από χρέη.
Αστείο πράγμα να μιλούν για ανανδρία.

Αποβραδís ελύσσαξε ο παπάς του Ρα -
ξημέρωσε ώστε κι ο έρως των ερώτων
βρέθηκε προ τετελεσμένων γεγονότων.
Δεν έφταιξε το κεφάλι μα η ουρά.

Δεν πολέμησε ο στόλος σου, δεν κράτησε.
Α, ο Αντώνιος! Κανείς δεν θα του μοιάσει
δεν ήταν όμως γραφτό του να γεράσει.
Κι ύστερα τον άφησες. Δεν σε άφησε.

Πιο καλά να κρυφτείς τώρα στη Λευκάδα
είναι δροσερά σ' αυτή την παραλία.
Καλό κρασί, φτηνές ταβέρνες, ησυχία.
Και είσαι εππέλους στην Ελλάδα.

Πάντα δυσκολεύομαι στον επίλογο. Όχι γιατί δεν ξέρω τι να γράψω, αλλά γιατί δεν θέλω κάθε τι που αρχίζω νάρχεται κάποια στιγμή που να τελειώνει. Το τέλος πάντα με φοβίζει. Και δεν με ενδιαφέρει αν είναι καλό ή κακό, ούτε με παρηγορεί η σκέψη πως μια προσπάθεια απέδωσε καρπούς.

Έτσι νοιώθω πως η έρευνα που άρχισα εδώ και αρκετό καιρό για να καταγράψω την θέση της Πρέβεζας στον χώρο της νεοελληνικής ποίησης δεν τέλειωσε. Συνεχίζεται. Γιατί·ας λείει ο ποιητής μας πως "η ποίηση είναι το καταφύγιο που φθονούμε". Εμείς και όλοι οι άλλοι που δεν είναι αναλφάβητοι των αισθημάτων σ' αυτή θα προφεύγουμε και πάνω της θα δοκιμάζουμε τα όνειρά μας. Κλείνοντας λοιπόν το σημείωμα τούτο, φουντώνει μέσα μου η ελπίδα πως κι άλλα ποιήματα που αναφέρονται στην Πρέβεζα θάβρω, κι άλλους ποιητές που αναφέρονται σ' αυτήν θα συναντήσω. Και καλώς εχόντων των πραγμάτων, κι άλλη συμπληρωματική δημοσίευση σε τούτο το περιοδικό, μ' αυτό το θέμα, θα γίνει.

Πρακτικά
Επιστημονικού Συμποσίου
Πρέβεζα, 11-13 Ιουνίου 1993

ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

Το έργο του, στο τέλος της εκατονταετίας από το θάνατό του

Εκδόσεις
Δήμου Πρέβεζας

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ν. ΓΚΟΤΟΒΟΣ

Λέκτορας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Η ιδεολογική λειτουργία του “τέλους” στο έργο του Δημήτρη Χατζή: Η απόρριψη του παλιού ως προϋπόθεση γέννησης του νέου^(*)

«Η ευτυχία ωστόσο είναι μια λέξη μόνο. Τι σημαίνει; Ανάσταση; Έντονο συναίσθημα της αξίας που έχει το παρόν και το μέλλον του ανθρώπου; Αν είναι έτσι... τότε υπάρχει μεγαλύτερο ποσοστό ευτυχίας σε μια τραγωδία παρά σε όλα μαζί τα έργα με “ευτυχές” τέλος».

Ευγένιος Ο' Νηλ

(Προμετωπίδα των “Σπουδών” του Δημ. Χατζή)

Όποιος επιχειρήσει να διαβάσει το αφηγηματικό έργο του Δημ. Χατζή - ποσοτικά λιγοστό άλλωστε - ακολουθώντας τη σειρά έκδοσης των κειμένων, μένει με την αίσθηση μιας ασυνέχειας, μιας ρήξης με το παρελθόν που εμφανίζεται

τόσο σε επίπεδο μορφής όσο και σε επίπεδο περιεχομένου¹ και σημειώνεται με την πρώτη έκδοση του έργου “Το τέλος της μικρής μας πόλης” το 1953.

Από άποψη θεματικής, αν θέλαμε να διαβάσουμε μέσα από τα κείμενα τη βιω-

(*) Εισήγηση στο Επιστημονικό Συμπόσιο “Δημήτρης Χατζής, Μια συνείδηση της Ρωμοσύνης” Τομέας ΜΝΕΦ Πανεπ. Ιωαννίνων - Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών - Θ.Ε.Η. - “Πολυθέαμα”, Ιωάννινα, 10-12 Απριλίου 1992

1. Εμφανέστερη γίνεται η ρήξη στο “Διπλό Βιβλίο”. Εδώ η αφήγηση μοιράζεται ανάμεσα στο τρίτο και στο πρώτο πρόσωπο, οι αφηγητές είναι περισσότεροι και εναλλάσσονται. Ο συγγραφέας αντιμετωπίζεται πλάγια από τον αφηγητή· είναι παρών χωρίς να παρεμβαίνει στην αφήγηση. Ο ρόλος του περιθωριοποιείται - υπονομεύονται το κύρος και η “αξία” του - προβάλλονται περισσότερο οι αδυναμίες και τα αδιέξοδά του. Αυτή η διάλυση, το σπάσιμο της ενότητας του κόσμου δίνεται σε επίπεδο μορφής με το σπάσιμο της αφήγησης, με τη διαδοχή των αφηγητών, με το πλήθος των αποστροφών και κυρίως με τον παρενθετικό λόγο - αντίστιξη που αξίζει ιδιαίτερη προσοχή. Αντίθετα το κείμενο κερδίζει σε αλήθεια και αμεσότητα.

μένη και αφηγημένη ιστορία του συγγραφέα, θα διαπιστώνουμε ότι αυτή αρχίζει *in medias res*. Εννοώ ότι τα κείμενα της δεκαετίας 40-50 που τα επανεξέδωσε ο ίδιος το 1979 με τον τίτλο *“Θητεία”* και το *“Φωτιά”* θεματικά έπονται του κόσμου του οποίου η παρακμή περιγράφεται στο *“Τέλος της μικρής μας πόλης”*.

Αλλά και από άποψη ύφους και κλίματος επισημαίνεται εύκολα μια σημαντική διαφορά στα έργα που γράφτηκαν πριν από *“Το τέλος της μικρής μας πόλης”* και σ’ εκείνα που γράφτηκαν μετά.² Τα πρώτα ο ίδιος ο Χατζής τα χαρακτήρισε αγωνιστικά κείμενα, δίνοντας έτσι το στίγμα τους και τη διαφορά τους από τα

υπόλοιπα έργα του.

Αν τώρα θα θέλαμε να ιδούμε τον τίτλο *“Θητεία”* που τα στεγάζει 30 χρόνια μετά τη γραφή τους, κι ενώ έχουν μεσολαβήσει δραματικά και καταλυτικά γεγονότα, ως ένα σημαίνοντα όρο ομολογημένης στράτευσης, θα μπορούσαμε εύλογα να συμπεράνουμε ότι το υπόλοιπο έργο του ο ίδιος δεν το εντάσσει στην ίδια κατηγορία της *“Θητείας”*. Άλλωστε κάθε θητεία έχει μια αρχή κι ένα τέλος. Με τη λήξη της ο καθένας αποστρατεύεται και συνεχίζει τη ζωή του και τη δράση του συνήθως κάτω από νέες και διαφορετικές συνθήκες.³ Συνδυάζοντας τώρα τη λέξη *“τέλος”* του έργου που εγκαινιά-

2. Σε επίπεδο εκφοράς του λόγου η διαφορά εντοπίζεται εύκολα στη χρήση του παρενθετικού λόγου. Εξετάζοντας τη χρήση του στα κείμενα του Χατζή διαπιστώνουμε και στατιστικά μια ανοδική εξέλιξή του που συμβαδίζει με τη σειρά συγγραφής των έργων. Η κλιμάκωση της αύξησης του παρενθετικού λόγου που συμπίπτει με την πυκνωση του νοήματος και την άμεση βίωση του γεγονότος, από 1 ανά σελίδα που είναι στη *“Θητεία”* και 1,34 στη *“Φωτιά”* γίνεται 2,25 στο *“Τέλος της μικρής μας πόλης”*, 4 στο *“Ανυπεράσπιστοι”*, 4,8 στις *“Σπουδές”* και κορυφώνεται με 5,25 στο *“Διπλό Βιβλίο”* με ακραία όρια το 0,3 στο κείμενο *“Η γυναίκα από τη Φούρκα”* και το 6,5 στα *“Γουδοχέρια”*. Η λειτουργία του παρενθετικού λόγου χρησιμεύει ως αντίστιξη και σύγκειται στην παρεμβολή σχολίων με άμεσο σπάσιμο της περιόδου (σκέψεις - φωναχτοί στοχασμοί), εμπλοκή του λόγου του άλλου (συνύπαρξη ευθέος και πλάγιου λόγου), παρεκβάσεις του συγγραφέα δια στόματος αφηγητή, επεξηγήσεις, παραθέσεις, αναδιπλώσεις, ανάπτυξη νοήματος λέξης ή και απλό σπάσιμο πρότασης. Όλα τα παραπάνω στοιχεία σε συνδυασμό με τη χρήση της παρατακτικής σύνδεσης, την κυριαρχία του ρήματος και του καθημερινού λεξιλογίου των απλών λαϊκών ανθρώπων εμπεδώνει το αίσθημα της μαγείας του προσωπικού ύφους που συνίσταται στην προφορικότητα του γραπτού αφηγηματικού λόγου του Χατζή.

3. Ενδεικτική αυτής της αντίληψης περί *“Θητείας”* και της διάστασης εκτιμήσεων ανάμεσα στο Χατζή και το Π.Γ. είναι και η παρακάτω οδηγία του Χατζή προς τη Γεωργία Παπαγεωργίου που δίνεται με την ευκαιρία επανέκδοσης του κειμένου *“Η γυναίκα από τη Φούρκα”*: «Για τη Γυναίκα της Φούρκας σε παρακαλώ και επαγγελματικά και αδερφικά να προσέξεις πολύ: Στο αρχικό-αρχικό γράψιμο υπήρχε μία τελευταία παράγραφος - επίλογος, περίπου έτσι: Πως οι στρατιώτες της Φρειδερίκης μαζέψανε “σκλαβάκια” κ.λπ. Δεν είναι σωστό να λέγονται σήμερα τέτοια πράγματα. Μην παραλείψεις, λοιπόν, Γεωργία μου, να σταματήσεις εκεί που η γυναίκα κρατάει τη μικρή σκοτωμένη και την δίνει στο στρατιώτη: - Πάρ’ την, λέει ή κάτι τέτοιο. Εκεί σταματούμε». Οι υπογραμμίσεις είναι του Χατζή. Βλ. Ν. Γουλανδρή, Βιβλιογραφικό Μελέτημα 1930-1989. Συμπληρώματα 1944-1991. Ευρετήρια, σελ. 1011, αριθ. 728 α.1. Για περισσότερα δες την πλατιά εξαιρετική και ουσιαστική ανάλυση της Νάτιας Χαραλαμπίδου: *“Αφηγηματική τεχνική και ιδεολογία: Οι λογοτεχνικές προσδοκίες της Αριστεράς (1945-1955)”*

ζει τη ρήξη με το συγγραφικό παρελθόν μπορεί κανείς να οδηγηθεί σε συμπεράσματα πρόωρα και άδικα για την “αποστράτευση” του συγγραφέα. Πολύ περισσότερο μάλιστα που οι όροι “θητεία” και “αγωνιστικά κείμενα” δίνονται στα συγκεκριμένα έργα από τον ίδιο είκοσι πέντε χρόνια αργότερα κι έτσι θα ήταν πρόωρο να ιδεί κανείς την εποχή εκείνη, του '54, ότι θα μπορούσαν να ιδούν οι μεταγενέστεροι έχοντας υπόψη τους τις μετέπειτα ιδεολογικές περιπέτειες του συγγραφέα και μια γενική εποπεία του συνολικού του έργου.

Παρά ταύτα η ρήξη, για την οποία μιλήσαμε παραπάνω, όχι μόνο δεν πέρασε απαρατήρητη και ασχολίαστη το 1953 αλλά αποτέλεσε την αφορμή μιας σφοδρής και άδικης, κατά τη γνώμη μου, κριτικής αντιμετώπισης τόσο του έργου όσο και του συγγραφέα από τους επαίοντες του ΚΚΕ. Αυτούς που είχαν την ευθύνη της καθοδήγησης του αγώνα και της συντήρησης και ενίσχυσης του φρονήματος των αγωνιστών και των μελών του κινήματος. Είναι γνωστό πως σε ιδεολογικούς χώρους αυστηρά περιχαρακμένους οι ρήξεις δεν είναι καθόλου επιθυμητές. Κάθε άλλο μάλιστα, στιγματίζονται και αξιολογούνται αρνητικά, στην καλύτερη περίπτωση.

Δεν αναφέρομαι βέβαια στην πρώτη και ιδιαίτερα ευνοϊκή κριτική που υπογράφεται από τη Φ.Χ. (Φούλα Χατζηδά-

κη) και δημοσιεύεται το Γενάρη του 1954 στο επίσημο θεωρητικό και πολιτικό όργανο του ΚΚΕ “Νέος Κόσμος”, αλλά στο μακροσκελές ανυπόγραφο άρθρο (που απηχούσε τις απόψεις του τότε Π.Γ.) με τίτλο “Μερικά ζητήματα για τους συγγραφείς και τη βιβλιοκρισία” που δημοσιεύτηκε στο ίδιο περιοδικό τον Ιούνιο του 1954.⁴

Κι όμως ο τίτλος του Χατζή “*Το τέλος της μικρής μας πόλης*” μπορούσε να ιδωθεί και να θεωρηθεί ως αναγκαία προϋπόθεση αυτού που επαγγελλόταν το κομματικό έντυπο με τον τίτλο “Νέος Κόσμος”.

Η κριτική επικεντρωνόταν στην απόκλιση του συγγραφέα από τους απαραίτους κανόνες του σοσιαλιστικού ρεαλισμού περί θετικών ηρώων. Ανάμεσα στα άλλα ο Χατζής επικρίνεται και διότι:

- το θέμα ήταν το λιγότερο χρειαζόμενο “σήμερα”,

- ότι ενώ “βρίσκεται μαζί μας” και ήταν υποχρεωμένος να δώσει τον κοινωνικό περίγυρο μέσα στον οποίο ζουν, κινούνται, υποφέρουν και πεθαίνουν αυτοί που περιγράφει, δεν το κάνει ή τουλάχιστον δεν το καταφέρνει.

- το έργο δεν πείθει, δεν προσφέρει πολλά πράγματα, δεν προβάλλει καθόλου θετικούς ήρωες, δεν είναι χρήσιμο και ωφέλιμο, αφού δεν υπηρετεί τον αγώνα για την πρόοδο.

Το άρθρο έθιγε ακόμη το ζήτημα της

και η περίπτωση του Δημ. Χατζή” που δημοσιεύτηκε στην *Επιστημονική Επετηρίδα* της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1990 σ. 287-332 και ιδιαίτερα δεσ. σσ. 293-300 και 308-314. Η πολύ σημαντική αυτή εργασία έφτασε σε μένα μετά τη σύνθεση αυτής της ανακοίνωσης.

4. Βλ. *Νέος Κόσμος*, αριθ. 6. 1954, 67. Εκτενή αποσπάσματα της κριτικής αυτής βλ. και περ. Αντί, τχ. 138, 13-7-1981, σ. 23.

“ελευθερίας” στην τέχνη υιοθετώντας μian απάντηση του τύπου “ναι μεν αλλά” και οριοθετούσε το πεδίο του κομμουνιστή συγγραφέα τονίζοντας ότι είναι «αναγκασμένος να διαλέγει το θέματά του και το περιεχόμενο του έργου του, μέσα σε εκείνο το πεδίο δράσης των μαζών που τη δοσμένη στιγμή, χρειάζεται να εξαρθεί, να φωτιστεί, να εκλαϊκευτεί με τα μέσα της τέχνης».

Ειδικότερα υποδεικνυόταν ως πρότυπο “Η γυναίκα από τη Φούρκα”,⁵ ενώ η θεία Αμαλία (μετέπειτα Αγγελική) θεωρούνταν παραλογισμός και κατέληγε το άρθρο με το συμπέρασμα: «Κι αν ο οποιοσδήποτε καλλιτέχνης δεν μπορεί μόνος του να καταλάβει τον “περιορισμό” αυτόν, που η αγωνιστική του διάθεση του δημιουργεί, και βλέπει τον εαυτό του έξω από τόπο και χρόνο και άμεσες ανάγκες του κινήματος, μπορεί εύκολα να κυλήσει στα θαλτονέρια της “υψηλής” τέχνης, της “τέχνης για την τέχνη” προδίνοντας τον ίδιο τον εαυτό του σαν αγωνιστή, και φυσικά και σαν καλλιτέχνη».

Με δυο λόγια ο Χατζής έμμεσα κατηγορείται για προδοσία. Ο βραβευμένος⁶ του 1946, αυτός για τον οποίο η “Φωνή του Μπούλκες” προλογίζοντας το 1948 τη “Μουργκάνα” έγραφε ανάμεσα σε άλλα: «Αισθανόμαστε ξεχωριστή χαρά, ικανοποίηση και υπερηφάνεια που μπορούμε ν’ ανατυπώσουμε και να προσφέρουμε στους αναγνώστες μας το λαμπρό αυτό βιβλιαράκι του Τάκη Χατζή με τον τίτλο “Μουργκάνα”» και συνιστούσε

στον καθένα ξεχωριστά: «Διάβασέ το και σε άλλους που μπορεί να μην ξέρουν γράμματα και μαζί με τα δάκρυα που θα σου ’ρθουν στα μάτια και την υπερηφάνεια πως είναι Έλληνας λαϊκός-αγωνιστής, ασάλωσε πιο πολύ την ψυχή σου με το σύνθημα που μάχονται, πεθαίνουν και νικούν τ’ αδέρφια μας εκεί κάτω στην Ελλάδα. Όλοι σι’ άρματα! Όλοι για τη νίκη!»⁷

Τι είχε συμβεί από τότε ώστε το 1953 ο Χατζής κατά το Π.Γ. να μην μπορεί να διαλέξει τα θέματά του και «εύκολα να κυλήσει στα θαλτονέρια της “υψηλής” τέχνης, προδίνοντας, τον ίδιο τον εαυτό του σαν αγωνιστή και φυσικά σαν καλλιτέχνη;» Νομίζω πως η απάντηση είναι: η ήττα και ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο την προσλαμβάνει ο καθένας.

Έχω τη γνώμη ότι οι παραπάνω αιτιάσεις δε θα είχαν νόημα και θέση αν “Το τέλος της μικρής μας πόλης” αντιμετωπιζόταν ψύχραιμα ως το έργο που με τρόπο μοναδικό έδινε την παρακμή και τη διάλυση του κοινωνικού status μιας επαρχιακής ελληνικής πόλης στα χρόνια του Μεσοπολέμου και παρουσίαζε έκτυπα τα προμηνύματα των καιρών ότι οι συνθήκες είχαν ωριμάσει για μια δυναμική και ριζική κοινωνική αλλαγή. Αυτή την προσπάθεια που επιχειρήθηκε μεταξύ 1943-1950, στην οποία θήτευσε πολλαπλώς, ανιδιοτελώς και μετά πολλών επαίνων ο Δημ. Χατζής.⁸

Μόνο η ανησυχία από την τροπή των

5. ό.π. σημ. 3.

6. Βλ. *Ελεύθερα Γράμματα*, αρ. 40, 5 Απριλίου 1946, σ. 102.

7. Δ. Χατζή, *Θπεία* (αγωνιστικά κείμενα 1940-1950), Αθήνα, 1979, σ. 108-109.

8. ό.π. σημ. 6 και 7.

πραγμάτων, ο πανικός μπρος στα διαγραφόμενα αδιέξοδα και η απόλυτη ανάγκη μονολιθικής ενότητας μπορούσαν να οδηγήσουν τους επαΐοντες του Π.Γ. σε σημείο ώστε ετεροχρονίζοντας την αλήθεια και τη δυναμική του έργου που φανερά δεν ξεπερνούσε τα χρονικά όρια των μέσων της δεκαετίας του '40, να εκλάβουν το έργο του Χατζή ως ένα υποδηλούμενο πιθανό τέλος της προσπάθειας για την επαναστατική αλλαγή, ως υποστολή της σημαίας του αγώνα ελλείψει θετικών ηρώων και επαναστατικής πνοής.

Ό,τι περισσότερο είχε ενοχλήσει στο έργο φαίνεται πως ήταν ο χαμηλός τόνος της αφήγησης και μια αίσθηση κόπωσης καθώς και η απουσία αγωνιστικών κορωνών και κραυγαλέων συνθημάτων⁹ και η κατά τρόπο έκτυπο και μοναδικό απόδοση του κλίματος παρακμής και σήψης μιας αντιπροσωπευτικής μικροαστικής κοινωνίας και η συνόψισή τους σ' ένα "τέλος", ένα τέλος όμως που εγκλείει και τη δυναμική της υπέρβασής του, ακαθόριστη βέβαια ακόμη, αλλά υπαρκτή.

Με τη ρήξη του '53 ο Χατζής επιλέγει το χώρο στον οποίο θα κινηθεί τα επόμενα χρόνια περιστρεφόμενος έμμοινα γύρω από τη συντριβή της γενιάς των ηττημένων, γύρω από το τέλος των ουτοπιών και το ναυάγιο όλων των σωτηριο-

λογικών δογμάτων. Τη "θητεία" του συγγραφέα μέσα στη φωτιά και τη "Φωτιά" θα διαδεχθεί η μορφοποίηση των βιωμάτων του κόσμου των "ανυπεράσπιστων" και οι προσπάθειες-σπουδές των "Σπουδών" που θα αποτελέσουν τη μαθητεία για τη μνημείωση και την έκφραση ενός πολυδιάστατου και γενικευμένου "τέλους", που περιέχεται στο *"Διπλό Βιβλίο"*, το έργο που θα μπορούσαμε να το διαβάσουμε παράλληλα με το *"Τέλος της μικρής μας πόλης"*, με το οποίο παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία τόσο στη δομή όσο και στο γενικότερο κλίμα του αδιεξόδου, της πνιγερής μοναξιάς και του θανάτου, μέσα από τον οποίο προβάλλει δειλά πια η ελπίδα για ένα νέο κόσμο, που ξεπερνά όμως τη ζωή του συγγραφέα. Είναι τόσο καταλυτικό και γενικευμένο το κλίμα του "τέλους" που ενυπάρχει στο τελευταίο αυτό έργο ώστε δεν μπορεί ή δεν θέλει να σωθεί ούτε και ο συγγραφέας, που προσπαθεί και το κατορθώνει να είναι ειλικρινής, συνεπής και αλληλέγγυος με τον κόσμο μέσα στον οποίο δρα και του οποίου αποτελεί αναπόσπαστο κύτταρο, σύντροφος αληθινός των προσώπων με τα οποία μοιράστηκε τις αγωνίες, το ψωμί και τη μοίρα του ξεριζωμού στα χρόνια του μεταπολέμου, μέχρι τη μεταπολίτευση.

Για την ώρα αξίζει να δούμε μια άποψη του συγγραφέα διατυπωμένη το

9. Η Νάτια Χαραλαμπίδου στην εργασία που αναφέραμε στη σημ. 3 ε.π. ερμηνεύοντας την αλλαγή που παρατηρείται στα διηγήματα του *"Το τέλος της μικρής μας πόλης"* τη χαρακτηρίζει αφ' ενός ως ωριμότερο στάδιο της εξέλιξης του Χατζή ως συγγραφέα, αφ' ετέρου ως νέα στρατηγική του: «Ο Χατζής δεν νιαζόταν πια για το "ηρωολογικό" πνεύμα. Ενδιαφερόταν αντίθετα με πραγματικά μαρξιστικό-ιστορικό πνεύμα για τις βαθύτερες διαδικασίες εξέλιξης των οικονομικών και κοινωνικών διεργασιών και τις επιδράσεις τους στους χαρακτήρες, στις ταυτότητές τους, στις ιδεολογίες τους, στον τρόπο πρόσληψής τους του κόσμου», ό.π. σ. 331.

1976 σε δημόσια αίθουσα που αναφέρεται στην ιδεολογική λειτουργία του λογοτεχνικού έργου και τη χρωστούμε στον αυτόκοο μάρτυρα Μένη Κουμανταρέα που μας τη διασώζει στο *“Ο άνθρωπος από την Ουγγαρία”*. Ο Χατζής ενώπιον πολυπληθούς ακροατηρίου προκαλείται να απαντήσει *«τι ενδεχομένως σημασία ή τι συγκεκριμένο μήνυμα μπορεί ένας συγγραφέας να περάσει μέσα στο έργο του»*.

«Ένας συγγραφέας», εξήγησε, *«κινείται από μια προδιάθεση, υπάρχουν αναμφισβήτητα ορισμένα μηνύματα που περνούν μέσα στο έργο του. Βέβαια αυτό γίνεται και χωρίς να το θέλει, αλλά και επειδή το θέλει (...) Για παράδειγμα»*, συνέχισε ο Χατζής, *«υπάρχει στον “Σαμπεθάι Καμπιλή” μια φράση που αφορά τον προστατευόμενό του, τον Γιοσέφ: “Με σίγουρο χέρι ο Σαμπεθάι Καμπιλής ξερίζωσε τ’ άγριο φυτό. Δεν ήταν και δύσκολο. Ο Γιοσέφ διώχτηκε σε λίγο από το σχολείο της “Αλιάνς Φρανσαίζ”. Και λίγο παρακάτω: “Ο Σαμπεθάι Καμπιλής αναρρωτήθηκε τότες μην είχε ξεριζώσει και την καρδιά τη δική του”. Η φράση αυτή»*, είπε ο Χατζής, *«που από πρώτη όψη δεν δείχνει τίποτα προς τα έξω, ωστόσο για μένα έχει κάποια σημασία. Δείχνει το ξέκομμα από το σταλινισμό»*, συμπλήρωσε.¹⁰

Θα ήταν βέβαια υπερβολή να υποθέσει κανείς ότι το 1953, συμπτωματικά (;) χρονιά του θανάτου του Στάλιν, οι επικρπές του Χατζή είχαν οσμιστεί τέτοιες υποκρυπόμενες σημασιοδοτήσεις σαν

την παραπάνω για το σταλινισμό, όμως κατά τη γνώμη μου δεν είναι ειλικρινείς όταν τον κατηγορούν ότι δεν κατόρθωσε να δώσει με επιτυχία το *“τέλος της μικρής πόλης”*. Το αντίθετο πρέπει να συμβαίνει και αυτό ήταν που ενόχλησε.

Κι επειδή ο ίδιος ο Χατζής παραδέχεται ότι ο συγγραφέας κινείται από μια προδιάθεση και ότι υπάρχουν αναμφισβήτητα ορισμένα μηνύματα που περνούν μέσα στο έργο του και αυτό γίνεται και χωρίς να το θέλει, αλλά και επειδή το θέλει, τι θα σήμαινε αυτό το πλήθος των θανάτων των ηρώων, κι αυτή η ρητή αναφορά κατά κόρον του *“τέλους”* ενός κόσμου που προβάλλεται όχι μόνο στον τίτλο, αλλά και συστηματικά και επαναληπτικά με την τακτική του έντονου διδακτισμού των επιμυθίων ή των επιλόγων, όπως κάνει π.χ. στο *“Σαμπεθάι Καμπιλή”* και κατ’ εξοχήν στους *“επιλόγους του πρώτου βιβλίου”*; Μόνο τυχαία πάντως δεν μπορεί να είναι. Θυμίζω την αρχή της *“περισσότητας”*, την περίσσεια δηλαδή ομοειδών σημείων μέσα στα κείμενα, την οποία ο Barthes ορίζει ως την ποσοτική αφθονία των μορφών σε σχέση με τον αριθμό των εννοιών που αντιστοιχούν σ’ αυτές και επισημαίνει ότι η επανάληψη μιας έννοιας μέσα από διαφορετικές μορφές γίνεται για λόγους σημασίας και είναι πολύτιμη για την *“αποκρυπτογράφηση του μύθου, επειδή”*, όπως λέει, *«ο επίμονος χαρακτήρας μιας συμπεριφοράς είναι εκείνος που προδίνει την πρόθεση του υποκειμένου»*.¹¹

10. Μ. Κουμανταρέα, *“Ο άνθρωπος από την Ουγγαρία”*, περ. Αντί, τχ. 210, 23-7-82, σ. 32.

11. R. Barthes, *Μυθολογίες-Μάθημα*, μτφ. Καίτη Χατζηδήμου - Ιουλ. Ράλλη, εκδ. Ράπη, 1979, σ. 215.

Έτσι αναλυτικότερα:

Στον "Σιούλα τον Ταμπάκο" μαζί με την κατάρρευση του ήθους της κάστας, που ως τότε διαχώριζε τους ταμπάκους από τους άλλους, ο συμβιβασμός του έχει επίπτωση στον κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό της κοινότητας: «... Έτσι πήγε κάποτε ο πρώτος ταμπάκος, σάθηκε στο παζάρι και πούλησε το κυνήγι του... ύστερα, πήγανε κι άλλοι. Πίσω του εκείνη τη μέρα οι σάλπιγγες των νέων καιρών γκρεμίζουν από τα θεμέλια τα τείχη της ταμπάκινης Ιερικώς μέσα σε πανδαιμόνιο από ουρλιαχτά μηχανών». ¹²

Στον "Τάφο" εκτός από τη σημαντική του τίτλου που παραπέμπει σ' ένα τέλος οριστικό, το επιμύθιο το ανακεφαλαιώνει επιθεβαιωτικά: «... Κι αυτός είχε γυρίσει εδώ πέρα για να πεθάνει. Εδώ πεθαίνουν μονάχα. Και δεν ήταν η δυστυχία κι η φτώχεια αυτό που τον έπνιγε τούτη την ώρα. Ο Κυρ-Αντώνης ο Τσιάγαλος ένωσε μέσα του την απέραντη μοναξιά. Την ένωσε την απέραντη ερημία του τάφου». ¹³

Τι διαφορετικό βρίσκουμε στην Αναστασία των Μολάων όταν διαβάζουμε για τα πουλιά-οράματα της Αναστασίας: «... Και δεν φοβάμαι ν' ανοίξω τα μάτια μου να τα δω σκοτωμένα - τ'ά'χω σκοτωμένα μέσα μου. Και κάθε φορά που γυρίζω από κει, στο περβάζι του παραθυριού πεσμένη, είναι η γριά με τα μαύρα. Έχει μέσα της το δικό της τάφο, ξέρει πως σε τάφους είμουνα». ¹⁴

Στο "Σαμπεθαί Καμπιλή" το τέλος της ιστορίας δίνεται με χωριστό επιμύθιο - διευρυμένο επιμύθιο - και συναρτάται με την ιστορική αναγκαιότητα της ζωής που δίνει τη λύση, μια λύση ανέκκλητη, συντριπτική που περιέχει και καταλήγει στο σκληρότερο ίσως σαρκασμό που βρίσκουμε στο έργο του Χατζή: «... Μέσα σε λίγες ώρες η κοινότητα των Εβραίων βούλιαξε ακέρια. Με τη συναγωγή της, τα μαγαζιά της, τους παράδες τους μαζωμένους πεντάρα-πεντάρα. Δεν έμεινε τίποτα. Η μικρή μας πόλη με πιασμένη την ανάσα άκουγε το σπαραγμό και το θρήνο που υψώθηκε απ' τα οβρέικα. Είταν ο ύστατος θρίαμβος του Σαμπεθαί Καμπιλή». ¹⁵

Αντίθετα το τέλος της "Θείας Αγγελικής" σημαδεύει την "καταδίκη" του ήθους των απλών και απλοϊκών ανθρώπων αφήνοντας έκθετη την αλληλεγγύη και την καλοσύνη τους που τους ακολουθεί στον τάφο, ενώ οι "Γωγούσηδες" θριαμβεύουν: «Την πήραμε εμείς με τη μάνα μας κι οι φτωχοί του μαχαλά της και τη θάψαμε στο πέρα νεκροταφείο - στην πλευρά των απόρων». Αντιστικτικά η ταξική διαίρεση συνεχίζεται εδώ και πέρα από το θάνατο αποτελώντας ένα θάνατο μέσα στους θανάτους. ¹⁶

Η ίδια αφηγηματική τεχνική ως προς τη λειτουργία του "τέλους" ακολουθείται και στο "Ντέτεκτιβ". Τελικά τίποτε δε μένει, όλα συντρίβονται και καταρρέουν: «Ξανακάθισε στο παγκάκι, ξανάβαλε το

12. Δ. Χατζή, *Το τέλος της μικρής μας πόλης*, Κείμενα, Αθήνα 1979, σ. 20-21.

13. ό.π. σ. 44.

14. Δ. Χατζή, *Το διπλό βιβλίο*, Β' έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1977, σ. 180.

15. ό.π. σημ. 12, σ. 80.

16. ό.π. σ. 98.

πρόσωπο μέσα στα χέρια κι άφησε τώρα τα δάκρυα να τρέχουν, χωρίς λυγμό, μια ταπεινή συντριβή - τελειωτική». Και με τη συνήθη τακτική του επιμυθίου, αδυναμία του συγγραφέα, ο Χατζής καταδικάζει την αδυναμία συνειδητοποίησης αυτής της πραγματικότητας από τους ανυποψίαστους συμπεριλαμβάνοντας σ' αυτούς και τον αφηγητή (- αναγνώστη): «... Μονάχα που εμείς τέτοιαν ώρα - εσείς, η Δέσποινα, εγώ, έχουμε κλείσει πια το παράθυρο και δεν τους βλέπουμε, δεν τους ακούμε που πέφτουν απάνω στους πάγκους κατρακυλώντας κάποτε στο θάνατο». ¹⁷ Είναι το πέμπτο κείμενο.

Ο αφηγηματικός τρόπος αλλάζει στα δυο τελευταία κείμενα, τα οποία, εκτός από το τέλος του κόσμου της παρακμής, περιέχουν και τα σπέρματα του καινούργιου που ο συγγραφέας προσδοκά. Και οι θετικοί όμως ήρωες δε διασώζονται, ακολουθούν την τύχη του κόσμου που τους γέννησε, η διαφορά όμως είναι πως γίνονται λίπασμα των ιδεών τους, κάτι που διαπιστώνουμε και στους “επιλόγους και το μικρό πρόλογο” του *Διπλού Βιβλίου*.

Και στα δυο κείμενα: το “Η διαθήκη του καθηγητή” και το “Μαργαρίτα Περδικάρη” ο θάνατος των ηρώων δίνεται εισαγωγικά και συνοπτικά, ενώ στην κα-

τακλείδα εν είδει πάντα επιμυθίου (ε-κλαίκευση της κεντρικής ιδέας) προβάλλεται το όραμα ενός καινούργιου αλλά ακαθόριστου ακόμα κόσμου, στην οικοδόμηση του οποίου στρατεύονται νέοι άνθρωποι, αναμεσά τους κι ο αφηγητής-συγγραφέας. Όμως εδώ ο θάνατος δεν είναι κατάληξη, αλλά αφορμή για την καταδίκη της κοινωνικής σήψης που κυριαρχεί στα κείμενα και που οδήγησε τους ήρωες στο θάνατο. Παραθέτω πρώτα την αρχή των δυο κειμένων:

α. «Όταν πέθανε ο καθηγητής Ιάκωβος Ραλλίδης, ¹⁸ η μικρή μας πόλη κυριολεκτικά αναστατώθηκε». ¹⁹

β. «Όταν οι Γερμανοί την τουφέκισαν, στις αρχές του καλοκαιριού του 1944, λίγο πριν την απελευθέρωση, η Μαργαρίτα δεν είχε πατήσει ακόμα τα είκοσι χρόνια της». ²⁰

Όμως το “ουσιώδες”, όπως θά ‘γραφε κι ο συγγραφέας μας, βρίσκεται κι εδώ στο τέλος των κειμένων. Είναι η “διαθήκη” του καθηγητή και η “υποθήκη” της νεαρής δασκάλας. Και βέβαια δεν μπορεί να είναι τυχαία η επιλογή των θετικών ηρώων, δυο εκπαιδευτικών της γενικής παιδείας, νέων και άφθαρτων ανθρώπων, ούτε το ότι ο θάνατός τους επαυξάνει πολλαπλασιαστικά τη δυναμική των ιδεών τους. Παρά ταύτα τα κείμενα

17. *ό.π.* σ. 121.

18. Ο Ιάκωβος Ραλλίδης σύμφωνα με το Δ. Τζιόβα (*ό.π.* σημ. 24. σ. 11, σημ. 18) καλύπτει το υπαρκτό πρόσωπο του συγγενή του Χατζή Στέφανου Τραχήλη. Το “Ιάκωβος Ραλλίδης” πιθανόν να προέρχεται από παραλλαγή του ονόματος του Ιάκωβου Ρωσσιδη, από τη Λεμεσό της Κύπρου, που είχε σπουδάσει πολιτικές επιστήμες και εργάστηκε ως δάσκαλος για τους πολιτικούς εξόριστους στη Βουδαπέστη, στη δεκαετία του 1950. Βλ. Κ. Τσαντίνη, *Οδισσείες χωρίς Ιθάκη*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1991, σ. 195.

19. *ό.π.* σημ. 12. σ. 123.

20. *ό.π.* σ. 193.

δεν αποκλίνουν από την κυρίαρχη ιδέα του βιβλίου που είναι η μορφοποίηση και η προβολή προς τα έξω ενός “τέλους”. Στη “Διαθήκη του καθηγητή” διαβάζουμε: «*Η ασήμαντη ιστορία της διαθήκης, το κληροδοτήμα κ’ οι υποθήκες του καθηγητή Ιάκωβου Ραλλίδη - σημαδεύουν ένα τέλος. Μέσα σ’ άλλα και το δικό του το τέλος - της εξουσίας του*». Ο λόγος είναι για το Λιαράτο. Κι εδώ ο αφηγητής αποκαλύπτεται και παίρνει θέση «*Κι είχε δίκιο ο Λιαράτος*». Πρόκειται για τον ισολογισμό που ακολουθεί το διήγημα με την τεχνική του επιμυθίου. Όπως και στο “Σαμπεθαί Καμπιλή”, η ιστορία έρχεται αρωγός στο συγγραφέα. Επικυρώνει το δίκιο του Λιαράτου μια και οι εξελίξεις επηρεάζονται από αυτή την “ασήμαντη διαθήκη” και πυροδοτούν αλλά και ερμηνεύουν τις εξελίξεις στην πόλη. Είναι αυτή η διαθήκη που στηρίζει την επιχειρηματολογία του πρώτου καθηγητή που είχε σπουδάσει με το κληροδοτήμα Ραλλίδη, στην απολογία του μπροστά στο έκτακτο στρατοδικείο που τον καταδίκασε τρις εις θάνατον γιατί «*επιβουλεύτηκε μαζί με άλλους την τάξη, την τιμή και την αρετή αυτής της πόλης*». Ο νεαρός εκπαιδευτικός, ο φιλόλογος Άγγελος Χατζής, γίνεται το alter ego του αφηγητή-συγγραφέα όταν κατηγορηματικά δηλώνει μπροστά στους στρατοδίκες του «*πως ήθελε νά ’ναι δάσκαλος κι άντρας μαζί, όπως οριζόταν στη διαθήκη και γι’ αυτό, σ’ αλήθεια την επιβουλεύτηκε μια τέτοια τάξη, μια τέτοια τιμή και μια τέτοια αρετή*» παραπέμποντας τον α-

ναγνώστη ευθέως στο φενακισμένο αξιακό σύστημα που καταγγέλεται από το συγγραφέα σ’ ολόκληρο το έργο. Αλλά τα προς τρίτον όμοια είναι και μεταξύ τους. Το πόρισμα με το οποίο κλείνει το διήγημα είναι συνεπαγωγή όλων των προηγούμενων: «*Αυτόν - και βέβαια τον σκοτώσαν -. Μα τα παιδιά - δεν το πιστεύω ποτές, να παραιτηθούν από κείνη τη διαθήκη!...*»²¹ Ο συγγραφέας είναι κι αυτός κι έμεινε ως το τέλος ένα από κείνα τα παιδιά.

Την ίδια αφηγηματική τεχνική ακολουθεί ο Χατζής και στο τελευταίο κείμενο του βιβλίου, που επιγράφεται “Μαργαρίτα Περδικάρη”, το πιο αποδεκτό από την κομματική κριτική. Ο συγγραφέας εδώ με αφορμή το θάνατο της ηρωίδας που τον προτάσσει, ανατέμνει τη ζωή, τις συνθήκες, τις αντιφάσεις του κόσμου της υποκρισίας ξεχωρίζοντας μέσα απ’ αυτόν τη Μαργαρίτα, ένα μικρό μαργαριτάρι, που την αντιπαραθέτει σ’ όλο το συρφετό της παρακμής αναδεικνύοντάς την φορέα της ελπίδας, διστακτικά στην αρχή: «*... κι αναλογίστηκε για πρώτη φορά τη δυστυχία των ανθρώπων στα τέσσερα πέρατα του κόσμου και τότε και πρώτα και πάντα. Και την ελπίδα. Και πως λουλουδιάζει και γίνεται θέληση των ανθρώπων να τραβήξει η ζωή παραπέρα. Κι αν είχε κι αυτή μια μικρούλα ελπίδα μέσα στη μεγάλη ελπίδα των ανθρώπων; Κουταμάρες... Μα της τριβέλιζε πια το μυαλό*»,²² δυναμικά στη συνέχεια, γεγονός που την οδηγεί στην περιπέτεια και τελικά σ’ ένα οριστικό τέλος που δίνεται

21. ό.π. σ. 191.

22. ό.π. σ. 211.

με μια σειρά θανάτων (Φωτεινής, Στέφανου, Κατερίνας, Αντιγόνης, Περικλή και Βασίλη). Εκείνο όμως που κι εδώ κυριαρχεί είναι το επιμύθιο στο τέλος του διηγήματος. Κυκλικά ξαναγυρίζει στο σημείο από όπου άρχισε το διήγημα και παράλληλα γεφυρώνει το τέλος του πρώτου διηγήματος με το τέλος του τελευταίου ενοποιώντας κάτω από ενιαία κατεύθυνση όλα τα προηγούμενα. Το επιμύθιο εδώ οργανώνεται με βάση το δίπολο *παρελθόν vs μέλλον* (ως παρόν). Πρώτα ο αόριστος, χρόνος κατεξοχήν ιστορικός:

«... Την τελευταία στιγμή, μπροστά στο απόσπασμα, γύρισε τα μάτια κατά την πόλη που τη σκέπαζε ακόμα η καταιχιά. Ένας κόσμος από τρελούς, υστερικούς, εκφυλισμένους και ληστές γκρεμιζόταν, μαζί με τα σαράβαλα σπίτια τους - όλη η πόλη της παρακμής που τη γέννησε».

Το «καληνύχτα ντε!» απευθύνεται σ' αυτόν τον κόσμο που τον καταπίνει η νύχτα, κάπως ειρωνικά μια και ο πραγματικός και ο συμβολικός χρόνος της αφήγησης είναι το ξημέρωμα. Ταυτόχρονα ο αόριστος εγκαταλείπεται για τον ενεστώτα, χρόνο του πραγματοποιημένου ήδη μέλλοντος: «Πίσω από τις μεγάλες κορφές της Πίνδου ανεβαίνει ο ήλιος. Ξημερώνει σε λίγο. Ο Νικόλας και η Αγγελικούλα, ο καινούργιος κόσμος. Σε σας γυρίζει η τελευταία σκέψη όσο κρατάει ακόμα μέσα σ' ανοιγμένο κρανίο ο τε-

λευταίος σπασμός της ζωής: “- Φκιάστε τον έναν καλύτερο κόσμο!...”».²³ Η διστακτική ελπίδα γίνεται τώρα επιπαγή. Η αποστροφή απευθύνεται σ' όλους.

Δεν έχουμε εδώ μόνο το τέλος του “*Τέλους της μικρής μας πόλης*”, αλλά ταυτόχρονα και την αρχή του αγώνα για την υλοποίηση του οράματος της ηρωίδας, όπως μυθοποιείται τόσο στη “*Φωτιά*” όσο και στη “*Θητεία*” από το Χατζή. Μια ανάλυση των κειμένων αυτών, τα οποία τόσο επαινετικά υποδέχτηκε η κομματική κριτική θα μας πήγαινε μακριά. Αρκούμαι στην εκτίμηση του Δημ. Τζιόβα που αναφερόμενος στη “*Θητεία*” γράφει: «Η συλλογή αυτή είναι το πιο στρατευμένο έργο του Δημ. Χατζή, όπου η καλλιτεχνική συνείδηση ενδίδει ολοκληρωτικά στη δικαίωση της αγωνιστικής πράξης».²⁴

Δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσει κανείς ότι η ιδέα και το κλίμα του “τέλους” ενισχυμένα επιπλέον με το αδιέξοδο είναι διάχυτα και εμφανή σε όλα τα αφηγηματικά κείμενα που γράφονται μετά την αγωνιστική πράξη που εξιστορείται χρονογραφικά στη “*Θητεία*” εκτός μιας-δυο εξαιρέσεων. Θυμίζω το πιο χαρακτηριστικό, το “*Σάντα Μαρία*”.²⁵ Τα αναφέρω απλά, χωρίς σχόλια.

“Τετριμμένα σύμβολα”: «... “Δεν το βρήκαμε εμείς το τετράφυλλο τριφύλλι”, είπε μια φορά. “Δεν το βρήκαμε”. (...) Από το βυθό της ανέβηκε η θύμηση. Ανελέπη. Αιτίες, ένοχοι, τύψεις. Σκοτείναζε γύρω. (...) όσο που νύχτωσε ολότε-

23. ό.π. σ. 225.

24. Δημ. Τζιόβας, *Η πεζογραφία του Δημ. Χατζή - Ιδεολογία και αισθητική λειτουργία*. Ανάτυπο από την *Ηπειρωτική Εστία*, Γιάννινα 1980, σ. 19. Δες και ε.π. σημ. 3 την οδηγία του Χατζή προς τη Γ. Παπαγεωργίου που ενισχύει την εκτίμηση του Τζιόβα περί στράτευσης.

25. Δ. Χατζής, *Σπουδές*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1976, σ. 121-131.

λα».²⁶

“Αν-Γιώργης”, “Η ώρα της φυρονε-
ριάς”, “Ανυπεράσπιστοι”, “Ένα θύμα
της Κατοχής”: Στο διήγημα αυτό αξιοση-
μείωτος είναι ο τρόπος έμμεσης αυτοκρι-
τικής, που θα τον βρούμε γενικευμένο
στο “Διπλό βιβλίο”: «... Και δεν μου λες
εσυ - τι κερδίσате εσείς; Ορίστε σας πε-
λεκήσαν, σας ρήμαξαν - Τη ρήμαξες κι
εσύ της ζωή σου. Σαχλαμάρες όλα. Όλα
σαχλαμάρες, Δημήρη - και βάλθηκε πάλι
να κλαίει».²⁷

“Το ουσιώδες”: «Άκουγε τα βήματα,
που βροντούσανε στην ξύλινη σκάλα, τ’
άκουγε που ξεμακραίνουν - φεύγανε - και
τα παίρναν όλα μαζί τους, τα ουσιώδη,
τα όνειρα, τα κόκκινα σύννεφα, τα βά-
σανα, τη ντροπή. Τέλος».²⁸

“Μικρό σχόλιο για την Ιφιγένεια εν
Αυλίδι”. Εδώ είναι φανερό πως η εξαί-
ρεση απλά επιβεβαιώνει τον κανόνα, ε-
πιπείνοντας την κατάσταση του “τέλους”:
«... Και δε μένει τίποτα. Και μένει εκεί-
νος ο άπραγος νέος της Έλσιανης. Να
την δικαιώνει αυτός την τσακισμένη εκ-
στρατεία μας της αντίστασης, εξιλεώνο-
ντας όλους, αυτός σπηρίζοντας με εκείνο
το ύστατο χαίρε, το νικημένο της κόσμο
στις σκληρές δοκιμασίες που τον περιμε-
ναν».²⁹ Ο κύκλος ολοκληρώνεται με το
άκρως συμβολικό κείμενο “Η νήσος ά-
νυδρος”: «... Η βάρκα ακυβέρνητη, έπαι-
ξε λίγο, ο μαϊστρος ύστερα την πήρε, ξε-
μακραίνοντάς την κατά το νοτιά. Τέλος».

Και από κοντά το απαραίτητο επιμύθιο
σαρκαστικό: «Όσο για την Άνυδρο, αν
δεν το ξέρετε, μπορείτε να το δείτε στο
χάρτη - είναι μια πέτρα μέσα στο πέλα-
γος».³⁰

Συνοψίζοντας θα λέγαμε πως αν στο
“Τέλος της μικρής μας πόλης” δίνεται το
τέλος ενός κόσμου, τα παραπάνω κείμε-
να δίνονται κυρίως οι συνέπειες ενός άλ-
λου τέλους που συνδέεται με τον αδιέξο-
δο αγώνα και την ήττα στον εμφύλιο.
Όμως τα στοιχεία αυτά είναι περισσότε-
ρα έκδηλα στο τελευταίο έργο του Χατζή,
το πολυσυζητημένο “Διπλό βιβλίο”, το ο-
ποίο δεν περιέχει μόνο ένα τέλος πολλα-
πλό κι ένα χωρίς ρωγμές αδιέξοδο, αλλά
και το τέλος του συγγραφέα, ο οποίος
φεύγει με τον κόσμο στον οποίο ανήκει
καταβάλλοντας το δικό του τίμημα για
την ήττα. Όμως τόσο στο “Ανυπεράσι-
στοι” όσο και στο “Σπουδές” ο Χατζής
οργανώνει έτσι τα κείμενα ώστε να κλεί-
νει με μια αισιόδοξη νότα που οφείλεται
στον αθεράπευτο διδακτισμό του συγ-
γραφέα, εννοώ τα κείμενα “Το Βάφτι-
σμα” και το “Σάντα Μαρία” αντίστοιχα,
τακτική που θα ακολουθήσει και στο “Δι-
πλό βιβλίο” με το “μικρό πρόλογο για το
δεύτερο βιβλίο” συνεχίζοντας τη διδακτι-
κή στοχοθεσία του “Τέλους της μικρής
μας πόλης”.

Στο “Διπλό βιβλίο” το αδιέξοδο δίνε-
ται άμεσα από τους ήρωες που είναι και
εναλλασσόμενοι αφηγητές, οι οποίοι το

26. Δ. Χατζή, *Ανυπεράσπιστοι*, διηγήματα, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1979, σ. 9-18.

27. *ό.π.* σ. 143-144.

28. *ό.π.* σ. 163.

29. *ό.π.* σημ. 25. σ. 91.

30. *ό.π.* σ. 118.

βιώνουν και παράλληλα υπονομεύουν τη διάθεση αντίστασης του συγγραφέα που επιμένει να ζητά διέξοδο. Η στρατηγική αυτή εντοπίζεται από το πρώτο κιόλας κείμενο, στο επιμύθιο του οποίου διαβάζουμε: «... Κολοκύθια τούμπανα άνθρωπος είμαι εγώ. Και κολοκύθια τούμπανα συγγραφέας μου φαίνεται να 'σαι και συ». ³¹

Η ίδια τακτική ακολουθείται και στα υπόλοιπα κείμενα, στα οποία υπάρχει πάντα ένα επιμύθιο που υπηρετεί αυτή τη στρατηγική του "τέλους" και του αδιέξοδου. Έτσι γίνεται και στο "Το ξυλάδικο του Βόλου", που καταλήγει: «... Νά την, λοιπόν, η ρομέικη ιστορία μου. Η ρομέικη ρίζα μου, που ζητάς. Ο ρομέικος ξεριζωμός μου που λέω». ³² Το ίδιο και το πολύ δηλωτικό "Ρέκβιεμ για ένα μικρό ράφτι": «... Έτσι - ως την ώρα που θέλησε ο θάνατος νά 'ρθει. Ήρθε. Με την παλιά του αντάρτικη χλαίνη, διάτρητη από τις σφαίρες που ξεσχίσανε τα κορμιά των συντρόφων.

- Άργησες, είπε μονάχα. Και πήγε μαζί του - στη σκοτωμένη γενιά του». ³³

Αναφέρω ακόμη το κείμενο "Τα Γουδοχέρια" που τελειώνει ουσιαστικά με τη φράση «- Κάτω τ' άρματα, δε χρειάζονται, βάλε τη μπλούζα σου» στο δε ε-

πιμύθιο ο Κώστας με μια αποστροφή εκφράζει τη συμπάθεια προς το συγγραφέα, ενώ κατά πρόληψη συνδυάζει το τέλος του βιβλίου με το τέλος του: «Το βιβλίο σου κοντεύει στο τέλος του και ήρωα δεν βρήκες κανέναν ακόμα... τι θ' απογίνεις;» ³⁴

Η κατάσταση αυτή και η αγωνία για το επικείμενο τέλος ³⁵ επεိုင်εται στο κείμενο "Η τελευταία αρκούδα του Πίνδου", όπου ο μεν Σκουρογιάννης «κατέβηκε στο ερημωμένο χωριό, που δεν είχε να κάνει τίποτα, τετράδιπλα ορφανεμένος». Η κατακλείδα όμως, το γνωστό επιμύθιο του Χατζή, εδώ αφορά ολοκληρωτικά το συγγραφέα: «... Αρχίζει τώρα να φανερώνεται κι ο χαλασμός ο δικός του. Την γράφει, την πάει την ιστορία του και να την τελειώσει δεν ξέρει. Διχασμένος, μοιρασμένος, κομματιασμένος ανάμεσα σε σαράντα δυο Ντομπρίνοβα και σαράντα δυο σημερινές πολιτείες, σαράντα δυο καλούς σκουρογιάννηδες και σαράντα χιλιάδες δικές του μαύρες κακίες, δεν ξέρει να δώσει μια λύση». ³⁶ Εδώ υπάρχει και ο λόγος: «Το Ντομπρίνοβο λέει, με την πλαιά προκοπή του, οι γεροί του άνθρωποι που ξεριζώθηκαν και χάθηκαν, ο Σκουρογιάννης εκείνος που γύρισε να το βρει και δε βρήκε τίπο-

31. Δ. Χατζή, *Το διπλό βιβλίο*, μυθιστόρημα, Β' έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1977, σ. 29.

32. ό.π. σ. 59.

33. ό.π. σ. 106.

34. ό.π. σ. 160.

35. Σε ενίσχυση της άποψης αυτής επικαλούμαι τον παρακάτω προβληματισμό του Χατζή: «Όταν σε μια κοινωνία οι άνθρωποι φτάσουνε σ' αγαπούνε μια αρκούδα περισσότερο απ' τους ανθρώπους - η κοινωνία αυτή πρέπει νά 'ναι στο τέλος της. Μα ο συγγραφέας που γράφει την ιστορία του - αυτός τι είναι;» Ν. Γουλανδρή, *Βιβλιογραφικό Μελέτημα, 1930-1989*. Συμπληρώματα II 1944-1991. Ευρετήρια. σ. 1011, αριθ. 728. α. 1.

36. ό.π. σημ. 31. σ. 142.

τα, η τελευταία αρκουδίτσα του Πίνδου που πεινασμένη, αζευνάρωτη, του φιλούσε τα χέρια - πέθαναν. Και πέρα απ' το θάνατο, λέει, δεν είναι τίποτα».³⁷

Το «Η Αναστασία των Μολάων» είναι ουσιαστικά το τελευταίο μέρος του Διπλού βιβλίου. Κι αν θεωρήσουμε «Τα Γουδοχέρια» παρένθεση του «ΑΟΥΤΕΛ-ΑΥΤΟ ΕΛΕΚΤΡΙΚΑ», όπως ο αφηγητής το επισημαίνει δυο φορές, τότε κατέχει θέση αντίστοιχη με το «Μαργαρίτα Περδικάρη» στο «Το τέλος της μικρής μας πόλης». Ιδεολογικά όμως η Αναστασία βρίσκεται στους αντίποδες της Μαργαρίτας. Η Μαργαρίτα πεθαίνει με την ελπίδα του νέου κόσμου που ανατέλλει, ακόμη και με τη σημαντική των ονομάτων (Νικόλας - Αγγελικούλα). Η Αναστασία παρά τη σημαντική του ονόματός της ζει μέσα σ' ένα κόσμο από τον οποίο δεν έχει να ελπίζει τίποτε· ολοκληρωτικά αλλοτριωμένη, με νεκρά-σκοτωμένα τα πουλιά της (όνειρα-οράματα). Ζει σ' ένα τέλος χωρίς τελειωμό, που οφείλεται στο αδιέξοδο του συγγραφέα, αδιέξοδο όμως που πηγάζει από τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες, τις οποίες εκείνος μορφοποιεί. Φαύλος κύκλος: «Δεν έχει, λοιπόν, παραπέρα, πιο πέρα από τούτα που βλέπεις εδώ (...) Εδώ τελειώνουν τα έργα της γης. Πίσω από κείνο το βουνά-λάκι που βλέπεις αντίκρυ μας τελειώνουν τα έργα της θάλασσας. Όλα. Η ζωή μου».³⁸ Ο Βασίλης της είναι ξένος, χωρίς να τη νοιάζει γιατί «πιο ξένος μούταν

ο ίδιος ο εαυτός μου. Δεν υπάρχω», ομολογεί με ειλικρίνεια. Αλλά και ο Βασίλης; «Είχε μέσα του κι αυτός τη δική του καταστροφή». «Η Μάνα του έχει μέσα το δικό της τάφο». Ο έρωτας είναι νεκρός. Η Αναστασία δίνεται στο συγγραφέα «χωρίς καμιά θηλυκή φιλαρέσκεια για μένα - τι φιλαρέσκεια; Χωρίς καμιά τύψη για το Βασίλη - τι τύψη;»³⁹ Η ερωτική πράξη είναι επικυρωτική του θανάτου και όχι της ζωής. Πρόκειται απλά για ξεκαθάρισμα λογαριασμών, για οριστικοποίηση καταστάσεων, για μια ληξιαρχική πράξη θανάτου: «Ήξερα πως θα ξαναρχόσουν στη μικρή Διοτίμα σου. Ήρθες. Ώρα των λογαριασμών μας λοιπόν.

Σε βλέπω. Ο πιο νικημένος απ' όλους είσαι συ. Μέσα απ' τις χαμένες τις ζωές τις δικές μας, η δική σου κομματιάζεται κι άλλα κομμάτια. Το βιβλίο σου δεν τό 'φερες, δεν υπάρχει - ξεφτίδια μείναν μονάχα. Κ' έρχεσαι εδώ μια τελευταία λέξη ζητώντας. Δεν ξέρω πώς να την πω. Γι' αυτό σου δόθηκα. Να σου τους δείξω, να τους ιδείς, πέρα απ' τη μήτρα της μήτρας μου, εκεί που είναι η ρίζα μου τους τάφους των σκοτωμένων πουλιών μου. Άλλο δεν έχω. Τελειώσαμε. Φεύγα».⁴⁰

Ότι απομυθοποιείται εδώ είναι η ιδιότητα του συγγραφέα. Η υπονόμευσή της που άρχισε στο πρώτο κεφάλαιο και καλλιεργήθηκε στα ενδιάμεσα γίνεται εδώ χαριστική βολή, γιατί η μοίρα του συγγραφέα δεν μπορεί παρά να είναι

37. ό.π. σ. 142.

38. ό.π. σ. 166.

39. ό.π. σ. 165.

40. ό.π. σ. 180.

κοινή με τη μοίρα των ηρώων του με τους οποίους συγγράφει από κοινού το έργο του. Γι' αυτό και η ανταμοιβή του "άχρηστου ποιητή" είναι "άχρηστη, αλλά υπέρτατη" για την ηρωίδα που την καταθέτει στα χέρια του. Είναι ό,τι είχε μείνει από τα σκοτωμένα πουλιά της, οι πλεξούδες της, το νεκρό της όραμα.

Το 9ο κεφάλαιο είναι ένα διευρυμένο επιμύθιο που ολοκληρώνει ένα κύκλο θανάτων, αλλά αφήνει ανολοκλήρωτα τα πρόσωπα του βιβλίου. Ο συγγραφέας μην έχοντας δικαίωση γι' αυτά αναλαμβάνει μόνο τη λύπη τους και επιλέγει τη σιωπή. Είναι η τελευταία οδηγία για το τέλος του πρώτου βιβλίου: *«Αγάπη μου, Αναστασία, Διοτίμα του ονείρου. Ξέρω τώρα τι θα πει - Διοτίμα του Θανάτου (...) Μακριά στον ορίζοντα, τα μεγάλα πουλιά σου χάνονται - ένας κόσμος που φεύγει. Ανήκω σ' αυτόν - να φύγω μαζί του. Ο συγγραφέας λοιπόν, που πεθαίνει κι αυτός μαζί με τα πρόσωπα του βιβλίου του που πεθαίνουν. Έτσι»*.⁴¹

Και μένει ο "μικρός πρόλογος για το δεύτερο βιβλίο", αυτό που είναι δυο-τρεις σελίδες για τον Κώστα ξεχωριστές. Ο συγγραφέας ομολογεί πως θάθελε να είναι το βιβλίο της ελπίδας, αλλά δεν μπορεί να είναι, *«Η παλιά μας κληρονομιά δε σε βοηθάει σε τίποτα, η φαντασία για τ' αύριο λείπει»*. Μια περίοδος που συμπυκνώνει ολόκληρη τη γνώση του για τον κόσμο. Η παλιά κληρονομιά απορρίπτεται, πάλι τέλος. Όμως και η φαντασία για τ' αύριο λείπει. Το καινούργιο ακόμη δε φαίνεται. Το αδιέξοδο κυριαρ-

χεί.

Θα λέγαμε πως αυτός ο "πρόλογος" είναι μια άλλη εκδοχή της "Διαθήκης του καθηγητή". Μόνο που οι υποθήκες του συγγραφέα υπονομευμένες εκ των προτέρων από τον ίδιο μοιάζουν περισσότερο παρηγορητικός λόγος παρά πίστη σ' έναν καινούργιο κόσμο. Για να έρθει το πλήρωμα του χρόνου, πρέπει να προηγηθεί η σωτήρια αυτογνωσία. *«Αυτής της μοναξιάς η συνείδηση, είναι η συνείδηση του εαυτού σου - μέσα απ' αυτήν θα περάσει (...) Και θα τις κάνουμε μαζί τους δικές μας τις μεγάλες αυτές πολυετείς των ξένων. Σε μια καινούργια ανθρωπινή κοινωνία - του δικού μας κόσμου, του σημερινού. Με τις καινούργιες κοινότητες των ανθρώπων - χωρίς τυράννους, χωρίς σωτήρες αλάθευτους. Με τη νόρμα τους, που τη θέλεις, χωρίς τους Μύλλερ. Με την τάξη τους που αγαπάς, χωρίς ξανθές της αστυνομίας (...) με την αφθονία τους - που νάναι χρήσιμη και νάναι για όλους. Και θα την φτιάσουμε έτσι και μια πατρίδα για μας - εκεί στην πατρίδα μας, την Ελλάδα»*.⁴²

Πρόκειται για ένα για πρώτη φορά προσδοκώμενο "ευτυχές τέλος". Υιοθετείται μια παραμυθιακή έκβαση, αυτό που καταδίκασε με τα λόγια του Ο' Νηλ στην προμετωπίδα των "Σπουδών".

Όμως αυτή η συμπύκνωση ενός στοιχειώδους κοινωνικοοικονομικού και πολιτικού προγράμματος θα μπορούσε να είναι η απάντηση και η πρόταση σ' αυτό που απαιτούσε πεθαίνοντας η "Μαργαρίτα Περδικάρη": *«Φτιάξτε τον έναν*

41. ό.π. σ. 190.

42. ό.π. σ. 204.

καλύτερο κόσμο». Θα μπορούσε ακόμη να εκληφτεί ως η εκπλήρωση της υποσχέσης του αφηγητή για την τήρηση της “Διαθήκης του καθηγητή”: «*Μα τα παιδιά - δεν το πιστεύω ποτές να παραιτηθούν από κείνη τη διαθήκη*».⁴³

Το νέο όραμα λειपुरγεί κι εδώ προωθητικά, όπως συμβαίνει με τη “Διαθήκη του καθηγητή” στο “*Τέλος της μικρής μας πόλης*”. Το ομολογεί ο αφηγητής - Κώστας σε στιγμές αδιεξόδου, μετά το θάνατο του συγγραφέα. «*Και σκέφτομαι, ξανασκέφτομαι εδώ. Κομμάτια, βιβλία, φυλλάδες, εφημερίδες, σοφοί και φιλόσοφοι, σοφίες όσες κι αν πεις - κ’ εμένα μια λέξη σωστή, να μου πει να κάνω τούτη την ώρα δεν είναι κανένας*».

«*Και τότε έρχεται [όχι ήρθε] ο συγγραφέας. Και νάτος. Αυτός είναι. Ανατρίχιασα μια στιγμή βλέποντάς τον. Ξανάρχεται αλήθεια λοιπόν. Ολοζώντανος. Κάτι μου λέει (...) Είναι εκείνα που ‘γραψε στο ξεχωριστό του σημείωμα. Για μένα. Γι’ αυτούς τους άλλους που λέει. Για την ελπίδα. Κι ας είναι και λίγο για την Ελλάδα - γιατί να μην είναι;*»⁴⁴ Έχουμε έτσι την επιβίωση του συγγραφέα σαν καθοδηγητή μέσα από το έργο του καθώς και το μονόδρομο που προτείνει για το ελληνικό πρόβλημα.

Αλλά ο Χατζής δεν ήταν μόνο λογοτέχνης, ήταν και διακεκριμένος μελετητής-ερευνητής, όπως και βαθύς πολιτικός αναλυτής. Έχει παρατηρηθεί ότι «τα

μεταδικτατορικά του κείμενα για τα κοινωνικά και τα λογοτεχνικά πράγματα του τόπου, περιέχουν μερικές από τις οξύτερες και διεισδυτικότερες κριτικές παρατηρήσεις που διατυπώθηκαν τα τελευταία χρόνια»,⁴⁵ δίκαια νομίζω.

Θα αναφερθώ σε δυο κείμενα - ένα πολιτικό και ένα επιστημονικό - που υπηρετούν την ίδια συλλογιστική που προσπάθησα ν’ αναδείξω στην εισήγησή μου. Σε άρθρο του στο “*Αντί*” γράφοντας «Για την ΕΔΑ, τα ΚΚΕ και το δρόμο της Ν. Αριστεράς» έγραφε διαπιστωτικά και ταυτόχρονα πολύ διορατικά στις 31-10-75: «*Ο Μ. Θεοδωράκης σε μια συνέντευξη που έδωσε στην εφημερίδα “Ακρόπολις” έγραψε τον επικήδειο της ΕΔΑ. Ήταν σί’ αλήθεια ο αρμοδιότερος, ο καταλληλότερος από κάθε άλλον*». Επισήμαινε στη συνέχεια ότι ο δρόμος της νέας ελληνικής Αριστεράς είναι πάντοτε ανοιχτός, κι αφού ανίχνευε όλα τα προβλήματα που θα αντιμετώπιζε από το ελληνικό κατεστημένο, αλλά και από τα δυο ΚΚΕ, Λεβινιστικό και Εσωτερικού, κατέληγε: «*Είναι όμως βέβαιο πως άλλος δρόμος δεν υπάρχει*».⁴⁶

Κι οκτώ μήνες αργότερα σ’ ένα πυκνό σε περιεκτικό άρθρο του για το “*Λαϊκό Πολιτισμό*” στο ίδιο περιοδικό, προβαίνει σε μια συστηματική διερεύνηση του όρου, της χρήσης και της κατάχρησής του, καταγγέλλει τον ανασταλτικό ρόλο της λόγιας παράδοσης (δηλ. του

43. *ό.π.* σ. 17.

44. *ό.π.* σημ. 42, σ. 205.

45. Τίτου Πατρίκιου, “Ένας αγώνας ως το τέλος”, *περ. Αντί*, τχ. 138, 13-7-81, σ. 17.

46. “Ο Δ. Χατζής γράφει για την ΕΔΑ, τα ΚΚΕ και το δρόμο της Ν. Αριστεράς”, *περ. Αντί*, τχ. 31, 31-10-75, σ. 36-37.

παλιού) που παρατείνει το Μεσαίωνα στη σύγχρονη ζωή και ταυτόχρονα καταγγέλλει και τη λαϊκίστικη συντηρητική προσήλωση στη μεσαιωνική παράδοση του λαϊκού πολιτισμού. Τέλος, επισημαίνει την ανάγκη διαχωρισμού του λαϊκού από το νεοελληνικό και προτείνει τη δημιουργία ενός νέου ήθους που θα συνδέεται με τη σωτήρια εθνική αυτογνωσία και την αναγωγή της νεοελληνικής παράδοσης σε νεοελληνική ιδεολογία.

Απορρίπτει όμως χωρίς επιφυλάξεις την ιδέα της επιστροφής στον κόσμο που τέλειωσε οριστικά, και του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης: «Δεν είναι το ζήτημα να γυρίσουμε κάπου πίσω, γράφει, μα να φτιάσουμε εμείς τις νέες κοινότητες που θα μαζέψουν στην κυψέλη τους τα σκορπισμένα αλλοτριωμένα σήμερα άτομα, θα φτιάξουν αυτές μέσα στη νέα τους κοινωνία το νέο ανθρώπινο ήθος και - αν τους χρειάζονται - θα φτιάξουν και τα νέα τους είδωλα».⁴⁷

Οι ομοιότητες με την προβληματική του αφηγηματικού του έργου είναι χτυπητές. Όσο για τους φορείς αυτής της δραστηριότητας και της ιδεολογίας είναι απόλυτος: «δεν θα είναι οι δυνάμεις της αστικής προοδευτικής διανόησης. Αποκλείονται βέβαια να είναι οι δυνάμεις της Αριστεράς των σημερινών πολιτικών

σχηματισμών. Θα είναι η διανόηση των κοινωνικών πολιτικών δυνάμεων μιας νέας Αριστεράς». Αυτά τον Ιούνιο του 1976.⁴⁸

Η ανάγκη για μια νέα και βαθύτερη ρήξη με το παρελθόν το οποίο απορρίπτεται, είναι ολοφάνερη.⁴⁹ Η αντίληψη για το “τέλος” και τη χρεωκοπία των δεδομένων πολιτικών σχηματισμών είναι ξεκάθαρη. Ο Χατζής σ’ όλο το έργο του θέτει επακτικά το αίτημα ενός καινούργιου οράματος και του οχήματός του των οποίων η κυοφορία παρά τις βίαιες επεμβάσεις και τις καισαρικές τομές ακόμη διαρκεί και ο τοκετός δεν συντελείται.

Το βιολογικό τέλος του Χατζή, πρόωρο, ακολούθησε γρήγορα το συμβολικό τέλος του συγγραφέα του “Διπλού βιβλίου” καταλείποντας τις υποθήκες του “μικρού προλόγου για το δεύτερο βιβλίο” καθώς και αυτές των πολιτικών του κειμένων, για έναν κόσμο που ξεπερνούσε την γενιά του και τη ζωή του. Για μας; Ίσως.

Κυρίες και κύριοι,

Στην εισήγηση εξετάσαμε την αντίληψη του Δημ. Χατζή, όπως εμπεριέχεται στο έργο του, για την ανάγκη δημιουργίας ενός νέου κόσμου, αντίληψη που υπονοείται, αλλά και ρητά δηλώνεται με τη μορφοποίηση, την έκφραση και την

47. Δ. Χατζής, “Λαϊκός πολιτισμός”, περ. Αντί, τχ. 48, 26-6-76, σ. 33-35.

48. ό.π. σ. 35.

49. Πρβλ. και το απόσπασμα από συνέντευξη του Συγγραφέα στο περιοδικό Διαβάζω: «Οι ρίζες μας σπασμένες, οι παλιές αξίες όλες κλονισμένες, οι κοινωνικές δομές σαλεμένες (...) Οι παλιοί, οι τοπικοί, οι λαϊκοί τους πολιτισμοί είναι ιστορικά, νομοτελειακά καταδικασμένοι σε αφανισμό. Όπου αντέχουν είναι η καθυστέρηση μονάχα που τους κρατάει. Με την πρόοδο, την - ασταμάτητη - τεχνική εξέλιξη θα εξαλειφθούν. Έτσι και σε μας. Στο “Διπλό Βιβλίο” το κεφάλαιο με την αρκούδα ακριβώς σ’ αυτή την ουτοπία της επιστροφής αναφέρεται. Δεν υπάρχει τίποτα που θα βρούμε γυρίζοντας». περ. Διαβάζω, τχ. 5-6 1976-77, Αθήνα, σσ. 37-38.

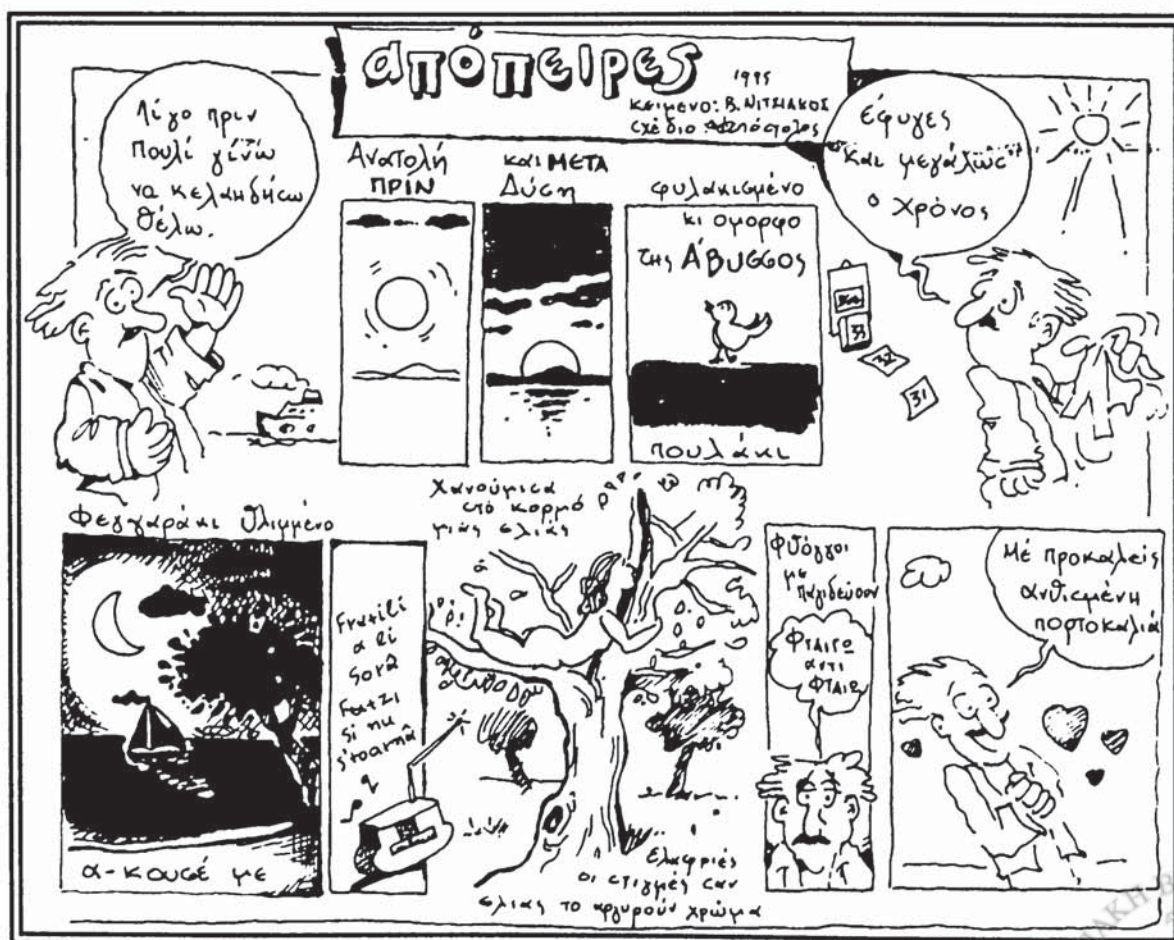

προβολή του τέλους του παλαιού κόσμου. Υποστηρίξαμε ότι, εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις, τα αφηγηματικά κείμενα του Χατζή έχουν ως διέπουσα ιδέα την ανάδειξη της παρακμής και της φθοράς της μικροαστικής ελληνικής κοινωνίας που έχει ως αναγκαία απόληξη το τέλος αυτού του τρόπου κοινωνικής οργάνωσης του συστήματος αξιών που τη στηρίζουν και την προβολή ενός νέου κοινωνικού σώματος.

Η αποτυχία εγκαθίδρυσης ενός νέου κοινωνικοοικονομικού status υποχρέωσε το Χατζή να προεκτείνει τη λογική αυτή και στα μεταγενέστερα έργα του, στα οποία μυθοποιείται από το ένα μέρος το τέλος και η συντριβή του κόσμου που πτήθηκε στον εμφύλιο και από το άλλο το

γενικευμένο αδιέξοδο, το οποίο εκφράζεται επί πλέον και ως αδυναμία σύνθεσης ενιαίου μυθιστορήματος και ως αποτυχία και τέλος του συγγραφέα.

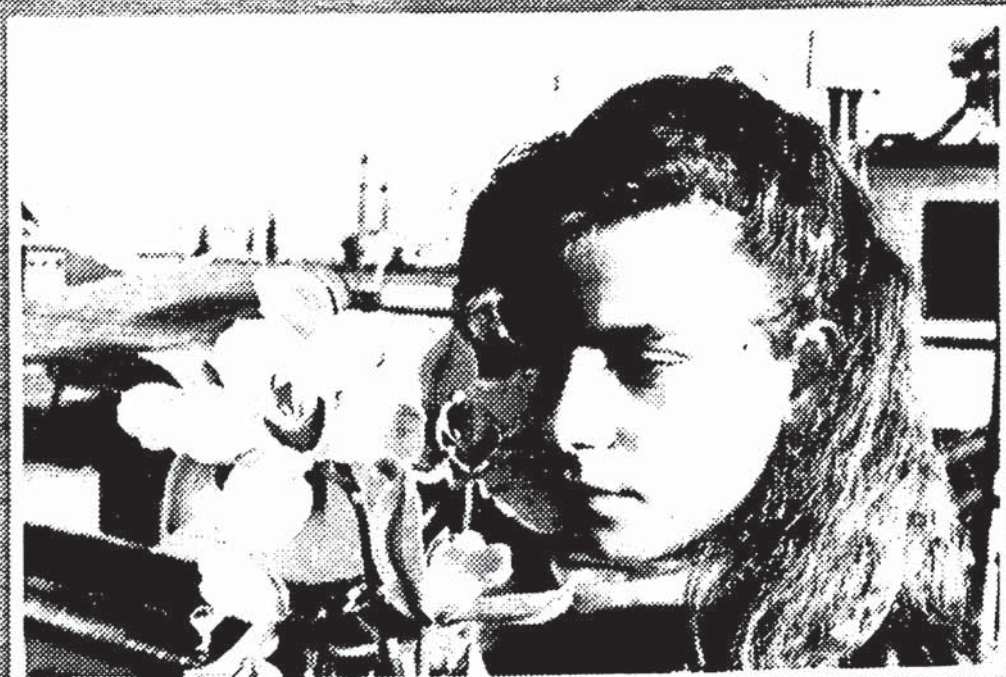
Η προβληματική αυτή του "τέλους" αναπτύσσεται και υποστηρίζεται και από επιστημονικά και πολιτικά κείμενα του Δημ. Χατζή, ο οποίος δέχεται ότι η σύλληψη και η υλοποίηση ενός νέου κοινωνικού οράματος προϋποθέτει την οριστική ρήξη με το παρελθόν, την αυτογνωσία και τελικά τη δημιουργία νέας ιδεολογίας και νέων πολιτικών φορέων. Η ανυπαρξία των παραπάνω προϋποθέσεων μεταθέτει τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων στο μέλλον επιβάλλοντας τη δημιουργία των προϋποθέσεων ως επιτακτικό αίτημα.

ΣΠΥΡΟΥ Β. ΝΤΟΥΣΙΑ

ζωντανές μνήμες

(Διηγήματα)

"Προγυρίσματα του νου ή ανησυχία για τα μελλούμενα"

ΠΡΕΒΕΖΑ 1995

Διήγημα του

† ΣΠΥΡΟΥ ΝΤΟΥΣΙΑ

Του Λαζάρου

(Απ' τα παιδικά μας χρόνια)

*«Έρθ' ο Λάζαρος ήρθαν τα βάγια.
Έρθ' η γιορτή μας, η μεγάλη κι άγια»*

Χρόνια της νιότης. Στη θύμωσή σας περνάμε στιγμές ευχάριστες που δεν τις αλλάζουμε, μ' όλα του κόσμου τα καλά. Θύμησες μιας ξένοιαστης εποχής. Είναι πολύ όμορφο να γυρίζει κανείς τόσα χρόνια πίσω. Είναι σαν να ξαναζει εκείνο που χάθηκε. Τι παράξενα πηδήματα που κάνει η μνήμη στ' αλήθεια! Σε πάει όπου θέλει και προ παντός εκεί που τα γεγονότα έχουν αφήσει κάτι, έχουν σημαδέψει την ψυχή σου.

Έλαμπαν τα ματάκια μας τότε. Γέλαγε το πρόσωπό μας. Ζεστή ζεστή η καρδιά μας, φούσκωνε μ' ελπίδα το στήθεια μας κι έδινε φτερά στα πόδια μας.

Κι αλήθεια. Πόση αφέλεια τότε, πόση άδολη σχέση ανάμεσά μας! Παρ' όλη τη μίζερη και σκληρή πραγματικότητα, πόσο σ' ανώτερο επίπεδο φτασμένοι όλοι εκείνοι οι δεσμοί που σμίγουν τους ανθρώπους και κάνουν ανθρώπινη τη ζωή μας!

Δε λέω, κάποτε και καμιά διαολιά. Μα εύκολα πέρναγε κι αυτή. Το γέλιο κι η χαρά, το γέλιο με το κλάμα, το κλάμα με τη σωστή παρηγοριά.

Εκεί καυγάς: «Σου' χω κάκια». Αυτό ήταν όλο.

Ένα δυο μήνες μιλιά. Απ' την Πρέβεζα στο χωριό μαζί τη Λαμπρή, με τσέπες φουσκωμένες τρίγωνα και βαρελότα, στην ίδια θέση στ' αυτοκίνητο ως το «τέρμα», τρεις ώρες χωριάτικες με τα πόδια ώσπου να φτάσουμε, μιλιά στο δρόμο.

«Βουβοί κι αμίλητοι».

Στα πρώτα σπίτια του χωριού έπρεπε να το βροντήξουμε με τα βαρελότα. Να μας ακούσουν πως φτάσαμε. Και δος του τρίγωνα και βαρελότα εμείς.

Μπαμ, μπουμ, μπαμ, μπουμ.

- Έρχονται τα παιδιά μας, έρχονται τα παιδιά μας.

Και ξεχύνονταν οι μανάδες μας μ' ανοικτές αγκαλιές.

- Μου δίνεις κι εμένα τα σπέρτα σου να ρίξω κι εγώ κάνα τρίγωνο;

- Μα, δεν είμαστε μαλωμένοι; Αφού δεν κρινόμαστε (μιλιόμαστε).

- Δεν πειράζει, δος μου τα τώρα κι ύστερα ας μη ξαναμιλήσουμε.

Διάλογος ανάμεσα στους τσακωμένους. Και τα 'δινε τα σπέρτα ο άλλος. Μα μόνο τα χέρια σμίγανε στο δόσιμο. Τα κεφάλια μας όμως γύριζαν αντίθετα, να μη βλέπομαστε μπας και καλάσουμε τον όρκο μας.

Πάντα όμως θα βρίσκονταν ο τρίτος να μας φιλιώσει. Φιλήματα τόνι' αδερφικά, μετανιωμοί, σφικταγκαλιές και κλάμα.

... Χρόνια παλιά κι αγύριστα. Κάθε παλιό είναι κι όμορφο· αμειλικτη διαπίστωση της σύγκρισης με το σήμερα κι ας μη γελιόμαστε με το κάτι άλλο.

Αλλ' ας γυρίσουμε λίγο σ' εκείνα, τα περασμένα χρόνια.

Είμασταν τότε νιοι. Ας πούμε τον έναν Ηρακλή, τον άλλον Χριστόφορο μαζί τους κι ένα Σπύρο. Ας βάλουμε το Γιώργο κι ακόμα έναν Κωσταντή.

Ο καφενές του Λαμπράκη, ήταν για μας το κέντρο διασκέδασης, πνευματικής επαφής, του άδοχου κι αγνού κουτσομπολιού με λίγη σάτυρα και κάποτε για ουζάκια, έτσι για το καλό και τις χρονιάρες μέρες, για να περνάει κι η ώρα.

Ένας φωνόγραφος, μεγάλο πράμα τότε, μας σβουρντάλιζε καμιά φορά με τους σκοπούς του «Ήλιου» και του «Πλάτανου» και γύρω γύρω, πιασμένοι σε χορό, πηδώντας σαν κοκοτσέλια, πνιγόμασταν στον ιδρώτα μας.

Έτσι και η βραδιά της γιορτής του «Λάζαρου».

Μεγάλη θρησκευτική γιορτή και τη νιώθαμαν όλοι εμείς τότε σαν τέτοια, γιατί η συνείδησή μας ήταν εμποτισμένη με αγνό θρησκευτικό συναίσθημα και πνεύμα, που 'ταν για όλους μας τα χρόνια κείνα η κύρια βάση του εσωτερικού ψυχισμού μας, αντίθετα με το σήμερα, που μια καταλυτική συντριβή του χριστιανικού χαρακτήρα μας έγινε και γίνεται φανερά, και όλα, γύρω μα τυλίγονται με πέπλο αδιαφορίας.

Το χωριό άχαιε απ' τα κυπριά, τις βέγγες και τα μπεράτια. Οι δρόμοι γεμάτοι Λαζαρούδια. Συνήθεια κι έθιμο απ' τα παλιά και τότε και τώρα αζεπέραστο, υποταγμένο και δεμένο με τις υπαρξιακές ανάγκες της ζωής μας. Παντού χαράς τραγούδια. Αλλού το «παλληκαρίτσι είν' όμορφο, με το στριψτό μουστάκι» ή «εδώ είν' η θύγα η όμορφη, η θύγα η παινεμένη...» ανάλογα με το τι πρόσωπο είχε το κάθε σπíti. Αλλού χάχανα, φωνές και γέλια, κι άλλα που δε τ' ακούμε τώρα. Πόρτες βροντούσαν απ' εδώ: «ανοίξτε είμαστε Λαζαρούδια».

Βραδιά γιορτής χριστιανικής. Γιορτάζαμαν κι εμείς στον καφενέ. Κι έρχονταν τα σκόρδα μάτσο για μεζές.

Ποιός τα 'φερε;

- Ο τάδε, γιατί δεν τ' άνοιξαν στο σπíti που πήγε να πει το «Λάζαρο» και τους ξεκόλλωσε μισή βραδιά.

Γέλια εμείς και τι απλοχεριά... «Βάλε μας κι άλλη κερασιά». Τέτοιους μεζέδες είχαμαν. Εκτός απ' τα σκόρδα που 'ταν στην εποχή τους, καμιά βουλωμένη ελιά απ' του «Μπαρμπακά» πολυτέλεια αυτό, και προπάντων στραγάλια, που τα 'ριχνε ο καφετζής λειψά μεσ' το τραπέζι. Τις πιο πολλές φορές, ροβόλαγαν και αυτά γιατί 'ήτανε γυρνά. Μα πάλι τα 'παιρνε αυτός κι αφού τα φύσαγε μια δυο φορές για να τα ξεσκονίσει, μας τα 'βαζε ξανά. Τα ίδια, μα πιο καθαρά.

- Βάλε μας μια πλάκα εμείς και φέρε μας και μια στράτα.

Κι όπως συμβαίνει στις γιορτές, που όλα συγχωρούνται και που εμείς βρίσκουμε την ευκαιρία να συμβιβαζόμαστε με τον εαυτό μας για ό,τι κάνουμε, το κέφι άναψε για τα καλά.

Μας έλειπ' όμως ο καλός μεζές, που θα 'δινε τη χρειαζόμενη πίστωση χρόνου για

να μας πάρ' η μέρα.

Στις λύσεις πρώτος κι εύκολος ο Ηρακλής:

- Βρε παιδιά του «Λαζάρου» είν' απόψε και να μας λείπει ο καλός μεζές; Αυτό δε στέκει, κάτι πρέπει να σκεφτούμε, κάτι να βρούμε.

- Τι να σκεφτούμε, βρέ το εσύ, τι να κάνουμε;

- Να βγούμε όπως είμαστε «Λάζαροι» στα δικά μας σπίτια και στα συγγενικά. Αυγά θα πάρουμε. Όλοι τους θα μας δώσουν. Μισή ντροπή δική τους, μισή δική μας. Κοτζάμ γ..., του 'πε σωστά, θα πάνε στο σπίτι τους, έτσι δε μας αφήνουν. Πρώτη Ανάσταση είναι σήμερα, ας αρτηθούμε λίγο, κακό δεν είναι. Όλοι μας συμφωνήσαμε. Μα πιο πολύ συμφώνησαν τα σκοτισμένα μας μυαλά. Βρέθηκε το καλάθι. Λίγα λουλούδια για στολίδι, απ' τη γκορτσιά την κουμπλόρα τη βακούφικη κι όλα γενήκαν έτοιμα.

Τραγούδια; Όλοι το ξέραμαν, αν και δε χρειάζονταν. Και ξεκινήσαμε. Στου Λαμπράκη η κυρά Λένη μας έδωσε δυο αυγά, δυο η θεία Λένω του Σίσκα, δυο η θεία Γιώργαινα, τρία η παπαδιά και πάει λέγοντας. Γιόμιζε το καλάθι.

Και τι λέγαμαν στα σπίτια; Τ' ανάλογο τραγούδι. Αν κι οι πολλοί σχεδόν, θες από ντροπή, όπως είπα παραπάνω, θες επειδή έκαναν τη σωστή διαπίστωση για το σκοπό της νυχτερινής... επιχείρησης αυγοθηρίας, δεν είχαν τέτοια απαίτηση. Εμείς είχαμαν απαίτηση, που τη συμπλήρωνε και κανά «πιόμα» έτσι για το καλό και για το «χρόνια πολλά».

Αλλά δε φεύγαμαν ατραγουδιστοι. Με τους μεταλλικούς ήχους που σκόρπασε το κούνημα των κυπριών που σου 'παιρνε τ' αυτιά, ανακατεύονταν και το δικό μας τραγούδι, στερεότυπη επωδός πολύ χτυπητή και κολακευτική, που 'κανε τις νοικοκυρές να σου φρώνουν τα μπουζια τους δεξιά κι αριστερά και να ψωμογελάνε, να κάνουν κι άλλους τέτοιους μορφασμούς, χαρούμενους και συγκαταβατικούς, που εμείς προκαταβολικά τους μεταφράζαμαν σ' αυγά.

«... Σε τούτο σπίτι που 'ρθαμαν,

πέτρα να μη ραϊσει

κι ο νοικοκύρης του σπιτιού,

χρόνους πολλούς να ζήσει,

να ζήσει χρόνους εκατό

και να τους απεράσει

ν' ασπρίσει, να γεράσει...

Ν' ασπρίσει σαν το πρόβατο

σαν τ' άγριο περιστέρι...

.....

Αλλού μας δίνουν τέσσερα κι αλλού

μας δίνουν πέντε.

Σε τούτο τ' αρχοντόσπιτο...

μας δίνουν... δεκαπέντε».

Τα πέντε και τα δεκαπέντε, δεν τα παίρναμαν, τα δυο και τα τρία πάντοτε. Στη γύρα μας όμως αυτήν, σμίξαμαν και μ' άλλες παρέες. Και λίγο λίγο, πότε ένας πότε δύο, μυρίστηκαν το «μυστικό» μας, κόλλησαν στην δικιά μας και από πέντε που ξεκινήσαμε, γενήκαμαν δέκα και πάνω.

Το πράμα βάραινε πολύ και τα ποσά απ' ανάλογα γίνηκαν αντίστροφα σε σχέση με τ' αυγά του καλαθιού και το μοιράδι μας.

Η δυσφορία μας ήταν φανερή. Μα τις γκριμάτσες μας τις σκέπαζε της νύχτας το

σκοτάδι και μόνο κάποιος ψίθυρος έβγαине σαν μурμυρητό που 'λεγε βέβαια πολλά.

Και στην αμνηχανία μας, βρέθηκε και η λύση. Βρισκόμασταν κοντά στην βρύση του «Μπρούτσου» κι ακούμε κι ακούμε το Λαμπράκη απ' το μαγαζί:

- Αϊστε διαόλοι ακόμα; Βρόντηξε η φωνάρα του.

Το πράμα δεν έπαιρνε αναβολή. Το σχέδιο καταστρώθηκε στα κρυφά, κι ήταν πολύ απλό. Το 'παμαν στους δικούς μας ψιθυριστά κι εγκρίθηκε αμέσως. Τ' αυγά σε λίγο άλλαξαν θέση. Απ' το καλάθι κρυφά κρυφά, η νύχτα δε μαρτύραγε, βρέθηκαν σφαλισμένα στις τσέπες της πεντάδας.

Αφήκαμν μόνο τέσσερα. Κι ο λαίμαργος ο Ηρακλής, «δεινός» στα οικονομικά, άρπαξ' ακόμα δυο.

- Κρίμα δεν είναι; λέει.

Οι ξένοι μας χαμπάρι.

Και στήθηκ' ο καυγας, σύμφωνα με το σχέδιο.

- Δώσ' μου κι εμένα το καλάθι να το κρατήσω, απόστασες εσύ, ο πρώτος.

- Ας το, καλά το 'χω κι εγώ, ο δεύτερος.

- Μα δε μπορεί συνέχεια να το κρατάς εσύ, στο πουννάρι του Μπατσούλη δε μου το υποσχέθηκες;

- Καλά σου λέει, δώστο και σ' αυτόν, οι άλλοι.

- Όχι, δε λέει καλά, το είχ' απ' την αρχή, θα το χω κι ως τον πάτο.

- Έτσι το λες εσύ;

Κι ανάβουνε τα αίματα. Ανάλογα το ύφος. Μπήκαν στη μέση οι άλλοι:

- Όχι παιδιά δεν κάνει, μέρα χρονιάρια σήμερα.

- Κάνει και πάρα κάνει, αφήστε με παιδιά ο ανάποτος. Να τι θα κάνω πάρτηνε, φάτε κι εσείς αυγά.

Και με μια καλοπετυχημένη κλωτσιά, αντάρα το καλάθι, που πήρε τον κατήφορο όλο μ' αναπηδητά, ώσπου σταμάτησε κι αυτό στη ρίζα του πέρα πλατάνου, της βρύσης του «Μπρούτσου», με το κεφάλι κάτω.

- Μωρέ παιδιά, τι κάναν; Κρίμα τόσα αυγά...

- Δεν είστε για παρέα. Μιλιά ξανά από σένα.

- Κι εγώ ποτέ στον κόσμο αυτό.

- Τα κόπια μας χαμένα, δεν πάτε κατ' ανέμου κι εσείς και το καλό σας.

Πάμετε για το σπίτι μας, καληνύχτα και περαστικά.

Με προσποιητή τάχα στενοχώρια για τ' άδοξο τέλος της επιχείρησης και με βαριά τάχα καρδιά, φύγαμν για τα σπίτια μας.

Κι οι «παρείσακτοι» με στενοχώρια αληθινή, γιατί έχασαν το «ζιαφέτι» έφυγαν μωτρωμένοι.

Κι όλα σε λίγο σύχασαν. Έκλεισε και το μαγαζί βροντώντας την πόρτα δυνατά ο καφετζής για ν' ακουστεί απ' όλους κι όλα νεκρωθήκανε.

Μα ήταν πρώτη Ανάσταση, και η βραδιά του Λάζαρου δεν θάπρεπε να νεκρωθεί.

Και σε λίγο να το σύνθηκα όξ' απ' τα παραθύρια.

- Τι είναι; Εσύ είσαι; Έφυγαν; Είσαι σίγουρος; Μην έμεινε κανένας στα κρυφά και μας παραφυλάει; Άνοιξ' ο Λαμπράκης; Καλά τότε, έρχομαι, φώναξε και τους άλλους, να βράσουν και τ' αυγά.

Ο διάλογος επαναλήφτηκε στο κάθε σπίτι του καθένα της παρέας μας στα κρυφά, κι όλοι μαζί ξανά στο μαγαζί, γελοῦμενοι κι ικανοποιημένοι.

Και στήθηκε το γλέντι απ' την αρχή, που όλο φούντωνε κι όλο μεράκια άναβε σ' όλων μας τις καρδιές.

Κι ο ήρωας ο Ηρακλής, όνομα και πράμα, πετάγεται για μια στιγμή όξω απ' το μαγαζί.

- Τι είναι; Πού θα πάει; Κάτι θα ξέχασε στα σίγουρα, για να ιδούμε.

Και νάσου. Ένα, δύο, τρία χτυπήματα με τα χέρια του στα μεριά του κι ένα συρτό, λίγο βραχνό και κρατητό «κικιρίκουου», σαν κόκοτα μπερατιανού, με το χαρακτηριστικό αγκομαχητό στον πάτο, κι όλα τα κοκότια του χωριού άρχισαν το λαλητό.

Δεν έγινε μόνο μια φορά. Πέντε, έξι κι επτά φορές κι άλλες τόσες λαλήσανε κι αυτά.

Όλα καλά του ήρωα. Μας έλειψαν όμως οχτώ αυγά.

- Τι τα 'κανες αυτά;

- Τα 'φαγα όταν σας φώναξα, μ' είχε ταραξ' η πείνα, τι να 'κανα.

- Ας είναι, δεν πειράζει χαλάλι σου, αν είν' έτσι.

Ξέρετε πόσα είχαμ; Ένα, ένα μετρημένα εξήντα επτά. Δεν έμεινε κανένα.

Τι όμορφη αλήθεια νύχτα. Μια νύχτα που ο καθένας μας δανείστηκε την καρδιά του άλλου και την ένιωσε σαν δικιά του. Μια νύχτα αξέχαστη κι ατέλειωτη, που έβλεπε καθένας φανερή την αγάπη να ξετυλίγει το μυστήριό της.

Όμως ύστερ' από κάθε νύχτα, έρχεται το ξημέρωμα.. Πάντα βραδιάζει και ξημερώνει. Έτσι έχει τη συνήθεια να προστάζει ο Θεός κι έτσι γίνεται.

«Όρθρου θαθέος» κι είμασαν πάλι φρέσκοι.

Το πρωί βούιξε το χωριό.

- Αυτό κι αυτό, ψες το βράδι.

- Τι μωρέ; Αλήθεια λες;

- Μα το Θεό, αλήθεια, σου λέω.

- Πώς το ξέρεις εσύ;

- Ήμουνα στην παρέα κι έφυγα γι' αυτό.

- Τα τσάκισαν όλα τ' αυγά; Όλα;

- Δεν έμεινε κανένα. Γιόμισ' η βρύση κρόκια κι όλη νύχτ' ακούγονταν σκυλοκαυγάδες και φασαρία.

Δεν είχ' ο καημένος καλή λήψη. Δεν ήταν σκυλοκαυγάδες και φασαρία αυτό που άκουγε. Ήταν η έκφραση μιανού γλεντιού της νιότης, ζωντανεμένη με κλέφτικα τραγούδια και χορούς, με λίγα «μπουρανέλικα» έτσι τα λέγαμ;αν τότε στα χωριά, απ' αυτά που ξέραμ;αν εμείς που διαβάζαμ;αν στην Πρέβεζα και τα λίγα του φωνόγραφου, που σκόρπαε τους ήχους του λίγο συγκεχυμένους στη νύχτα του Απρίλη, το γούπατο του μαγαζιού.

Μια γριούλα, με τη βαρέλα φορτωμένη κατηφορίζοντας απ' την «Κουτσοπούλα» για τη βρύση και καλημερίζοντας μια γειτόνισσά της, τη ρώταγε πικραμένη σφίγγοντας τον κόμπο στο μαυρομάντηλο του κεφαλιού της:

- Τι να 'χαν γιέμ; τα κοκότια απόψε, που λάλησαν πριν την ώρα τους τόσες βολές; Παλ' ο καιρός θα χαλάσει; Πάλι βροχές θα να 'χουμε κι οι νοικοκυραίοι δεν έκαναν έναν παρ'ά δουλειά, ούτε σπαρσίματα, ούτε κηπάρια; Τι τα ξεράτια έχουμε τάχα μπροστά μας για να περάσουμε;

- Αμ' ξέρω κι εγώ η έρμη κάκω μου; Κι εγώ τ' άκουσα, πού να ξέρω; Η άλλη.

Όχι βαβούλα μου καλή, δεν υπάρχει τέτοιος φόβος. Δεν άλλαξ' ο καιρός. Εμείς αλάξαμ;αν με τον καιρό.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Μ. ΜΠΑΛΚΟΣ

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

ΑΘΗΝΑ 1995

Αγάπη

Διήγημα του
ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΒΑΓΙΑ

Μια φορά κι έναν καιρό, πάνε πολλά χρόνια, ήμουν περιοδεύων παραγγελιοδόχος και πλασιέ. Ταξίδευα διαρκώς στην επαρχία. Συχνά η δουλειά, μ' ανάγκαζε να επισκεφτώ μέρη στα οποία, μ' άλλες προϋποθέσεις, ούτε θα πέρναγε από το νου μου ότι θα βρεθώ. Τύχαινε ν' ανακαλύψω, κυριολεκτικά, κωμοπόλεις και χωριά, τόσο απομονωμένα, που ένιωθα σα να βρισκόμουν στην άκρη του κόσμου. Μην ξεχνάμε πως, εκείνη την εποχή, δεν υπήρχε οδικό δίκτυο της προκοπής. Σε μερικά χωριά, δεν έφτανε καν αυτοκίνητο.

Οδηγούσα το αυτοκίνητό μου, ένα ταλαιπωρημένο Φολξβάγκεν, σκαραβαίο, του οποίου το πράσινο χρώμα είχε ξεθωριάσει, τα λάστιχα είχαν γίνει γυαλί απ' τη χρήση, το μοτέρ δεν τραβούσε πια, τα φρένα δεν πιάνανε καλά.

Κουβαλούσα και μερικά εμπορεύματα πρώτης ανάγκης, μικρού όγκου, που τα πουλούσα στα μαγαζιά των χωριών.

Ταξίδευα λοιπόν διαρκώς και η τύχη ή η κακοτυχία μου, μ' έριξε μερικές φορές σε περιπέτειες και φασαρίες, τις οποίες είτε αθέλητα προκάλεσα ή απλώς με μπλέξανε. Είχα και ερωτικές ιστορίες. Ήμουν νέος και καλοφτιαγμένος κι άρεσα στις επαρχιωτοπούλες, ίσως και λόγω ξενομανίας. Δε μου λείπανε λοιπόν οι φιλενάδες, ακόμα και σε μικρές πόλεις, όπου τα ήθη είναι πιο αυστηρά, υποτίθεται.

Εκείνο το φθινόπωρο, πάνε τόσα χρόνια από τότε, έζησα μια περιπέτεια, που ό-ταν τη θυμάμαι σήμερα, μου φαίνεται σα να μη συνέβηκε πραγματικά, ότι την ονειρεύτηκα και νιώθω όπως όταν ξυπνώ από εφιάλητη, όπου για κάμποση ώρα δεν είμαι σίγουρος αν όλ' αυτά τα ονειρεύτηκα ή έγιναν όντως.

Μόλις είχα πάρει μερικές καλές παραγγελίες, θυμάμαι και λογάριαζα, με τα λε-
φτά που θα έβγαζα και μ' όσα είχα μαζεμένα, ν' αλλάξω το παλιό μου αυτοκίνητο, μ'

ένα πιο καινούργιο. Θα είχα καμιά ώρα που ταξίδευα, απ' το πρωί που είχα ξεκινήσει από μια κωμόπολη και είχα πάρει ένα δρόμο που τραβούσε βόρεια. Κάθε τόσο, χωματόδρομοι ξεκινούσαν, δεξιά και αριστερά από τον κυρίως δρόμο, τον ασφαλτοστρωμένο, οι οποίοι οδηγούσαν σε χωριά και συνοικισμούς. Τότε δεν υπήρχαν πινακίδες, οι οποίες να δείχνουν πού πας ή ν' αναφέρουν ονόματα χωριών.

Ο διάολος μ' έβαλε, ν' αφήσω τον κεντρικό δρόμο και να στρίψω σ' έναν απ' αυτούς τους χωματόδρομους. Παραπέρα, βρέθηκα σε σταυροδρόμι. Είπα να δοκιμάσω την τύχη μου, παίρνοντας κάποιον από τους τρεις δρόμους που ξεκινούσαν από κει. Τώρα, γιατί να διαλέξω ειδικά αυτόν; Η μοίρα, που λένε...

Αφηρημένος, με τις σκέψεις στα τόσα προβλήματα που μ' απασχολούσαν, δεν κατάλαβα πόσην ώρα οδηγούσα. Δεν έδωσα και σημασία, άλλωστε. Το ρεζερβουάρ, το είχα γεμίσει το πρωί, ξεκινώντας. Έτσι, δεν φοβόμουν να μείνω από βενζίνη.

Δεν ήξερα πού ακριβώς βρισκόμουν κι όταν αργότερα, που η περιπέτειά μου είχε τελειώσει και βρέθηκα μακριά και ασφαλή, θέλησα να βρω στο χάρτη, το χωριό όπου συνέβηκαν όσα θα διηγηθώ, στάθηκε αδύνατο να βρω το μέρος, αφού δεν έμαθα ποτέ τ' όνομά του.

Εκεί λοιπόν που οδηγούσα, παραδομένος στις σκέψεις μου, είδα μετά από μια στροφή, απέναντι, σε απόσταση χιλιομέτρου, ένα χωριό. Ο δρόμος οδηγούσε εκεί. Σπίτια δίπατα, πέτρινα, παλιά όλα, με σκεπές από κεραμίδια ή πλάκες. Στη μέση, εξέίχε ένα ψηλό καμπαναριό. Το μέρος γύρω, ήτανε ίσιο, κάμπος δηλαδή.

Ωραία σκέφτηκα, καθώς πλησίαζα τα πρώτα σπίτια. Θα δω τι μπορώ να κάνω κι εδώ, θα φάω και ίσως διανυκτερεύσω, αν βραδιάσω στο χωριό. Ήτανε κιόλας απομεσήμερο. Έκανε ζέστη.

Μου έδωσε στην αρχή την εντύπωση, πως επρόκειτο για μικρό χωριό, έτσι όπως φαινότανε από το δρόμο, επίπεδο, με λίγα σπίτια. Μπαίνοντας μέσα όμως, διαπίστωσα πως επρόκειτο για μεγάλη κωμόπολη, στενόμακρη, χτισμένη κατά μήκος του κεντρικού δρόμου. Για κάποιον που ερχότανε απ' αυτόν, τα πρώτα σπίτια κρύβανε τα υπόλοιπα, τα οποία εκτείνονταν σε μεγάλη απόσταση, προς τα πέρα.

Μόλις προχώρησα λίγο μέσα στο χωριό, παρατήρησα κάτι ασυνήθιστο. Οι δρόμοι ήτανε γεμάτοι κόσμο, με μάλλον καλά ρούχα. Θα έχουν πανηγύρι, σκέφτηκα. Παντού χώμα κάτω, πράγμα συνηθισμένο για κείνη την εποχή. Αυτό ήταν και η απία για τη σκόνη, που είχε σηκωθεί από τα πόδια τόσων ανθρώπων που πηγαινοερχότουσαν στους χωματινούς δρόμους και θόλωνε την ατμόσφαιρα. Θάλεγε κανείς, ότι όλο το χωριό είχε ξεπορτίσει. Ένα βουητό κυριαρχούσε από το πλήθος που γέμιζε τους δρόμους και γινόταν όλο και πυκνότερο καθώς πλησίαζα στο κέντρο, οδηγώντας αργά. Γύριζαν και με κοίταζαν, όλοι ανεξαιρέτως, μ' ένα ύφος μάλλον έκπληκτο και καταφανή περιέργεια. Ίσως γιατί, σπανίως έβλεπαν αυτοκίνητο στα μέρη τους, έστω κι ένα γεραλέο Φολξβάγκεν. Εξάλλου, εκείνη την εποχή, ελάχιστα ιδιωτικά κυκλοφορούσαν, ακόμα και σε μεγάλες πόλεις.

Ο δρόμος, πιο πέρα, έστριβε ελαφρώς προς τ' αριστερά και σε λίγο βρέθηκα σε μια πλατεία, η οποία άρχιζε απ' το δρόμο κι εκτείνονταν καμιά σαρανταριά μέτρα δε-

ξιά μου. Εκεί που τέλειωνε η πλατεία, στο δρόμο, δεξιά μου, είδα ένα πράγμα σαν περίπτερο, σανιδένιο. Η πλατεία ήτανε στρωμένη με τσιμέντο, αλλά όχι και πολύ ομαλά. Γύρω καθόντουσαν άνθρωποι, άλλοι σε καρέκλες κι άλλοι στο έδαφος ή σε πεζούλια που περιέβαλλαν κάτι παρτέρια, τα οποία δεν είχαν σχεδόν καθόλου πρασινάδα.

Έδω θα 'ναι η κεντρική πλατεία, σκέφτηκα κι έστριψα ελαφρώς δεξιά, με πρόθεση να σταματήσω πριν απ' το περίπτερο και να ζητήσω πληροφορίες, για το πού βρίσκομαι και ποιο χωριό είν' αυτό. Φρενάρω. Όμως τα φρένα δεν πιάνουν καλά και το αυτοκίνητο αρνείται να σταματήσει τελείως. Κι εκεί που λογάριαζα να παρκάρω δυο-τρία μέτρα πιο δω από το περίπτερο, πέφτω τελικά πάνω του...

Ωραία, είπα από μέσα μου, ακόμα δεν ήρθα κι έκανα ζημιά. Ευτυχώς, η ταχύτητα είχε μειωθεί πολύ. Το περίπτερο τραντάχτηκε πολύ ελαφρά. Βάζω όπισθεν και τραβώ το αυτοκίνητο, λίγο πίσω. Βγαίνω για να πάω στο περίπτερο, να δω τι ζημιά έκανα. Κάποιος μου λέει, «μην αφήνεις το αυτοκίνητο εδώ, γιατί σε λίγο θα περάσουν και πρέπει ο δρόμος να είναι άδειος. Χώστο σε κανένα στενό»... και μου έδειξε αόριστα με το χέρι, κάπου μπροστά.

Ξαναμπαίνω στο Φολξβάγκεν, βάζω μπρος, το πάω πιο πέρα και στρίβω αριστερά στο πρώτο, κάπως φαρδύ, δρομάκι, που καταλήγει σε μια αυλή, έτσι μοιάζει τουλάχιστον, μ' ένα στέγαστρο τσίγκινο από πάνω, ν' ακουμπάει σ' έναν τοίχο, ο οποίος και κλείνει την "αυλή", στο βάθος. Στη μια πλευρά της αυλής, υπάρχουν τενεκές με λουλούδια μέσα. Άνθρωποι βρίσκονται κι εδώ και καθισμένα κάτω, μια γυναίκα με μερικά παιδάκια γύρω. Πλάι τους, τσάντες και σακούλες, λες και περιμένουν το λεωφορείο. Φρενάρω, πριν πέσω πάνω τους. Πάλι τα φρένα δεν πιάνουν καλά. Βάζω χειρόφρενο και κατεβαίνω.

Αφήνω στο αυτοκίνητο την τσάντα μου με το πορτοφόλι μου κ.λπ., σίγουρος ότι στα χωριά δεν κλέβουν και ξεκινώ για το περίπτερο, να δω τη ζημιά.

Πλησιάζω, νιώθοντας ένα μούδιασμα σ' όλο μου το σώμα, που το προκαλεί ο φόβος από την προοπτική του μπλεξίματος.

Οι άνθρωποι που καθόντουσαν πριν γύρω, είχανε σηκωθεί και κοιπούσαν, στο περίπτερο, το σημείο που τρακάρισα. Πάω κοντά.

- Τι έγινε βρε παιδιά, λέω με αφέλεια, προσπαθώντας να δημιουργήσω κλίμα οικειότητας, να με δουν λίγο φιλικά. Έγινε καμιά ζημιά;

Μου δείχνουν κάτι, ένα ίχνος σα γδάρισμα, που μόλις διακρίνεται, χαμηλά, πάνω σε μία από τις σανίδες του περιπτέρου.

- Να, εδώ, μου λέει κάποιος.

Ακούω μурμουρητά γύρω μου, οι άνθρωποι ανταλλάσσουν γνώμες.

- Ε! λέω, τέτοια γίνονται κι από μόνα τους. Δεν χρειαζότανε να χτυπήσω εγώ το περίπτερο για να γίνει.

- Δεν έγινε τίποτα, είπε κάποιος. Εντάξει.

Στο μεταξύ ο περιπεράς δεν είχε κουνηθεί απ' τη θέση του. Μάλλον κουφός θά'ναι, σκέφτηκα. Ένας είπε, κάπως αδιάφορα: «να, εδώ, σκίστηκε το τσιμέντο» κι έ-

δειχνε κάτι στη βάση του περιπέτερου. Πραγματικά, το τσιμέντο στο σημείο όπου ακουμπούσε το περίπερο, είχε μια σχισμή.

- Αυτά γίνονται κι από μόνα τους, είπε βαρετά ένας άλλος, επαναλαμβάνοντας τα λόγια μου και συμπλήρωσε, γυρνώντας προς το μέρος μου: «Αυτός, σας πειράζει».

Γέλασα χαζά, κοπάζοντας τους ανθρώπους γύρω μου. Γέλασαν κι αυτοί, αλλά μ' ένα ύφος που μου φάνηκε μοχθηρό.

- Είμαι πλασιέ, φώναξα. Πού είναι τα μαγαζιά, να πάω να ρωτήσω μήπως θέλουν...

- Δεν έχουμε μαγαζιά, μ' έκοψε κάποιος, με τρόπο απότομο.

- Και πού ψωνίζετε; ξαναρώτησα κι είπα από μέσα μου, ασφαλώς αυτός με κοροϊδεύει.

- Πουθενά, απάντησε άλλος και γέλασε. Δε χρειαζόμαστε τίποτα. Μόνο τσιγάρα θέλουμε, που τ' αγοράζουμε απ' τον κουφό.

- Ποιον κουφό; έκανα αθώα και με κάποια έκπληξη.

- Τον περιπερά, είπε ο άνθρωπος, επιβεβαιώνοντας τη σκέψη μου!

Κατάλαβα πως δεν έμενε τίποτ' άλλο να κάνω εδώ κι άρχισα σιγά-σιγά ν' απομακρύνομαι απ' την πλατεία. Ένωθα μια ενόχληση στο στομάχι, ίσως από την πείνα, ίσως από το φόβο που με τάραξε κάπως, πιο πριν, όταν αντιμετώπισα την πιθανότητα να μπλέξω με τη ζημιά. Κατευθύνθηκα προς το μέρος που είχα παρκάρει. Γύρω μου, πλήθος ανθρώπων που πηγαινοέρχονται. Καθώς πλησιάζω στο στενό όπου έχω αφήσει το Φολξβάγκεν, τρεις κοπέλες μου κλείνουν το δρόμο. Σταματώ λίγο έκπληκτος.

- Μα τι έγινε; με ρωτάει η μία.

- Α! Τίποτα, είπα εγώ, απορώντας με το θάρρος τους και μέσα μου ένιωσα ένα περίεργο αίσθημα, σα να μη με ρώταγαν για το τρακάρισμα, αλλά για κάτι άλλο.

- Έλα, μου λέει η ίδια που είχε μιλήσει, με μια οικειότητα ανεξήγητη. Θέλει να σε δει κάποιος γνωστός.

Μου είπε ένα όνομα, που πρώτη φορά τ' άκουγα και με παρέσυρε πιο πέρα και καθώς αισθανόμουν λίγο ζαλισμένος μ' όλ' αυτά τα σούρτα φέρτα κι ενώ ήθελα να πάω στο αυτοκίνητο, γιατί είχα και την έγνοια της τσάντας μου, βρέθηκα σ' άλλο δρομάκο, πίσω, προς τα κει απ' όπου είχα έρθει αρχικά με το αυτοκίνητο.

Κατόπιν, στρίψαμε σ' ένα δρόμο παράλληλο με τον κεντρικό, με σπία γύρω, κολλημένα μεταξύ τους, στα οποία, από τις πόρτες τους έμπαινε κόσμος, σα να επρόκειτο να γίνει κάτι μέσα στα σπία. Αργότερα κατάλαβα ότι αυτοί, απλώς, είχαν προορισμό τα μπαλκόνια που έβλεπαν στον κεντρικό δρόμο, όπου θα πιάνανε θέσεις. Κάτι θα περνούσε από τους δρόμους του χωριού, αλλά δε μπορούσα να μάθω τι, όσο κι αν ρωτούσα. Μου απαντούσαν διαρκώς με αοριστολογίες.

Προχωρήσαμε και σε λίγο οι δύο κοπέλες ανακατεύτηκαν με το πλήθος και τις έχασα. Έμεινε εκείνη που μου είχε μιλήσει. Γύρισε να δει αν την ακολουθώ.

- Έλα, μου είπε.

Πήγαινε μπροστά μου και καθώς δυσκολευότανε ν' ανοίξει δρόμο μέσα στο πλήθος, κοντοστεκότανε κι όλο έπεφτα πάνω της. Χωρίς να το θέλω, το κορμί μου

άγγιζε διαρκώς, από πίσω, το δικό της. Το ένιωθα σφικτό και καλοφτιαγμένο, μ' έναν υπέροχο πρισινό, όπου ακουμπούσα κάθε λίγο και λιγάκι. Ομολογώ πως ερεθίστηκα. Δεν ξέρω αν αυτή κατάλαβε τίποτε, τουλάχιστον δεν τόδειξε, αλλά κάθε τόσο γύριζε και με κοίταζε στα μάτια με χαρούμενο ύφος. Το πρόσωπό της ήταν αρκετά ωραίο, με σκούρα μάτια, ωραίο στόμα και πλούσια καταστανόμαυρα μαλλιά, που συχνά μου γαργαλούσαν τη μύτη. Ακούμπησα τα χέρια μου στους ώμους της και προχωρούσαμε έτσι.

Όταν ξαναγύρισε και με κοίταξε, μου χαμογέλασε με τρόπο διφορούμενο και μου είπε:

- Έχεις ωραία μάτια.

Ομολογώ πως τάχασα απ' αυτό το κομπλιμέντο.

- Ευχαριστώ, της είπα με συστολή και τη ρώτησα, πώς ήταν τ' όνομά της.

- Αγάπη, απάντησε και γέλασε.

- Είσαι πολύ όμορφη, Αγάπη μου, της είπα με διάθεση να την πειράξω, διακινδυνεύοντας το "μου".

- Ευχαριστώ, είπε κι αυτή, ενώ τα μάτια της με τρυπούσαν και με σαγήνευαν.

Απότομα, ένιωσα την επιθυμία, ν' αρπάξω στην αγκαλιά μου αυτό το υπέροχο πλάσμα, το σώμα της, με τα στήθη που φαίνονταν σφικτά και πεταχτά, κάτω απ' το εφαρμοστό, λεπτό φόρεμα, να κολλήσω τα χείλη μου στο υπέροχο στόμα της...

Δεν ξέρω αν κατάλαβε τι ένιωθα, αλλά γύρισε μπροστά της και συνεχίσαμε να περπατάμε όπως πρώτα.

Ξαφνικά, θυμήθηκα το αυτοκίνητο και την απόστασή μου απ' αυτό, που όλο και μεγάλωνε. Της είπα πως ανησυχώ και μου είπε «φτάσαμε».

Πράγματι, στρίψαμε, βγαίνοντας απ' το δρόμο και μπήκαμε σ' ένα στενάκι, όπου, μπροστά σ' ένα υπόστεγο, στεκόταν ένας άνδρας κι έδινε οδηγίες σε κάποιους. Δε μας είδε αμέσως. Η Αγάπη του μίλησε κι αυτός γύρισε σ' εμένα. Κάτι είπανε που δεν άκουσα μέσα στη φασαρία που γινότανε. Η Αγάπη ήρθε κοντά μου και μου είπε ότι ο άνδρας με νόμισε για κάποιον άλλο, αλλά της είπε να μου διαβιβάσει τη σύστασή του: Να σηκωθώ να φύγω απ' το χωριό, το γρηγορότερο.

Έμεινα κατάπληκτος. Φυσικά, η απορία, συνοψίστηκε σε μια λέξη: Γιατί;

- Δε μπορώ να σου πω, μου απάντησε η Αγάπη. Μόνο, να! Είναι μια, ας την πούμε γιορτή, όπου απαγορεύεται να βρίσκονται ξένοι. Είναι το έθιμο.

Δεν απόρησα και πολύ, γιατί θυμήθηκα ότι και σ' άλλα χωριά, γίνονται γιορτές και τηρούνται έθιμα, χωρίς την παρουσία ξένων. Για παράδειγμα, στη Μονοκκλησιά του Νομού Σερρών, την ημέρα που ετηρείτο το έθιμο της γυναικοκρατίας, απαγορεύονταν η παρουσία ξένων στο χωριό. Άσχετα αν σήμερα, που το έθιμο έγινε τουριστική απραξιών, οι ξένοι συρρέουν για να διασκεδάσουν, παρακολουθώντας τις γυναίκες που κυνηγούν όσους άνδρες παράτησαν το νοικοκυριό και το ντάντεμα των μωρών και βγήκαν στους δρόμους.

- Τι γιορτή είν' αυτή; επέμεινα μολαταύτα.

- Δε μπορώ να σου πω τίποτ' άλλο, είπε αποφασιστικά και κάπως απολογητικά,

η Αγάπη. Πρέπει να φύγεις.

Είχε πάρει μια λυπημένη έκφραση και πρόσθεσε:

- Μάλλον, δε θα ξαναειδωθούμε.

Την κοίταξα με λατρεία στα μάτια. Μου ανταπόδωσε το βλέμμα.

- Τουλάχιστον, πήγαινε με πίσω, είπα, με την ελπίδα ότι θα είμαστε μαζί για μερικά λεπτά ακόμη. Δε θα μπορέσω να βρω μόνος, το δρόμο.

- Πάμε, μου είπε και μούπιασε το χέρι.

Έτσι, τραβώντας με, προχωρήσαμε ανάμεσα στον κόσμο. Ένιωθα σα μέσα από το χέρι της, να περνάει ηλεκτρικό ρεύμα στο δικό μου και να ξεχύνεται σ' όλο το κορμί μου. Την ποθούσα.

Σε λίγο, αρχίσαμε πάλι τα σταματήματα, λόγω του συνωστισμού καθώς και τις επαφές των κορμιών μας. Κάθε τόσο, αυτή γύριζε και με κοίταζε στα μάτια, με μια περίεργη έκφραση, κάτι σα φόβο.

Φτάσαμε κάποτε στο δρομάκι όπου είχα αφήσει το Φολξβάγκεν. Είχε περάσει πολλή ώρα από τότε. Το φως είχε λιγοστεύσει, καθώς το σούρουπο πλησίαζε.

Όμως, με το που κοίταξα μέσα στο δρόμο και στην "αυλή", ένιωσα να κόβονται τα πόδια μου... Ο δρόμος ήταν άδειος. Ούτε Φολξβάγκεν, ούτε άνθρωποι. Τίποτε!

- Εδώ είχα αφήσει το αυτοκίνητο, είπα και φαίνεται ότι το πρόσωπό μου, απ' το φόβο που ένιωσα, θα είχε πάρει πολύ άσχημη έκφραση, γιατί όταν με κοίταξε αυτή τρόμαξε.

- Μήπως κάνεις λάθος; ρώτησε με ελπίδα.

- Όχι... Είμαι σίγουρος.

Κοίταξα γύρω και ξαφνικά, στο βάθος της "αυλής", κάτω από το στέγαστρο, στο μισοσκοτάδο, διέκρινα ένα σωρό από κλαδιά που δεν ήταν εκεί πριν. Και κάτω απ' τα κλαδιά, μόλις διακρίνονταν η πράσινη λαμαρίνα του Φολξβάγκεν. Τι παιχνίδια μου σκαρώνουν εδώ; σκέφτηκα. Μετακινούν το αυτοκίνητο και το καμουφλάρουν! Για ποιο λόγο;

Πριν από το αυτοκίνητο, είχανε στήσει κι ένα χαμηλό, σιδερένιο κάγκελο, που έγερνε κι ακουμπούσε στα κλαδιά που ήτανε μπροστά.

- Δε θάμαστε καλά, φώναξα. Κοίτα εδώ, ολόκληρο ντεκόρ στήσανε... Γιατί το κάνανε αυτό;

Μετακίνησα το κάγκελο κι άρχισα να πετάω τα κλαδιά. Η Αγάπη με βοηθούσε. Από μακριά, ακουγότανε η βοή του πλήθους.

Όμως οι εκπλήξεις, δε θα τέλειωναν εδώ. Όταν ξεσκεπάσαμε κάμποσο το αυτοκίνητο, φάνηκε ότι δεν επρόκειπο γι' αστείο. Το Φολξβάγκεν ήτανε σπριγμένο σε τέσσερις κοντούς πασσάλους και οι ρόδες του... έλειπαν! Τις είχανε κλέψει... Τώρα;

- Κλέψανε τις ρόδες, είπα σα χαμένος.

Όταν πρόσεξα καλύτερα, είδα το πίσω καπό μισάνοιχτο. Με καρδιοχτύπι, που όσο πήγαινε και μεγάλωνε, σήκωσα το καπό και πάγωσα, κυριολεκτικά: Ολόκληρη η μηχανή, έλειπε! Ένιωσα τα πόδια μου να τρέμουν.

- Πήρανε και τίποτ' άλλο; άκουσα την Αγάπη να ρωτάει λυπημένα.

- Εδώ ήτανε το μοτέρ, της είπα δείχνοντας τον άδειο χώρο, όπου είχαν απομείνει κάτι καλώδια, να κρέμονται. Το κλέψανε κι αυτό.

- Ω, Θεέ μου, ψιθύρισε αυτή και με κοίταξε.

Το λυπημένο βλέμμα της, με διαπέρασε ως μέσα στην καρδιά. Δεν είχα ξαναδεί πιο όμορφα μάτια. Προς στιγμή, ξέχασα και το Φολξβάγκεν κι όλα.

- Λυπάμαι πολύ, είπε και ήρθε πολύ κοντά μου.

Την αγκάλιασα ξαφνικά, την έσφιξα πάνω μου. Η καρδιά μου κλώτσαγε.

- Ω, Αγάπη, Αγάπη μου, είπα. Τι θα κάνω;

- Θα βρούμε άκρη, είπε και σήκωσε το πρόσωπό της στο δικό μου.

Κόλλησα τα χείλη μου στα δικά της. Αφέθηκε στην ερωτική επαφή. Ένωσα το κορμί της να σφίγγεται στο δικό μου, να με ζεσταίνει στην απελπισία μου. Παρηγορήθηκα και με τη σκέψη, ότι το Φολξβάγκεν είχε παλιώσει τόσο, που δε θα μου στοίχιζε πολύ η απώλειά του κι αν ακόμη υποτίθεται, το ξέγραφα τελείως. Όμως, γιατί να μου το κάνουν αυτό;

Θυμήθηκα ξαφνικά, την τσάντα μου... Άφησα την Αγάπη και κοίταξα μέσα στο αυτοκίνητο. Η τσάντα μου ήταν εκεί. Όμως, το πορτοφόλι ήταν πεταμένο στο πάτωμα, άδειο. Έλειπαν και η ταυτότητα και η άδεια κυκλοφορίας και το δίπλωμα οδήγησης, τα πάντα... Άρχισα να συνειδητοποιώ, ότι η κατάστασή μου ήταν τραγική.

Εξουθενωμένος, έγειρα πάνω στο αυτοκίνητο. Η Αγάπη, ήρθε δίπλα μου, μου χαϊδεψε τα μαλλιά, το σβέρκο μου, το πρόσωπό μου. Ένωσα σαν παιδάκι που το χαϊδεύουν τρυφερά. Γύρισα και την κοίταξα. Το βλέμμα της, τρυφερό και μαζί ερωτικό, λάγνο, με διαπέρασε κι ένωσα ένα ηδονικό μούδιασμα σ' όλη τη σπονδυλική στήλη. Την έσφιξα πάλι στην αγκαλιά μου. Μου ερχότανε να κλάψω, καθώς μέσα στο στήθος μου, συμπλέκονταν η απόγνωση με τον πόθο. Φιληθήκαμε με πάθος και κυλιστήκαμε πάνω στα κλαδιά που είχαμε πετάξει, ανάμεσα στ' αυτοκίνητο και τον τοίχο, κάτω απ' το στέγαστρο. Προστατευμένοι από το μισοσκόταδο, κάναμε έρωτα, μανιασμένα, απελπισμένα κι η ηδονή ήταν τόσο έντονη, που την ένωσα να μου τρυπάει την καρδιά. Χάθηκα, ξέχασα όσα συνέβαιναν... Κατόπιν, μείναμε κάμποσο έτσι, χαϊδεύοντας ο ένας τον άλλο, τρυφερά.

Η πραγματικότητα, ωστόσο, ορθώθηκε σε λίγο, αμείλικτη, μπροστά στα μάτια μου. Κάτι έπρεπε να κάνω.

- Αγάπη μου, είπα. Είμαι χωρίς αυτοκίνητο, χωρίς λεφτά, χωρίς ταυτότητα... Τίποτα. Πρέπει να πάω στην αστυνομία, να καταγγείλω...

- Ποια αστυνομία, μου είπε εκείνη με έκφραση δυσφορίας. Ένας χωροφύλακας όλος κι όλος κι αυτός χαζός.

- Δεν πειράζει. Πάμε να τον βρούμε, να κάνω καταγγελία.

Ξεκινήσαμε, πράγματι και σε λίγο ξαναβρεθήκαμε στον κεντρικό δρόμο, όπου η κίνηση είχε λιγοστέψει κάπως. Οι περισσότεροι είχανε βολευτεί στα μπαλκόνια, τα οποία ήτανε γεμάτα. Η βοή εξακολουθούσε.

Φτάσαμε στην πλατειούλα με το περίπτερο. Γύρω, άνθρωποι καθισμένοι, όπως και πριν. Δεν ήμουν ωστόσο σίγουρος, πως ήταν οι ίδιοι. Μου έριξαν μια αδιάφορη

ματιά.

- Με κλέψανε, φώναξα. Πήρανε τις ρόδες και το μοτέρ του αυτοκινήτου μου. Μου κλέψανε και τα λεφτά μου, την ταυτότητά μου, τα πάντα...

Ένας από τους ανθρώπους σηκώθηκε. Ήτανε σωματώδης. Ήρθε και στάθηκε μπροστά μου και με προκλητικό ύφος, είπε δυνατά.

- Τις λές; Δεν καταλαβαίνω.

- Με κλέψανε, ξανάπα δυνατά.

- Ποιοι; ρώτησε με άγριο τόνο.

- Κάποιοι από δω, απάντησα θυμωμένος. Ξέρω γω ποιοι; Θα πάω στην αστυνομία.

- Άκου δω, φώναξε εκείνος. Στο χωριό μας, δεν έχουμε κλέφτες. Εμείς, είμαστε τίμιοι άνθρωποι.

- Τότε, τίποτα ξένοι...

- Δεν υπάρχουν ξένοι εδώ, σήμερα, είπε κοφτά.

Μου ήρθε να τον διαολοστείλω.

- Κι όμως, με κλέψανε, επέμεινα.

Κι άλλοι άνδρες γύρω, σηκώθηκαν και με πλησίασαν.

- Τι θες να πεις; φώναξε ένας. Πως είμαστε κλέφτες;

Μ' είχανε κυκλώσει με επιθετικές διαθέσεις. Μια στιγμή, πήρε το μάτι μου την Αγάπη, που στεκότανε έξω από τον κύκλο των αντιπάλων μου και φαινότανε να τάχει χαμένα.

- Σήκω φύγε αμέσως, το καλό που σου θέλω, μου είπε ένας άλλος. Μην γυρεύεις φασαρίες.

- Τι φασαρίες και ανδίες, φώναξα έξω φρενών πια. Εδώ σας λέω, με κατακλέψανε κι εσύ μου λες να φύγω;

Ο πρώτος άνδρας, σήκωσε το χέρι, σα να ήθελε να με χτυπήσει και είπε:

- Άντε χάσου ρε αλήτη, που θα μας πεις κλέφτες.

Είδα την Αγάπη να κώνεται ανάμεσα στους άνδρες και νάρχεται κοντά μου, φωνάζοντας.

- Για σταθείτε... Αλήθεια σας λέει.

- Εσύ, τι ανακατεύεσαι, μωρή τσουλά, είπε ένας. Χάσου από δω.

Και την έπιασε από το μπράτσο κι άρχισε να την τραβάει προς τα πέρα. Όρμησα πάνω του, ελευθέρωσα την Αγάπη κι ύστερα τον έσπρωξα δυνατά, τόσο που, παραπατώντας, ξαπλώθηκε φαρδύς πλατύς στο τσιμέντο. Κάποιος μούδωσε από πίσω μια γροθιά στην πλάτη. Γύρισα και είδα κι άλλα χέρια να σηκώνονται για να με χτυπήσουν.

Από μικρός, είχα ασκηθεί στα σπορ κι έκανα για ένα διάστημα και μποξέρ. Παρ' όλο, λοιπόν, που τα είχα χάσει λίγο και η ταραχή μου έκοβε τα πόδια, πήρα στάση άμυνας κι άρχισα να αποκρούω τα χτυπήματα, ενώ έριχνα και καμιά γροθιά, όπου μπορούσα!

Άκουσα κοντά μου, την Αγάπη να τσιρίζει. Πυγμαχούσα με επτυχία, όμως αυτό

δε θα μπορούσε να κρατήσει πολύ. Οι αντίπαλοι ήταν αρκετοί για να με κάνουν γρήγορα, τόπι στο ξύλο.

Φαίνεται ωστόσο πως η φασαρία τράβηξε τη γενική προσοχή, γιατί σε λίγο άκουσα φωνές και είδα τους αντιπάλους μου να τραβιούνται. Ανάμεσά τους, εμφανίστηκε κάποιος με στολή. Ήταν ο χωροφύλακας που μπήκε επέλους ανάμεσά μας, φωνάζοντας:

- Ε!... Ε! Για σταθείτε... Τι γίνεται εδώ;

Μιλάγανε όλοι μαζί. Οι γύρω με βρίζανε εν χορώ, λέγοντας ότι τους πρόσβαλα κι άλλες τέτοιες απδίες.

Τελικά, μ' αφήσανε κι εμένα να πω την άποψή μου. Όμως, κανένας από τους γύρω ανθρώπους, δεν είχε δει πριν, το Φολξβάγκεν να σταματάει, να τρακάρει το περίπτερο κι εμένα να κατεβαίνω! Μόνο ο περιπτεράς έμεινε. Αλλά κι αυτός δεν είχε δει και φυσικά, ούτε είχε ακούσει τίποτε!...

Στη συνέχεια, μαζί με το χωροφύλακα και μερικούς περιέργους, ξεκινήσαμε για το Φολξβάγκεν. Φτάσαμε εκεί. Σταθήκαμε μπροστά του. Ο χωροφύλακας εκτίμησε την κατάσταση, γύρισε σ' εμένα και με φιλύποπο ύφος, είπε:

- Και λέτε, ότι το αυτοκίνητο αυτό είναι δικό σας;

- Και βέβαια, απάντησα και ανέφερα και τον αριθμό κυκλοφορίας.

Ο χωροφύλακας πήγε από πίσω και κοίταξε.

- Δεν υπάρχει πινακίδα, είπε.

Με τρόπο, διαπίστωσα κι εγώ, ότι έλειπαν οι πινακίδες κυκλοφορίας.

- Δεν υπάρχει αποδεικτικό στοιχείο, πως το αυτοκίνητο είναι δικό σας, είπε ο χωροφύλακας με επίσημο ύφος.

Τον κοιτούσα σα χαζός. Και σα να μην έφταναν όλ' αυτά, συμπλήρωσε με ύφος κουτοπόνηρο:

- Πώς μπορείτε ν' αποδείξετε ότι αυτό το αυτοκίνητο, δεν ήταν από καιρό εδώ, έτσι, στην κατάσταση που είναι τώρα;

Ομολογώ πως τα είχα χάσει τελείως. Δε μπορούσα ν' αποδείξω τίποτε. Ίσως, ο αριθμός του πλαισίου, ν' απόδεικνε ότι έλεγα την αλήθεια. Όμως, η άδεια κυκλοφορίας, όπου αναφέρονταν ο αριθμός, είχε χαθεί κι αυτή... Τώρα;

Η χαριστική βολή, ήρθε από τον ίδιο, τον εκπρόσωπο του νόμου.

- Θέλετε τη συμβουλή μου; είπε, με τάχα καλοσυνάτο ύφος. Σηκωθείτε και φύγετε κι έρχεστε αργότερα, κάποια μέρα να ξεκαθαρίσουμε την κατάσταση, όταν θα έχω κι εγώ περατώσει την έρευνα που θα κάνω. Σας κάνω χάρη. Κανονικώς, έπρεπε να σας κλείσω μέσα, για διατάραξη της τάξεως... Και... πού ξέρω ποιος είστε; Μπορεί να είσαστε σεσημασμένος ή κομμουνιστής... Δρόμο!

Τι ν' απαντήσω εγώ; Ήμουν ένας άνθρωπος χωρίς όνομα, αφού δεν είχα ταυτότητα για ν' αποδείξω ότι ήμουν αυτός που ήμουν...

Ένα κύμα θολούρας με πλάκωσε. Στο μυαλό μου, ένιωθα κάτι σα φουρτουνιασμένη θάλασσα. Είχα χάσει κι έπρεπε να δεχτώ την ήττα μου. Όμως, να σηκωθώ να φύγω και να πάω πού; Με τι μέσον;

Αναστέναξα βαθιά και γύρισα να δω πού βρίσκεται η Αγάπη. Ίσως αυτή, μπορούσε να με βοηθήσει. Η Αγάπη όμως, είχε εξαφανιστεί. Μήπως έμεινε πίσω, να διαπληκτίζεται με τους άλλους, στην πλατεία;

Χωρίς να πω κουβέντα, άνοιξα δρόμο ανάμεσα στους ανθρώπους που είχαν μαζεωθεί και τράβηξα για την πλατεία. Πουθενά η Αγάπη. Μόνο, άνθρωποι γύρω, που με κοιτάζανε με υποψία ή με δείχνανε σε άλλους. Σίγουρα, τα νέα από την περιπέτειά μου, είχαν διαδοθεί. Σε λίγο, θα είχε μαθευτεί σ' όλο το χωριό, για έναν παρείσακτο, που επισήμως δεν είχε όνομα και επέμενε να σπιλώνει την τιμή και την υπόληψη των ντόπιων. Έπρεπε να φύγω, το συντομότερο. Αλλά, πώς; Το μόνο μεταφορικό μέσον που απόμεινε, ήτανε τα πόδια μου. Όμως ξαφνικά, ένιωσα να μη με κρατάνε κι αυτά. Η κούραση απ' το ταξίδι κι όσα ακολούθησαν, μ' είχαν εξαντλήσει, αλλά από την έξαψη, δεν το είχα καταλάβει.

Σωριάστηκα σε μια καρέκλα, ακούμπησα πίσω κι έκλεισα τα μάτια. Ένιωσα ν' αδειάζει η ζωή από μέσα μου. Μου ερχότανε να κοιμηθώ, να πεθάνω...

Θυμήθηκα την Αγάπη. Γιατί έγινε άφαντη; Τι συνέβη;

Σε λίγο, ξανάνοιξα τα μάτια. Αντελήφθηκα ότι είχα γίνει θέαμα. Οι άνθρωποι, καθώς περνούσαν, σκουντιώνονταν μεταξύ τους και μ' έδειχναν...

Σουρούπωσε ή μου φάνηκε; Το φως γύρω, είχε λιγοστέψει πολύ. Ή, ήταν ιδέα μου; Διψούσα. Κάπου, στην πλατεία, θυμήθηκα ότι είχα δει μια βρύση. Έψαξα με τα μάτια. Δεν είχα γελαστεί. Σηκώθηκα και με κόπο, έφτασα εκεί. Έβαλα τις φούστες μου από κάτω και ήπια νερό άφθονο. Έριξα και στο πρόσωπό μου και στο κεφάλι κι ορθώθηκα. Ένιωσα καλύτερα.

Ξαφνικά, κάτι με χτύπησε στα αριστερό μηράτσο και μια πέτρα κύλησε κάτω... Ε! Αυτό μου έλειπε τώρα, σκέφτηκα, να με πάρουν κυριολεκτικά, με τις πέτρες, σα να ήμουν αλυσσασμένο σκυλί.

Ξαναγύρισα στο δρόμο, με σκοπό να πάω προς την έξοδο του χωριού και να φύγω. Δε μπορούσα να κάνω τίποτ' άλλο. Είχε σκοτεινιάσει, πράγματι. Η μέρα, έφευγε.

Καθώς περνούσα κοντά στο περίπτερο, είδα να ξεπροβάλλει από πίσω, ο άνδρας που μ' είχε απειλήσει πρώτος. Με κοίταζε με βλοσυρό ύφος και κάτι γυάλισε στα χέρια του, σα λάμα μαχαιριού... Τι σήμαινε αυτό, πάλι;

Του γύρισα την πλάτη κι άρχισα ν' απομακρύνομαι με βήμα γοργό και σταθερό. Δεν ήθελα να δείξω ότι φοβάμαι κι ας ένιωθα ένα μικρό τρόπο να μου γαργαλάει τα σωθικά.

Είχα προχωρήσει αρκετά, όταν αποφάσισα να κοπάξω πίσω. Τον είδα να με ακολουθεί, καμιά δεκαριά μέτρα μακριά και... δεν ήταν μόνος. Δεξιά κι αριστερά του, ένα-δύο βήματα παραπίσω, ακολουθούσαν κι άλλοι τρεις-τέσσερις από 'κείνους που είχα παίξει μπουνιές... Τι γύρευαν, επί τέλους; Ορίστε, έφευγα. Τι άλλο ήθελαν; Να με μαχαιρώσουν κιόλας;

Συνέχισα να περπατώ προς τα πέρα, ανάμεσα στους λιγοστούς πια ανθρώπους, που κυκλοφορούσαν στο δρόμο, με κατεύθυνση, όλοι, προς το κέντρο, δηλαδή αντί-

θετα μ' εμένα. Τάχυνα το βήμα και κοίταξα με την άκρη του ματιού πίσω. Είδα πως έκαναν το ίδιο κι εκείνοι που μ' ακολουθούσαν.

Σε λίγο, δύο απ' αυτούς με προσπέρασαν, τρέχοντας σιγά και κατόπιν συνέχισαν να περπατούν, καμιά δεκαριά βήματα μπροστά μου. Ωραία, σκέφτηκα, έχω τιμητική συνοδεία! Όμως, ένιωθα ότι το πράγμα δε σήκωνε αστεία. Οι προθέσεις τους, ήταν ύποπτες. Και ίσως, για να δώσουν να καταλάβω τι σκόπευαν να κάνουν, είδα τον έναν απ' τους δύο που πήγαιναν μπροστά, να βγάζει ένα μαχαίρι και να το κρατάει πίσω απ' την πλάτη του, με τρόπο τέτοιο, που να το βλέπω εγώ, αλλά όχι οι άλλοι άνθρωποι που βάδισαν στο δρόμο.

Σκέφτηκα να ζητήσω βοήθεια. Αλλά, από ποιον;... Κι εκεί που σκεφτόμουνα τι άλλο μπορούσα να κάνω, είδα ανάμεσα στους διαβάτες, απέναντί μου, να πλησιάζει μια παρέα από τρεις, που ίσως μπορούσαν να με βοηθήσουν. Ήτανε, δύο φαντάροι μ' ένα λοχία στη μέση, αδειούχοι, σίγουρα. Οι στολές, μου έδωσαν μια ελπίδα. Στάθηκα μπροστά τους κι απλώνοντας τα χέρια, τους σταμάτησα.

- Παιδιά, είπα, βοηθήστε με. Αυτοί, θέλουν να με σκοτώσουν!

- Ποιοι αυτοί; ρώτησε ο λοχίας, με ύφος φιλύποπο και το μουστάκι του, που μόλις τώρα το πρόσεξα, ανεβοκατέβηκε κωμικά.

Γύρισα να δω πού βρίσκονται οι διώκτες μου, για να τους δείξω. Τους είδα να πηγαينوέρχονται, αδιάφοροι τάχα.

- Να! Αυτοί εκεί κι εκείνοι οι δύο...

Οι φαντάροι κι ο λοχίας κοπάχηκαν και γυρνώντας σ' εμένα, ο ένας φαντάρος είπε:

- Τι έκανες και θέλουν να σε σκοτώσουν;

- Κάποιοι μ' έκλεψαν κι αυτοί, αντί να με βοηθήσουν, ρίχτηκαν να με δείρουν και τώρα μου βγάλανε και μαχαίρια, είπα με μιαν ανάσα.

- Έλα ρε φίλε, τα παραλές, είπε ο άλλος φαντάρος.

- Μανία καταδιώξεως θάχει, πέταξε ο πρώτος.

- Ψώνιο είναι, ξανάπε ο άλλος.

- Άσε μας ρε φίλε, μπλεξίματα γυρεύεις; είπε κι ο λοχίας και συνέχισε το δρόμο του.

Οι φαντάροι, μου έριξαν μια περιφρονητική ματιά και χαμογελώντας κοροϊδευτικά, τον ακολούθησαν. Μου ήρθε να φωνάξω: «Μαλάκες, δεν καταλαβαίνετε;»

Στάθηκα και τους παρακολούθησα για λίγο, σφίγγοντας τα δόντια... Ένιωσα την απελπισία να μ' εξουθενώνει. Ήμουνα μόνος, ολομόναχος. Δε μπορούσα να περιμένω βοήθεια από κανένα.

Ξεκίνησα πάλι και η συνοδεία συνεχίστηκε όπως πριν.

Προχωρήσαμε έτσι, καμιά εκατοστή βήματα ακόμη. Δε θέλαμε πολύ, για να βγούμε απ' το χωριό. Και ξαφνικά, ένιωσα να παγώνω με μια σκέψη που μου πέρασε: Αν είχανε την πρόθεση να με μαχαιρώσουν, θα το κάνανε εκεί έξω, στην ερημιά, χωρίς άλλους μάρτυρες γύρω. Και τι θα γινόταν; Για να τους ξεφύγω σε ανοιχτό χώρο, δεν είχα παρά ελάχιστες πιθανότητες. Ήτανε πολλοί και γεροί... Μόνη ελπίδα

που μου έμενε, να προσπαθήσω να τους ξεφύγω μέσα στο χωριό. Όσο βρίσκονται εδώ, με κόσμο γύρω, δε θα τολμούσαν αν με πειράξουν... Όμως, πόσο θα κρατούσε αυτό; Κάποια στιγμή θα με ξεμοναχιάζανε... Περπατούσα ψάχνοντας για λύση και το μυαλό μου κόντευε να σπάσει. Να το βάλω στα πόδια και να τρέξω μέσα στους δρόμους και τα δρομάκια; Και πού θα πήγαινα; Δεν ήτανε δα καμιά πόλη απέραντη, να καθώ στα στενά της και να μη με ξαναβρούν. Λίγα μέτρα πιο πέρα, τα σπίτια θα τελειώνανε, προς όποια κατεύθυνση κι αν έτρεχα...

Στο μεταξύ, φτάσαμε στα τελευταία σπίτια του χωριού. Μπροστά μου ανοίγονταν η εξοχή. Αχ!... Γιατί να σταματήσω τις επισκέψεις μου στον Πανελλήνιο, από δω και χρόνια; Κάθε φορά που πήγαινα, κατέβαινα στην πίστα κι έτρεχα τα χίλια πεντακόσια μέτρα σαν ελάφι. Δεν κάπνιζα κιόλας... Τώρα; Θ' άντεχα το κυνηγητό; Θα λαχάνιαζα μάλλον γρήγορα και τότε...

Έπρεπε να γυρίσω πίσω, τ' αποφάσισα. Στάθηκα απότομα. Οι πίσω στάθηκαν κι αυτοί, ενώ οι μπροστινοί, περπάτησαν λίγο ακόμη, μέχρι που κατάλαβαν ότι κάτι συνέβαινε. Σταμάτησαν και κοίταζαν εμένα. Κάποιος θα έκανε νόημα φαίνεται, γιατί όλοι άρχισαν να κινούνται συγχρόνως προς το μέρος μου, κάνοντας κύκλο γύρω μου. Οι δύο κρατούσαν τα μαχαίρια, χωρίς καμία προφύλαξη, αφού γύρω δεν υπήρχαν άλλοι άνθρωποι. Όλοι οι κάτοικοι, βρίσκόντουσαν πια στο κέντρο του χωριού... Λοιπόν, είτε μ' έσφαζαν στην εξοχή, είτε εδώ, το ίδιο έκανε, ίδια ερμητιά ήτανε. Από μακριά, άκουγα τη βοή του πλήθους.

Ξαφνικά, ώρμησα και πριν προλάβουν ν' αντιδράσουν, πέρασα σαν αστραπή ανάμεσά τους και ξαναπήρα τρέχοντας, το δρόμο προς τα πίσω.

Έτρεχα, όσο γινόταν πιο γρήγορα. Μέχρι να συνέλθουν και ν' αρχίσουν να με κυνηγούν, είχα κερδίσει τουλάχιστον είκοσι οργιές. Ήμουν γρηγορότερος απ' αυτούς σίγουρα. Μόνο, από αντοχή δεν ήξερα πώς θα τα πήγαινα.

Πιο κάτω, ενστικτωδώς, έστριψα σ' ένα στενό κι ύστερα σ' άλλο.

Εξακολούθησα να τρέχω, μέχρι που έφτασα σε μιαν απόκεντρη, μικρή και μισοσκότεινη πλατεία, όπου, μαζεμένοι πολλοί άνθρωποι, καταγίνονταν με κάτι περίεργες στολές, σα ράσα με κουκούλα, που φορούσαν ήδη οι περισσότεροι απ' αυτούς. Μερικοί είχανε παραταχτεί κατά δυάδες και κρατάγανε κοντάρια με φανάρια αναμμένα, κρεμασμένα στην άκρη, ψηλά. Ήτανε φανερό, ότι θα φτιάχνανε πομπή. Σταμάτησα αμέσως να τρέχω και περπάτησα ήσυχα, ανάμεσά τους. Απασχολημένοι καθώς ήτανε, δε με πρόσεξαν, μέσα στο ημίφως. Μερικοί κουβαλάγανε στολές από μια αποθήκη και τις φορούσαν. Άλλοι ετοίμαζαν φανάρια.

Πριν περάσουν δέκα δευτερόλεπτα, μπήκανε τρέχοντας στην πλατεία οι διώκτες μου. Τα βήματά τους αντήχησαν δυνατά στον κλειστό χώρο. Γύριζαν λαχανιασμένοι δεξιά κι αριστερά, ψάχνοντάς με. Ένας απ' αυτούς με είδε και δείχνοντάς με στους άλλους, φώναξε: «Εκεί... εκεί... Νάτος»!

Οι άνθρωποι με τις στολές και οι άλλοι που πηγαινοέρχονταν, γύρισαν στους διώκτες μου. Ένας, είπε δυνατά:

- Τι γυρεύετε εδώ; Φύγετε γρήγορα, μακριά. Απαγορεύεται.

Οι άνθρωποι που με κυνηγούσαν, τραβήχτηκαν στην άκρη της πλατείας και κρύφτηκαν πίσω απ' τη γωνία, χωρίς ωστόσο να με χάνουν από τα μάτια τους.

Πισωπατώντας, μπήκα στην αποθήκη. Ο φόβος με παρέλυε. Οι άλλοι γύρω, δε με πρόσεξαν. Μέσα στην αποθήκη, το φως ήταν ακόμα πιο λίγο. Είδα σε μια μισοσκότεινη γωνιά, πεταμένα ράσα. Στάθηκα αναποφάσιτος. Η ζωή μου κρεμότανε από μια κλωστή. Ξαφνικά, θυμήθηκα πως είχα δει σε κινηματογραφικές ταινίες, τον ήρωα να το σκάζει μασκαρεμένος. Νόμιζα ότι μόνο στο σινεμά συνέβαιναν... Χωρίς καθυστέρηση, άρπαξα ένα ράσο, τραβήχτηκα στην πιο σκοτεινή γωνιά της αποθήκης και το φόρεσα. Ετοιμαζόμουν να φορέσω και την κουκούλα, όταν το μάτι μου πήρε ένα από τους διώκτες μου, να έχει βγάλει το κεφάλι από το άνοιγμα της πόρτας και να με κοπάζει. Μόλις τον είδα, τραβήχτηκε και τον έχασα... Τώρα; Το μασκάρωμα δε θα με προφύλαγε πολύ. Όμως, αποφάσισα να συνεχίσω το παιχνίδι και θάβλεπα.

Έριξα την κουκούλα στο κεφάλι μου, τη χαμήλωσα όσο μπορούσα στο πρόσωπο και αργά, βγήκα έξω. Διέκρινα στην άκρη της πλατείας, στη γωνία, τα πρόσωπα των διωκτών μου. Με κοπάζανε. Ήξεραν ποιος κρυβότανε κάτω από το ράσο μου.

Κάποιος μ' έσπρωξε ελαφρά, προς τα κει που ήτανε παραταγμένοι οι άλλοι ρασοφόροι. Μου δώσανε κι ένα κοντάρι με φανάρι. Πήρα μια θέση, ανάμεσα στους άλλους. Πέρασαν μερικά λεπτά. Κάποιοι, ρασοφόροι κι αυτοί, μπήκαν επί κεφαλής της παράταξης, κρατώντας ένα τεράστιο ξόανο, ανθοστολισμένο, που έμοιαζε λίγο με άγιο. Σχεδόν αμέσως, δόθηκε το σύνθημα και η πομπή ξεκίνησε. Πέρασαμε μπροστά από τους ανθρώπους που με κυνηγούσαν.

Στη στροφή, πριν από τον κεντρικό δρομο, μας περίμενε μια μικρή αυτοσχέδια ορχήστρα, η οποία ξεκίνησε αμέσως μόλις πλησιάσαμε.

Μπήκαμε στον κεντρικό δρόμο. Η ορχήστρα άρχισε να παίζει κάποιο λυπτερό, αργό μαρς. Είχε νυχτώσει πια. Φώτα είχαν ανάψει στις εξώπορτες και στα μπαλκόνια. Γιρλάντες από λαμπίρες αναμμένων, κρεμόντουσαν από πάνω μας. Τα μπαλκόνια ήτανε γεμάτα κόσμο. Στο δρόμο, αρκετοί άνθρωποι στεκόντουσαν στην άκρη και παρακολουθούσαν την πομπή. Κοίταξα με τρόπο γύρω μου. Σε μικρή απόσταση, μας ακολουθούσαν οι εχθροί μου, περπατώντας στην άκρη του δρόμου.

Όσο πλησιάζαμε στο κέντρο του χωριού, τόσο πλήθαιναν οι άνθρωποι στο δρόμο, οι οποίοι, καθώς η πομπή περνούσε μπροστά τους, τη διπλάρωναν και περπατούσαν στο πλάι, μαζί της. Σε λίγο, είχαμε γίνει ένα με τον κόσμο που μας ακολουθούσε. Περπατούσαμε στριμωγμένοι πια, από το πλήθος που περπάταγε μαζί μας. Η φασαρία από τόσους ανθρώπους, ήταν μεγάλη. Από το χώμα, κάτω σηκώνονταν σύννεφο η σκόνη. Η ατμόσφαιρα είχε θολώσει τόσο, που δύσκολα διέκρινες τα φώτα, ψηλά. Στο βάθος του δρόμου, μακριά, προς τα κει που πηγαίναμε, διέκρινα μέσα από τη θολούρα, μian ανταύγεια πορτοκαλιά, που τρεμόπαιζε και σε λίγο φλόγες τεράστιες, να χοροπηδούν σε μεγάλο ύψος. Φαίνεται πως, η τεράστια φωτιά που είχαν ανάψει και στην οποία κατευθυνόμαστε, ήτανε μέρος της τελετής. Η μουσική, η οποία ακουγόταν ασταμάτητα, χανότανε μέσα στη γενική φασαρία.

Ήταν ευκαιρία να το σκάσω. Κοντοστάθηκα κι έσκυψα, κάνοντας ότι τάχα, μου

βγήκε το παπούτσι και προσπαθούσα να το φορέσω. Ο ρασοφόρος που ήτανε πίσω μου, με προσπέρασε και πήρε τη θέση μου. Καθυστέρησα κι άλλο, ως που με προσπέρασε και δεύτερος. Ήμουνα τώρα δύο θέσεις παραπίσω, από κει που βρισκόμουνα πριν. Θα έκανα αυτό το παιχνίδι σταδιακά, μέχρι να φτάσω στο τέλος της πομπής. Τότε, θα καθυστερούσα πάλι και θα χανόμουνα στο πλήθος που ερχότανε από πίσω. Όμως, για να μη δώσω υποψίες, συνέχισα να περπατώ για λίγο, εκεί που είχα βρεθεί, δύο θέσεις παραπίσω.

Κοίταξα για τους διώκτες μου και είδα μόνο τον ένα, ν' αγωνίζεται να κρατήσει την επαφή μαζί μου. Όμως σε λίγο, είδα και τους άλλους να σπρώχνωνται ανάμεσα στο πλήθος που ακολουθούσε, κολλητά στην πομπή. Και ξαφνικά... είδα αυτόν που μου είχε ριχτεί πρώτος, ν' ανοίγει δρόμο ανάμεσα στον κόσμο και να πλησιάζει τον ρασοφόρο που είχε πάρει τη θέση μου.

Ήτανε φανερό, ότι δεν είχανε καταλάβει την αλλαγή. Νόμιζαν πως ήμουν εγώ... Ο άνθρωπος, κόλλησε πίσω από το ρασοφόρο και τον είδα να κάνει μian απότομη κίνηση. Αμέσως, ακούστηκε μια κραυγή, ενώ ο άνθρωπος τραβήχτηκε και χάθηκε μέσα στο πλήθος. Ο ρασοφόρος παραπάτησε, φέρνοντας το χέρι του στο πλευρό, έβγαλε κάτι άναρθρες κραυγές και γκρεμίστηκε κάτω. Έγινε αναταραχή. Πολλοί έσκυψαν πάνω του, φωνές ακούστηκαν, μια γυναίκα ούρλιαξε. Η πομπή μισοσταμάτησε, χάλασε.

Ανοίξα δρόμο και σε λίγο βρέθηκα μόνος, μακριά από το πλήθος... Κοίταξα γύρω μου. Κανένας δε μ' ακολουθούσε...

Κατευθύνθηκα προς την έξοδο του χωριού, πέρασα χωρίς κανένα πρόβλημα τα τελευταία σπίτια και βγήκα στην εξοχή. Πέταξα το ράσο κι άρχισα να τρέχω.

Μετά από μερικά λεπτά, σταμάτησα λαχανιασμένος. Μακριά, πίσω μου, έβλεπα την ανταύγεια από τα φώτα του χωριού και τη φωτιά. Άκουγα, μόλις, το βουητό του πλήθους, που χανότανε στη βραδυνή ησυχία που βασίλευε γύρω μου. Ψηλά, έλαμπαν τ' αστέρια, σιωπηλά και αδιάφορα.

Σκέφτηκα ότι θα ήμουνα πιο ασφαλής, αν έβγαινα από το δρόμο, για την περίπτωση που θα μ' ακολουθούσαν. Περπάτησα πολλές ώρες, μέσα από χωράφια και χερσότοπους. Ευτυχώς, το έδαφος ήταν αρκετά ομαλό.

Χάραζε, όταν είδα φώτα να κινούνται μακριά, μπροστά μου. Πλησίαζα σε αυτοκινητόδρομο.

Μετά ακόμα μισής ώρας πορεία, έφτασα εκεί. Ένας φορτηγατζής, που γύρευε παρέα, με πήρε. Απόρρησε με τα χάλια μου και πώς βρέθηκα μόνος σ' αυτήν την ερημιά. Του είπα ότι χάλασε το αυτοκίνητό μου και θα πήγαινα την επομένη να το πάρω. Αν του έλεγα την περιπέτειά μου, θα με περνούσε για τρελό. Τον ρώτησα πώς λέγεται το χωριό εδώ, πιο μέσα. Δεν ήξερε κανένα χωριό εκεί γύρω και για να μην τα πολυλογώ, δε μπόρεσα ποτέ να εντοπίσω τη θέση του.

Μετά τόσα χρόνια που πέρασαν από τότε, όταν θυμάμαι όλ' αυτά, έχω την εντύπωση ότι δεν ήτανε, παρά ένας εφιάλτης. Κι ανάμεσα στις εικόνες που προβάλλονται στην οθόνη της μνήμης μου, μία μόνο με κάνει να λυπάμαι. Η εικόνα της Αγάπης.

ΘΕΜΗΣ ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ

Ύπιοι Καίσαρες

Χαλαρά χαλαρά
και χωρίς ανεπιθύμητους τριγμούς
οι κοντοί μας Καίσαρες
προβαίνουν
ύπιοι στα πλαστικά τους ανάκλιντρα
με τους θεσμούς ιππασί
και λογχίζοντας την ελευθερία,
απομυζητικοί εραστές ονείρων.

Το μεγάλο πλήθος
το παραπημένο απ' τη δόξα,
όταν μαλακά μαλακά
τους χειροκροτεί,
μαλακά μαλακά
και χωρίς σπασμούς
πεθαίνει
κρατώντας απόσταση ασφαλείας,
αναμασώντας τους σπονδύλους
της νέας νίκης
και ωραιοποιώντας τα καθήκοντά του.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΥΡΙΑΖΗΣ (*)

Πολλοί
 άνθρωποι ή λαοί,
 σε άλλους άλλοι υπόδουλοι,
 από παλνιά,
 απ' τα πολύ παλνιά τα χρόνια,
 το δίκαιο ζητούσαν.
 Και υποτάσσονταν,
 και ταπεινώνονταν.
 Κι' από την αθλιότητα στην ευζωία
 ή κάθε είδους αδικία,
 με το φόβο, την πειθώ, ή με τη βία,
 όλο και άλλαζε μορφή.
 Και θα αλλάζει όσο εκεί
 δεν φτάνουν τα αγαθά
 το ίδιο όλοι
 - αν βέβαια το θελήσουν -
 να μπορούν να τ' αποκτήσουν.
 [Αν και
 το περιβάλλον
 αναπόφευκτα φτωχαίνει και μολύνεται.
 Αν και
 οι παρορμήσεις των ανθρώπων διαφέρουν.
 Κι' εκτός από τη Γενική Επιλογή
 και το αναπάντεχο,
 από μίαν άλλη σκοπιά,
 ακόμη πιο πολύ την εποχή ετούτη
 την πυρηνική,
 να προφητεύσης είναι αδύνατο
 τα μέλλοντα.]

• • •

(*) Ο Στέφανος Κυριαζής είναι Πρεβεζάνος από την πλευρά της μητέρας του (γένους Καβάγια). Γιατρός στο επάγγελμα. Εμφανίστηκε στα γράμματα με 4 ποιητικές συλλογές: "77 συλλογισμοί" (1988), "Στοχασμοί" (1989), "Ξέφωτο" (1990), "Παραλλαγές" (1992). Τα τρία ποιήματα που δημοσιεύονται εδώ είναι από τη συλλογή "77 συλλογισμοί".

Της σκέψης είσαι η αρχή,
του λογισμού το τέλος.
Το απέραντο είσαι του ουρανού,
είσαι της γης το χώμα.
Ο χτύπος είσαι της καρδιάς,
είσαι το φως της φλόγας,
του αέρα η απαλότητα
και τ' αστεριού η λάμψη.
Η αίσθηση της ευωδιάς,
της ομορφιάς σαγήνη,
κι' η ζεστασιά της θαλπωρής.
Πνοή της ίδιας της ζωής,
είσαι,
μοναδικό πλάσμα κι' ανθρώπινο.

• • •

Παντοδύναμοι, αθάνατοι,
οι Θεοί του Ολύμπου.
Κυρίαρχοι και εξουσιαστές
Γης και Ζωής.
Δεν ήταν μύθος
του Ολύμπου οι Θεοί.
Αγαθών δωρητές,
ελεήμονες και τιμωροί,
μεγαλωσύνης ήτανε προσκύνημα.
Αυτοί
του Κόσμου εγράφανε τη Μοίρα.
Ωσάν και τους σημερινούς.
Θεοί
που μόνο βλάσφημοι περιγελούν
και ασεβείς
- απέναντι σ' εκείνους
που βαθειά τους πιστεύουν.

• • •

ΑΠ. Σ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΕΞΟΥΣΙΑ

Εξουσία
της σαρκός..
Εξουσία
του πνεύματος.
Διαθλώμαι στον ορίζοντα
όμοιος ουράνιο τόξο,
επιδεικνύοντας εριστικά
τα χρώματα μου.

Εξουσία
του ενός στους πολλούς.
Εξουσία
των πολλών στον ένα.
Εκτοξεύω στίχους και
το «ξεγέλασα την τρέλλα»
του Rimbaud.

Εξουσία
του χεριού.
Εξουσία
του ακροτελεύτιου δακτύλου
του αριστερού ποδιού μου.
Με την καρδιά τρέχω
στους δρόμους όμοιος αγρίμι
σε πυκνό δάσος.

Εξουσία
της όρασης.
Εξουσία
της ακοής και της γλώσσας.
Κραυγάζω από τα
παράθυρα λες
κι αντικρύζω πώμα.

Αφήνω την κραυγή μετέωρη
εις τους αιώνες.
Θα επωφεληθώ
της ελευθερίας μου,
που προσδίδει χαρά.
Έστω μικρή. Όμοια εκείνης,
που προκαλούν
διάπτοντες αστέρες.

Καθώς θα πέφτω
θα κάνουν κι άλλοι
ευχή μαζί μ' εμένα.

Σημ: Το ποιητικό απόσπασμα προέρχεται
από το έργο του A. Rimband "Μια
εποχή στην Κόλαση"

ΚΑΡΥΕΣ

Του θανάτου πουλί,
έγραψες
στα σύννεφα μια λέξη,
(ήμουν χαμηλά
δεν την ξεχώρισα).
Μετά καρφώθηκες
στο στόμα της γης.
Σκόρπισες
και μάτωσες.
Να θυμάσαι,
πως ψυχή αυτής
της Γαίας είσαι
και φτερουγάς
για να βλέπουμε
το χρώμα της
το μαύρο.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ

Έζησα τη ζωή μου
μέχρι εδώ με τα
μάτια καρφωμένα
στα σημεία τ' ορίζοντα
που λέγαν πως
βγαίνουν από κει
οι ελπίδες που ακόμη
δεν αντίκρυσα.

Ακολουθώντας τις νυκτερινές
των αγίων ληπαιεύς
που πεθαίνουν στ' όνομα
της αγάπης, ξημέρωσα
μόνος να περπατάω
απ' την αγάπη πίσω
κι απ' τη νύχτα.

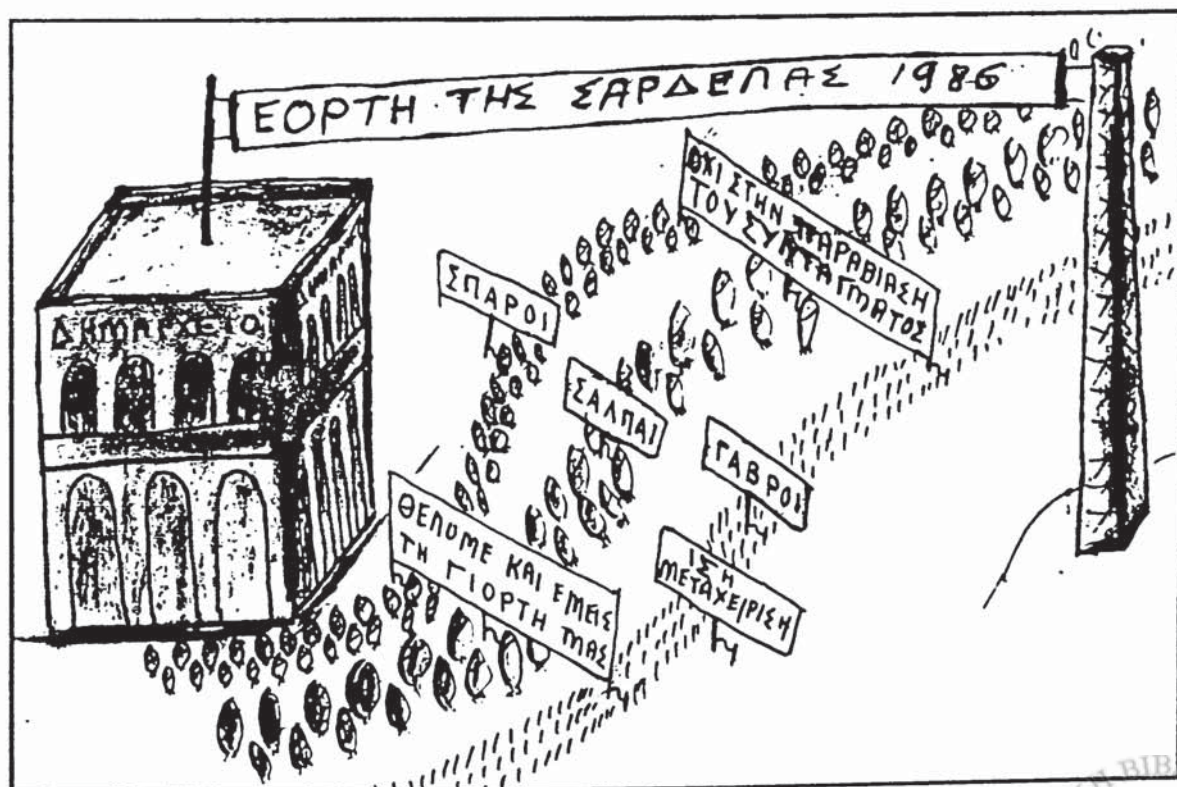
Γεύτηκα τους καρπούς
των μάταιων ημερών
και την πίκρα της αδιαφορίας
σαν μια μικρή αμοιβή
στο σύνολο τόσων ματαιοτήτων
που γνώρισα.

Κείμενο: Ι. Κοντός
Σχέδιο: ανώστολος

Σκίτσα: Σπύρου Σταμουλάκη

Τα εγκαίνια του ογκολίθου

ΣΠΥΡΟΥ ΣΤΑΜΟΥΛΑΚΗ

Τα πρώτα σοβαρά λιμενικά έργα ήταν τα κρηπιδώματα από σημερινού Δημαρχείου μέχρι Ποταμιάνου (σήμερα Παπαζαφειράτου) και έγιναν τα έτη 1928-1931.

Πριν γίνουν τα κρηπιδώματα αυτά και η επιχωμάτωση της θάλασσας που περιέκλεισαν, ο παλαιός μώλος ακολουθούσε την γραμμή από το κρηπίδωμα έναντι του Δημαρχείου, περνούσε κοντά από τα Ολύμπια (καφενείο Βασιλά), μετά, 2 μέτρα από το εστιατόριο “Νικόπολη”, περνούσε 2-3 μέτρα από το εσωτερικό της οικίας Ορέστη Τσακαλώτου, η οποία εκτίστηκε αργότερα και σε τμήμα της επιχωματωθείσης θαλάσσης, και κατέληγε στο μώλο Ποταμιάνου στο απέναντι κρηπίδωμα.

Δηλαδή σχηματίζονταν ένας ανοικτός κολπίσκος, που με τα έργα ευθυγραμμίστηκαν τα δύο άκρα με το νέο κρηπίδωμα που είχε βάθος 5-6 μέτρα, υπεραρκετό για τα πλοία που προσέγγιζαν εκείνη την εποχή.

Τα Λιμενικά αυτά έργα κατασκεύασε η εταιρία ΕΡ-ΘΑ (Έργα-Θαλάσσια). Διευθύνων Μηχανικός ήταν ο Γούτος.

Τα έργα για την εποχή εκείνη ήταν σημαντικά, αφού με αυτά θα πλεύριζαν τα ατμόπλοια και θα αποφεύγετο η ταλαιπωρία της επιβίβασης με τις βάρκες.

Κυριαρχούσα φυσιογνωμία τότε ήταν στον τόπο μας ο μακαρίτης Δικηγόρος Περικλής Τόλιας. Ήταν επικεφαλής κάθε πολιτιστικής και κοινωνικής κίνησης και μεγάλος γλεντζές και από τους μεγαλύτερους ξενύκτηδες της εποχής εκείνης, μαζί με τους Ηλία Τσουρά, Ιωάννη Τάλαρο (μακαρίτες και αυτοί) και άλλους.

Το εστιατόριο “Νικόπολη” το είχαν τότε οι αδελφοί Λάζαρος και Γαβριήλ Φραγκισκάτος, το οποίο σχεδόν διανυκτέρευε και ήταν πάντοτε γεμάτο. Λειτουργούσε σαν καφενείο με μεζέδες.

Εγώ, που σαν καλό παιδί έφευγα στις 12½ το βράδυ, άφηνα την “Νικόπολη” γε-

μάτη κόσμο.

Ο Περικλής και η παρέα του έγιναν φίλοι με τους μηχανικούς της Εταιρίας των Λιμενικών έργων, που σύχναζαν και αυτοί στη Νικόπολη.

Όταν προχώρησε κάπως η βύθιση των ογκολίθων και ξενέρωσε, ακριβώς απέναντι από τη “Νικόπολη”, ο πρώτος ογκολίθος, πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, από τους Μηχανικούς της Εταιρίας και την παρέα του Περικλή παρετέθη δείπνο, το βράδυ, πάνω στον ογκολίθο. Ο δε μακαρίτης Λάζαρος με μια βάρκα, δυσφορών και διαμαρτυρόμενος αλλά πάντα καλοκάγαθος, μετέφερε τους μεζέδες και τα ποτά στους διασκεδάζοντας πάνω στον ογκολίθο.

Το γλέντι κορύφωσε. Ο θόρυβος και οι φωνές και τα τραγούδια δεν άφηναν τους ξένους θαμώνες των απέναντι ξενοδοχείων να κοιμηθούν.

Άρχισαν οι διαμαρτυρίες.

Οι διαμαρτυρίες έφτασαν μέχρι την Αστυνομία και σχεδόν τις πρωινές ώρες τους συνέλαβαν και τους πήγαν στο Αυτόφωρο.

Ο Περικλής ήταν πολύ γνωστός και εκτιμόνταν από την Αστυνομία και από τους δικαστές.

Στη Νομική Επιστήμη ένας κλάδος είναι και το Διεθνές Δικαίο. Σ’ αυτό, όπως και σε άλλα θέματα, υπάρχουν διάφοροι Νόμοι, νομολογίες, Αποφάσεις Διεθνών Δικαστηρίων κ.λπ. Ο Περικλής ήταν πλήρως καταρτισμένος πάνω σ’ αυτά τα θέματα.

Σε μία λοιπόν από τις Νομολογίες αυτές αναφέρεται η περίπτωση των αδικημάτων που γινόνταν σε χώρους που πρωτοεμφανίζονται, όπως οι ηφαιστειογενείς νήσοι και τα νησιά, που δεν έχουν προσαρτηθεί σε συντεταγμένα κράτη, καθώς και σε άλλες τέτοιες περιπτώσεις.

Η Νομολογία λοιπόν αυτή, αποφαινόταν, ότι, εφόσον δεν έχουν εγκατασταθεί στο πρωτοεμφανιζόμενο νησί, οι Αρχές, κάθε αδίκημα που έχει διαπραχθεί προ της εγκαταστάσεως των Αρχών δεν δικάζεται.

Όλα αυτά τα ανέπτυξε σαν να εγένετο για το θέμα μια διάλεξη.

Διάρκησε πολλή ώρα και οι ακροαταί, και οι Δικαστές, εντυπωσιάστηκαν με την επιστημονική παρουσίαση του θέματος.

Σ’ αυτή τη Νομολογία στήριξε την απολογία του ο Περικλής. Επειδή, ο ογκολίθος αποτελούσε νησίδα αναδυθείσα, εκ της θαλάσσης, ουδέν αδίκημα δικάζεται που έγινε πριν από την εγκατάσταση των Αρχών.

Οι δικαστές λόγω του αξιώματός των, είναι απομονωμένοι από πολλές κοινωνικές σχέσεις και δύσκολα βρίσκουν την ευκαιρία να ευθυμήσουν. Δεν ξέρω τώρα, αλλά παλιά, που παρακολουθούσαμε τις δίκες και τις αγορεύσεις, έβαζαν και λίγο το δαχτυλάκι τους, σε κάποιο σημείο της διαδικασίας, για να παραχθεί λίγη ευθυμία.

Απόλαυσαν λοιπόν και οι Δικασταί όπως και οι ακροαταί της κατάμεστης αίθουσας του Δικαστηρίου την αγόρευση και ευθύμησαν λιγάκι μέσα στα άλλα σοβαρά και επίπονα θέματα που είχαν να ασχοληθούν μετά.

Δεν τους αθώωσαν βέβαια με αυτό το απιολογικό, αλλά με άλλο, που δεν το θυμάμαι, που περιείχε όμως και μια κρυφή αιχμή για ευθυμία.

Παιδιά με ειδικές ανάγκες και η αγωγή τους

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Θ. ΝΤΟΥΣΚΑ

μετεκπαιδευμένου δασκάλου,
Προϊσταμένου 1ου 3/θεσίου
Ειδικού Σχολείου Πρέβεζας

Σύμφωνα με τον ισχύοντα Νόμο 1566/85, που καθορίζει τη δομή και λειτουργία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, άτομα με ειδικές ανάγκες θεωρούνται «τα πρόσωπα τα οποία από οργανικά, ψυχικά ή κοινωνικά αίτια παρουσιάζουν καθυστερήσεις, αναπηρίες ή διαταραχές στη γενικότερη ψυχοσωματική κατάσταση ή στις επιμέρους λειτουργίες και σε βαθμό που δυσκολεύεται η παρακολούθηση της γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, η δυνατότητα ένταξής τους στην παραγωγική διαδικασία και η αλληλοαποδοχή τους με το κοινωνικό σύνολο».

Τα παιδιά με ειδικές ανάγκες αδυνατούν δηλαδή να ανταποκριθούν με επιτυχία στο πρόγραμμα και στο περιβάλλον της γενικής εκπαίδευσης εξαιτίας κάποιων φυσικών, διανοητικών, ψυχολογικών, συναισθηματικών και κοινωνικών εμποδίων. Τα εμπόδια αυτά μπορεί ν' αναφέρονται στη σωματική κατάσταση,

στην αισθητηριακή κατάσταση, στις νοητικές ικανότητες, στη συναισθηματική κατάσταση και συμπεριφορά, στην επικοινωνία ή και σε συνδυασμό δύο ή περισσότερων περιπτώσεων.

Ο όρος “ειδικό παιδί” είναι αρκετά νέος. Παλαιότερα κυριαρχούσε η ονομασία “ανώμαλα παιδιά”. Επειδή όμως η ορολογία αυτή εκτός από κακόηχη, είναι και πολύ βαριά, ειπώθηκαν και άλλοι όροι όπως: “απροσάρμοστα”, “ελαττωματικά”, “αποκλίνοντα” παιδιά, για όλα εκείνα τα παιδιά που χρειάζονται διαφοροποιημένα εκπαιδευτικά προγράμματα προκειμένου να ενταχθούν ισότιμα στο κοινωνικό σύνολο και να συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία.

Στο πρόσφατο προτεινόμενο νομοσχέδιο για την Ειδική Εκπαίδευση, που ανακοίνωσε ο υπουργός Παιδείας, σε συνέντευξη στις 2-3-1995, επαναδιατυπώνεται η ορολογία της ειδικής αγωγής με την εισαγωγή του όρου “πρόσωπα με

ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες”.

Τα παιδιά με ειδικές ανάγκες είναι και αυτά παιδιά σαν τα άλλα και επομένως έχουν τα ίδια δικαιώματα. Το γεγονός αυτό το συναισθάνθηκαν σχεδόν όλα τα κράτη του κόσμου και με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα, την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, την κοινωνική δικαιοσύνη, την ισότητα και τη δημοκρατία, το κατοχύρωσαν με νόμους.

Τα παιδιά λοιπόν με ειδικές ανάγκες έχουν δικαίωμα αγωγής και εκπαίδευσης, ώστε να μπορέσουν να φτάσουν στο υψηλότερο επίπεδο γνώσεων και δεξιοτήτων, ανάλογα βέβαια με τις ικανότητες και τις προτιμήσεις τους, αλλά και δικαίωμα αναγνώρισης και ενσωμάτωσης στο κοινωνικό σύνολο ως ισότιμα και ενεργά μέλη.

Ειδική Αγωγή

Μέχρι πριν από λίγα χρόνια λέγοντας “ειδική αγωγή” εννοούσαμε την εκπαίδευση που προσφερόταν σε ειδικούς χώρους από ειδικευμένο προσωπικό, με ειδικά σχεδιασμένα προγράμματα, στα άτομα που για διάφορους λόγους δεν ωφελούνταν από το συνηθισμένο σχολικό πρόγραμμα.

Οι σύγχρονες αντιλήψεις για την ειδική αγωγή είναι διαφορετικές. Διαφέρουν κυρίως στο χώρο και στη διάρκεια προσφοράς της.

Σύμφωνα με τους Άγγλους, ως ειδική αγωγή θεωρείται η “πρόσθετη βοήθεια” που παρέχεται με οποιοδήποτε τρόπο στα παιδιά με ειδικές ανάγκες μέσα στο κανονικό σχολείο και κατά τους Αμερικάνους η “ειδικά σχεδιασμένη” διδασκαλία για να αντιμετωπίσει τις ειδι-

κές ανάγκες του παιδιού.

Σήμερα έγινε φανερό ότι η ειδική αγωγή δεν ταυτίζεται πλέον με τη συνεχή βοήθεια μόνο μέσα σε ειδικό σχολείο. Είναι λίγα τα παιδιά που η αγωγή τους πρέπει να προσφέρεται συνεχώς σε ειδικά σχολεία, γιατί η πλειοψηφία των παιδιών με ειδικές ανάγκες μπορούν και πρέπει να συνεκπαιδευούνται στο “σχολείο για όλους” (school for all).

Η ειδική αγωγή στη χώρα μας παρέχεται δωρεάν από το κράτος σε δημόσια σχολεία. Η μορφή των σχολείων προσδιορίζεται από το είδος και το βαθμό των ειδικών αναγκών κάθε ατόμου. Όπως π. χ. σε ειδικά σχολεία (τυφλών, κωφών κ. λπ.), σε ειδικές τάξεις που λειτουργούν μέσα σε κανονικά σχολεία και σε εξαιρετικές περιπτώσεις παρέχεται ειδική αγωγή στο σπίτι με παράλληλη ενημέρωση της οικογένειας και με την επίβλεψη ειδικού σε κάθε περίπτωση.

Ειδικό Σχολείο (γενικά)

1. Η χρησιμότητά του

Μολονότι εκφράζονται επιφυλάξεις σ’ ό,τι αφορά την εκπαίδευση παιδιών σε ειδικό σχολείο, όλοι αποδέχονται ότι τούτο εξακολουθεί ακόμα να είναι απαραίτητο για τις τρεις παρακάτω ομάδες παιδιών:

α) Για τα παιδιά εκείνα που παρουσιάζουν τέτοια σοβαρή καθυστέρηση, ώστε να μην μπορούν να δεχτούν βοήθεια από προγράμματα του κανονικού σχολείου.

β) Για τα παιδιά που παρουσιάζουν ψυχολογικές διαταραχές ή πολύ σοβαρή συναισθηματική αστάθεια και χρειάζεται ειδική αγωγή, για να μπορέσουν να

πετύχουν την προσωπική, κοινωνική και εκπαιδευτική τους προσαρμογή.

γ) Για τα παιδιά που παρουσιάζουν αισθητηριακές αναπηρίες (τυφλά, κωφά, κ.λπ.) ή κινητικές δυσκολίες οι οποίες συνοδεύονται και από άλλες αδυναμίες, όπως πνευματική καθυστέρηση, συναισθηματικά προβλήματα κ.ά.

2. Η οργάνωση

Οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τη σωστή οργάνωση είναι:

- Η στελέχωση με όλους τους προβλεπόμενους από το Νόμο (1566/85) νέους επιστήμονες και ειδικούς, ψυχολόγους, λογοθεραπευτές, κοινωνικούς λειτουργούς, φυσιοθεραπευτές, επιμελητές κ.λπ.

- Ο εφοδιασμός των παιδιών και των σχολείων με οπτικοακουστικά μέσα, όπως ακουστικά βαρηκοΐας, μαγνητόφωνα, τηλεοράσεις, βίντεο κ.λπ.

- Η εξασφάλιση στενής συνεργασίας και αλληλοαναγνώρισης της επιστημονικής αξίας και του ρόλου κάθε επιστήμονα που εργάζεται στο χώρο της ειδικής αγωγής καθώς και ο συντονισμός όλων των προσπαθειών για το καλό των παιδιών.

- Η πληρέστερη κατάρτιση, επιμόρφωση και εξειδίκευση όλων των εκπαιδευτικών και κυρίως όσων εργάζονται στην ειδική αγωγή, καθώς και δημιουργία τομέα ειδικής αγωγής στα Παιδαγωγικά Τμήματα.

Η συνήθης οργάνωση και λειτουργία Ειδικού Σχολείου με εκπαιδευσιμολογικά καθυστερημένα παιδιά είναι:

Το εβδομαδιαίο ωράριο εργασίας είναι 24 ώρες. Τα μαθήματα που διδάσκονται σύμφωνα με το πρόγραμμα είναι η

γλώσσα, τα μαθηματικά, η μελέτη περιβάλλοντος (εδώ δίνονται και στοιχεία φυσικών), τα θρησκευτικά, η αισθητική αγωγή και η φυσική αγωγή. Όλα βέβαια υπεραπλουστευμένα.

Οι μαθητές κατατάσσονται ανάλογα με τις δυσκολίες, τις δυνατότητες, την ηλικία και το βαθμό ανταπόκρισης σε τρεις βαθμίδες: Κατώτερη, Μέση και Ανώτερη.

Στην **κατώτερη βαθμίδα** φοιτούν παιδιά χρονολογικής ηλικίας 6-9 ετών, που η νοητική ηλικία υπολείπεται κατά δύο περίπου χρόνια.

Ο σκοπός του προγράμματος της βαθμίδας αυτής είναι:

- Η ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των παιδιών και της εμπιστοσύνης προς τον εαυτό τους, ώστε να αποκατασταθεί η ψυχική ισορροπία.

- Η κατά το δυνατόν πληρέστερη ανεξαρτητοποίηση των παιδιών ως προς τις προσωπικές τους ανάγκες και η απόκτηση της ικανότητας να φροντίζουν για την ατομική τους καθαριότητα, υγεία και ασφάλεια (ανεξαρτητοποίηση - αυτοεξυπηρέτηση - αυτομέριμνα).

- Η συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού.

- Η απόκτηση απλών βασικών εννοιών, γνώσεων και δεξιοτήτων, δίνοντας από το περιβάλλον τους εκείνες τις πληροφορίες που έχουν πρακτική σημασία για τη ζωή τους.

Στη **μέση βαθμίδα** υπάρχουν παιδιά από 9-13 χρονών με Δ.Ν. 55-75. Τα παιδιά αυτά προέρχονται από την κατώτερη βαθμίδα του Ειδικού Σχολείου ή από κανονικό σχολείο, όπου ύστερα από μια μακρόχρονη φοίτηση απέτυχαν.

Σκοπός της βαθμίδας αυτής είναι:

- Να δώσει στα παιδιά τη δυνατότητα να εξασκήσουν τις δεξιότητές τους.

- Ν' αναπτύξει την κοινωνικότητά τους και να τους κάμει ωριμότερους στη συμπεριφορά.

- Να τους εμβαθύνει, όσο είναι δυνατόν, τις σχολικές γνώσεις που θα τους βοηθήσουν να ανεβούν στην ανώτερη βαθμίδα ή να ενταχθούν στα επαγγελματικά εργαστήρια.

- Να οδηγήσει τα παιδιά στην εγκατάλειψη της παιγνιώδους μορφής εργασίας και στην ενασχόληση με σοβαρότερες μορφές σχολικής εργασίας (οργανωμένες-συστηματοποιημένες).

Στην ανώτερη βαθμίδα υπάρχουν παιδιά χρονολογικής ηλικίας 12-15 ετών. Αυτοί έφτασαν εδώ από τη μέση βαθμίδα ή άλλο ειδικό σχολείο. Σπάνια φτάνουν ναυαγοί κανονικού σχολείου ή ύστερα από αποτυχημένη διδασκαλία στο σπίτι.

Σκοπός της βαθμίδας αυτής είναι η ολοκλήρωση του σκοπού της γενικής

στοιχειώδους πρακτικής μόρφωσης, να δώσει δηλαδή στα παιδιά γενικές, πρακτικές γνώσεις και δεξιότητες και να τα κοινωνικοποιήσει πραγματώνοντας τη συνάντηση του "εγώ" με την Κοινότητα.

Ειδική Τάξη

Η Ειδική Τάξη λειτουργεί μέσα σε κανονικό σχολείο και στοχεύει στη σχολική και κοινωνική ένταξη των παιδιών με μαθησιακές κυρίως δυσκολίες.

Συνήθως δέχεται παιδιά του ίδιου ή όμορου σχολείου που παρουσιάζουν ιδιαίτερες μαθησιακές δυσκολίες ή μικροπροβλήματα συμπεριφοράς και φορούν σ' αυτή μόνο λίγες ώρες την εβδομάδα, ενώ τις υπόλοιπες παρακολουθούν στην κανονική τους τάξη, χωρίς καμιά διάκριση.

Ο παρακάτω πίνακας, με τα στοιχεία που παρέχει είναι ενδεικτικός της κατάστασης των Ειδικών Σχολείων και των Ειδικών Τάξεων κατά το σχολικό έτος 1993-1994 στη χώρα μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ
με στοιχεία Ειδικής Αγωγής το σχολικό έτος 1993-94

Σχολικές Μονάδες Ειδικής Αγωγής (ΣΜΕΑ) στην Π. Εκπαίδευση	Μαθητές	Εκπαιδευτικοί	Ειδικοί Επιστήμονες	Σχολικές Μονάδες
Ειδικά Δημोट. Σχολεία	13.562	470	129	139
Ειδικές τάξεις		602	-	602
Σύνολο	13.562	1.072	129	741

Η Ενσωμάτωση

Οι νέες αντιλήψεις για τα δικαιώματα του παιδιού και οι ψυχοπαιδαγωγικές και διδακτικές αρχές συνηγορούν προς τη συνεκπαίδευση όλων των παιδιών στο “σχολείο για όλους” (school for all). Επίσης οι κοινωνιολογικές θέσεις ότι ο διαχωρισμός στιγματίζει και διευρύνει την ανισότητα ευκαιριών προδιαγράφοντας το μέλλον των παιδιών προβάλλουν επιτακτικά την ανάγκη αναζήτησης νέων μορφών οργάνωσης της ειδικής εκπαίδευσης, που να εξασφαλίζουν ισότητα ευκαιριών και να αποκλείουν την προδιαγραφή του μέλλοντος των παιδιών αυτών.

Μια τέτοια μορφή εκπαίδευσης, που προβάλλεται διεθνώς, είναι η ενσωμάτωση των παιδιών με ειδικές ανάγκες μέσα στο κοινωνικό σύνολο στο οποίο φυσιολογικά ανήκουν και στο οποίο αναμένεται να ζήσουν ως ισότιμοι πολίτες.

Ο όρος “ενσωμάτωση” δηλώνει την τάση να συνεκπαιδεύονται στα “κανονικά” σχολεία τα παιδιά με ειδικές ανάγκες με τα “φυσιολογικά”. Στην πράξη “ενσωμάτωση” σημαίνει ότι το παιδί παρακολουθεί την κανονική διδασκαλία στην τάξη του, ενώ παράλληλα δέχεται ειδική αγωγή για μερικό χρόνο. Το πόσο και από ποιον θα προσφερθεί, εξαρτάται από το είδος και το βαθμό δυσκολίας που παρουσιάζει. Το περιεχόμενο και η εφαρμογή της ενσωμάτωσης επηρεάζονται από φιλοσοφικές, κοινωνιολογικές, ανθρωπολογικές, ψυχολογικές, πολιτικές και άλλες αντιλήψεις.

Σκοπός της ενσωμάτωσης είναι, εκτός από την αγωγή, η κοινωνικοποίηση των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Το παι-

δί πρέπει από νεαρή ηλικία να ενταχθεί στην κοινωνία στην οποία θα ζήσει. Ο καλύτερος τρόπος ένταξής του είναι να συνεκπαιδευτεί με τα “φυσιολογικά” παιδιά. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται από τη νεαρή ηλικία η αλληλοαποδοχή και αποφεύγονται οι προκαταλήψεις και το απορριπτικό πνεύμα των “υγιών” προς αυτό. Τα “φυσιολογικά” αναγνωρίζουν από νωρίς τις αδυναμίες των παιδιών με ειδικές ανάγκες, εκτιμούν τις προσπάθειές τους, συνηθίζουν τυχόν παραξενιές τους και μαθαίνουν να τους συμπεριφέρονται σωστά. Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά με ειδικές ανάγκες συνηθίζουν τη συνύπαρξή τους με τα άλλα παιδιά και προετοιμάζονται για την ένταξή τους στο αυριανό κοινωνικό περιβάλλον.

Υπάρχουν τόσο οι υποστηρικτές όσο και οι επικριτές της αρχής της ενσωμάτωσης. Όλοι όμως συμφωνούν στην ανάγκη της εφαρμογής της.

Η ενσωμάτωση δεν πρέπει ποτέ να γίνει αυτοσκοπός, αδιαφορώντας για το αν το παιδί δέχεται βοήθεια. Η διακήρυξη της “πανενσωμάτωσης” και της κατάργησης όλων των ειδικών σχολείων είναι υπερβολική, γιατί δεν είναι δυνατόν να ωφεληθούν στο κανονικό σχολείο παιδιά με σοβαρά προβλήματα, χωρίς να δημιουργήσουν και άλλα προβλήματα στον εαυτό τους ή και σε βάρος της μάθησης των άλλων μαθητών. Σε πολλές χώρες και με αρκετές μορφές έχει βρει εφαρμογή η ενσωμάτωση.

- Στη Δανία έχουμε τον “περιπατητικό” δάσκαλο που συμβουλεύει και βοηθά το δάσκαλο της κανονικής τάξης στην οποία έχουν ενταχθεί ένα ή περισσότερα παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες ή προβλήματα συμπεριφοράς.

- Στην Ιταλία ο δάσκαλος, που έχει ένα ως τέσσερα παιδιά με ειδικές ανάγκες μέσα στην τάξη του, συνεργάζεται συστηματικά με τον "υποστηρικτή" δάσκαλο, ο οποίος προσφέρει εξατομικευμένη βοήθεια στα παιδιά μέσα στην κανονική τάξη και βοηθά ή συμβουλεύει το δάσκαλο της τάξης όπου και όταν χρειασθεί.

- Στις ΗΠΑ ειδικοί δάσκαλοι προσφέρουν συμβουλευτική βοήθεια στο δάσκαλο για τη σωστή αντιμετώπιση παιδιών με δυσκολίες μάθησης ή συμπεριφοράς μέσα στην κανονική τάξη.

- Στην πατρίδα μας γίνεται προσπάθεια για ενσωμάτωση με την εξατομικευμένη διδασκαλία, την ενισχυτική διδασκαλία και τις ειδικές τάξεις ή τμήματα. Ακόμα, όπου τα ειδικά σχολεία συστεγάζονται με τα κανονικά, γίνονται προσπάθειες για κοινές σχολικές εκδηλώσεις και κοινά διαλείμματα.

Για να είναι αποτελεσματική η ενσωμάτωση θα πρέπει να υπάρχει οργάνωση, υποδομή και επιστημονική κατάρτιση των εκπαιδευτικών. Τα παιδαγωγικά τμήματα έχουν λοιπόν χρέος να αποσκοπούν και στα παρακάτω:

- Να παρέχουν στους υποψήφιους εκπαιδευτικούς λεπτομερή γνώση της ανάπτυξης του παιδιού και κυρίως της μα-

θησιακής εξέλιξής του, πράγμα που θα βοηθήσει στον εντοπισμό των ειδικών δυσκολιών.

- Να τους υποδεικνύουν και να τους ασκούν στην προσαρμογή της μεθόδου διδασκαλίας και του μορφωτικού αντικείμενου στις ανάγκες κάθε μαθητή (εξατομικευμένη διδασκαλία).

- Να τους κάνουν ικανούς, ώστε να είναι σε θέση να κρίνουν πότε χρειάζεται ειδική βοήθεια, να σχεδιάζουν και να εφαρμόζουν "θεραπευτικά" προγράμματα.

Τέλος θα πρέπει να γίνει ενημέρωση και ευαισθητοποίηση όλων των εκπαιδευτικών και ως προς την εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες, αλλά κυρίως για την κατανόηση και συμπάρασταση προς τους γονείς των παιδιών αυτών, η συνεργασία με τους οποίους πρέπει να είναι ειλικρινής, διαφωτιστική και εποικοδομητική.

Ολοκληρώνοντας με την ενσωμάτωση θα προσθέσω και το εξής: όπου οι δυνατότητες του παιδιού με ειδικές ανάγκες και εφόσον οι συνθήκες το επιτρέπουν, πρέπει να συνεκπαιδεύεται με τα "κανονικά" στο "σχολείο για όλους". Όταν όμως η συνεκπαίδευση αυτή είναι αδύνατη και αναποτελεσματική, τότε είναι καλύτερα να δεχτεί αγωγή σε ειδικό σχολείο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Δ. Στασινός: *Η Ειδική Εκπαίδευση στην Ελλάδα*, Gutenberg, Αθήνα 1991
2. Ε. Θεοδωρόπουλος: *Διδακτική Παιδαγωγία Ειδικών Σχολείων*, Αθήνα 1977
3. ΥΠΕΠΘ: *Δελτίο Πληροφοριών Ειδικής Αγωγής*
4. Αρλέτ Μπουρσιέ: *Αντιμετώπιση της δυσλεξίας*, Κέδρος, Αθήνα 1986
5. Λ. Σταύρου: *Εισαγωγή στην Ψυχοπαθολογία*, Γρηγόρη, Αθήνα 1983
6. Ι. Παρασκευόπουλος: *Εξελικτική Ψυχολογία*, Τόμοι 1, 2, 3, 4
7. Κ. Πόρποδας: *Η διαδικασία της μάθησης*, Αθήνα 1983
8. Κ. Πόρποδας: *Δυσλεξία, Μορφωτική*, Αθήνα 1981
9. Α. Καλαντζή - Αζίτι: *Εφαρμογή Κλινική Ψυχολογία στο χώρο του σχολείου*, Αθήνα 1985
10. Περιοδικά: *Το σχολείο και το σπίτι*, *Σχολείο και ζωή*
11. Προσωπικές σημειώσεις από το ΜΔΔΕ και σεμινάρια Ειδ. Αγωγής

ΘΩΜΑΣ Μ. ΤΣΕΝΤΣΕΡΗΣμετεκπαιδευμένος δάσκαλος,
πτυχιούχος Παντείου

Το παιδικό παιχνίδι

«Η αγάπη προς τα παιδιά και η κατανόηση των δικαιωμάτων τους δια να παίζουν οφείλει να συνοδεύη πάντοτε τις ενεργείας των μεγάλων.»

J. Rousseau
“Emile”

Πρόλογος

Η εργασία μου αυτή αναφέρεται στο “παιδικό παιχνίδι”, στις δύο λέξεις παιδί και παιχνίδι που πολλές φορές ακούμε στην καθημερινή μας ζωή και όμως ποτέ ή ίσως ελάχιστες φορές τις μελετούμε. Μικρές λέξεις με μεγάλη σημασία. Μ’ αυτές τις λέξεις και τη σχέση τους ασχολήθηκα.

Είναι επόμενο οι λίγες αυτές σελίδες της εργασίας μου, να μη μπορούν να καλύψουν το πολύμορφο θέμα του παιδικού παιχνιδιού, νομίζω όμως, ότι είναι αρκετές να ερεθίσουν κάθε αναγνώστη και να τον οδηγήσουν σε περαιτέρω έρευνα και μελέτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α’

Έννοια και σημασία του παιχνιδιού

Λέγοντας παιχνίδι εννοούμε την πηγαία και αυθόρμητη μορφή παιχνιδιού που αποτελεί τη βάση όλων των πολύπλοκων και με κανόνες παιχνιδιών.

«Παιχνίδι είναι κάθε αυθόρμητη εκδήλωση, κάθε δραστηριότητα που την κάνει ο άνθρωπος από ευχαρίστηση χωρίς να αποβλέπει συνειδητά τουλάχιστον σε υλικό κέρδος».¹

Στον παραπάνω ορισμό στη λέξη άνθρωπος περιλαμβάνονται και οι ηλικιωμένοι που το παιχνίδι γι’ αυτούς έχει διαφορετική σημασία και περιορισμένη. Για το παιδί όμως (που αναφέρεται το θέμα μας) η σημασία του παιχνιδιού είναι πολύ μεγαλύτε-

1. Μ. Σμαραγδάκη-Γιαννοπούλου, *Για να γίνει το παιδί μας σωστός άνθρωπος*, Αθήνα, σελ. 309.

ρη, γι' αυτό και οι λέξεις *παιχνίδι* και *παίζω* προέρχονται από την λέξη *παιδί*. Το παιχνίδι δε είναι η ζωή του παιδιού.

Κατά την Παιγνιοθεωρία του J. Piaget παιχνίδι έχουμε όταν υπερέχει η αφομοίωση, όταν δηλαδή ο οργανισμός προσλαμβάνει πραγματικότητες και τις αφομοιώνει προς τις μέχρι τώρα εμπειρίες.

Κατά τον Freud, με το παιχνίδι το παιδί φέρει την ψυχική του ισορροπία λόγω δημιουργίας στον εαυτό του εντάσεων.

Άλλος ορισμός αναφέρει ότι: «Το παιδικό παιχνίδι είναι μία φυσική από μέσα υπαγορευόμενη ενέργεια που ανταποκρίνεται απολύτως στις σωματικές, ψυχικές και πνευματικές ανάγκες του αναπτυσσόμενου ανθρώπου».²

Με το παιχνίδι, που έχει σαν βάση την ψυχαγωγία οδηγείται το παιδί, χωρίς να το καταλάβει στην ολοκλήρωσή του. (Πνευματική, κοινωνική, σωματική κ.λπ.). Ζει τις πιο γεμάτες ώρες του στο παιχνίδι και βρίσκει σ' αυτό την ευκαιρία να χρησιμοποιήσει και ν' αναπτύξει τις ικανότητες και τις κλίσεις του. Τα παιδιά δεν παίζουν με την έννοια που δίνουμε εμείς πολλές φορές στη λέξη, αλλά ζουν σε μια σοβαρή κατάσταση απ' όπου αποκτούν πολύτιμες εμπειρίες.

Συμπερασματικά μπορούμε να γράψουμε ότι: Παιχνίδι είναι μια αυτόνομος ενέργεια που φυσιολογική απία είναι η ζωτικότητα και η πλησμονή, δυνάμεις του υγιούς οργανισμού. Ο ψυχολογικός χαρακτήρας έγκειται στα έντονα και ευχάριστα βιώματα που είναι συνδεδεμένα με την ορμή προς δράση. Το εξελικτικό νόημα είναι η ειδολογική άσκηση και μόρφωση όλων των δυνάμεων του ανθρώπου (σωματικών, ψυχικών, πνευματικών) και το ζύπνημα ή προαγωγή της αυτοσυνείδησης.

Επομένως δια μέσου της αγωνιώδους περιπέτειας που παρατηρείται στα παιχνίδια λαμβάνουμε συνείδηση της υπάρξεώς μας και της αξίας μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Α΄ Θεωρίες παιχνιδιού

Το παιδικό-εξελικτικό παιχνίδι από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη μέχρι σήμερα έχει μελετηθεί και έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες που αναφέρονται στην ψυχολογική, μορφωτική και παιδαγωγική πλευρά του.

Στο βιβλίο του ο Andrea Flitner³ κάνει λόγο περί επτά θεωριών του παιχνιδιού:

«1. Θεωρία υπερχειλίσεως πλεοναζούσης ενεργητικότητας του παίζοντος: (οι ζωϊκές δυνάμεις εξωτερικεύονται στα παιχνίδια).

2. Η περί ορμής θεωρία: (κληρονομηθέν ένστικτο των ζώων και μικρών παιδιών).

3. Η θεωρία της καθάρσεως.

4. Θεωρία της ανακεφαλαιώσεως (ανακεφαλαιώνει στα παιχνίδια του το παιδί τον πολυπισμό του ανθρώπου π.χ. Ινδιάνοι κ.λπ.).

5. Θεωρία της προασκήσεως (αναγωγή φαινομένων της ζωής των μεγάλων

2. Παναγιώτου Γ. Κοροντζή, *Μορφωτικές Κοινότητες*, Αθήνα, σελίδα 93.

3. Andrea Flitner, *Παιχνίδι - Μάθησις*, μετάφ. Κ. Καραγιαννίδη.

στην παιδική ηλικία).

6. **Θεωρία της αναλήψεως** (δεν έχουμε απώλεια ενεργειών με το παιχνίδι αλλά συγκέντρωση).

7. **Θεωρία περί επεκτάσεως του εγώ**.

Ο Κοροντζής⁴ γράφει σχετικά με τις θεωρίες του παιχνιδιού: Διακρίνονται σε **αιτιολογικές** που εξετάζουν τα ελατήρια του παιχνιδιού και σε **τελολογικές** που προσπαθούν να εξακριβώσουν το σκοπό του παιχνιδιού.

Κατά τις πρώτες το παιδικό παιχνίδι οφείλεται στη χαρά και ευχαρίστηση που βρίσκει το παιδί, στα ευχάριστα δηλ. συναισθήματα. Οι δεύτερες είναι οι εξής:

α) **Θεωρία του παραλληλισμού** (ο άνθρωπος περνάει από όλα τα στάδια του πολιτισμού).

β) **Θεωρία της καθάρσεως** (κατ' αυτή έχουμε την ικανοποίηση της καταστροφής και αγωνιστικής ορμής).

γ) **Θεωρία της αναπαύσεως** (κατ' αυτή επιζητείται με το παιχνίδι η ανάγκη του ανθρώπου για ανάπαυση).

δ) **Θεωρία της ενασκήσεως** (σκοπός του παιχνιδιού είναι η άσκηση των σωματικών και πνευματικών δυνάμεων του ανθρώπου).

ε) **Θεωρία της συναντήσεως** (το παιδί αντιμετωπίζει ολόκληρο τον κόσμο σαν ζωντανή ύπαρξη).

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι όλες οι παραπάνω θεωρίες είναι μονομερείς και κάθε μία μόνη της δεν μπορεί να εξαντλήσει τη μεγάλη σημασία και το καθολικό νόημα του παιχνιδιού.

Β' Στάδια εξέλιξης του παιχνιδιού

Τα στάδια εξέλιξης του παιχνιδιού κατά τον A. Flitner είναι τα εξής:

1. **Παιχνίδι λειτουργιών**: Σ' αυτό το στάδιο το παιδί προσπαθεί με αδέξιες κινήσεις να επιτύχει μια επιδεξιότητα.

2. **Παιχνίδι εργασιών**: Το παιδί αφοσιώνεται στην κούκλα του και γενικά στο παιχνιδάκι που του παρέχεται κατά τρόπο πιο συστηματικό προς τελειοποίηση των δεξιοτήτων του.

3. **Ομαδικό παιχνίδι**: Από του 2ου έτους παρουσιάζεται η επιθυμία στο παιδί για ομαδικό παιχνίδι. Εξαρτάται η κοινωνική του συμπεριφορά από το αν το παιδί έχει αδέρφια, συνομηλίκους, συμπαίκτες.

4. **Μιμητικό στάδιο**: Από του 3ου έτους, λαμβάνει μέρος σε κυκλικά παιχνίδια. Προτιμούν ομαδικό παιχνίδι ανά δύο. Παιχνίδια με πλαστελίνη και παιχνίδια μερικής συμμετοχής, ως και παιχνίδια υποδύσεως ρόλων. Με βάση δε το παιχνίδι υποδύσεως ρόλων αναπτύχθηκε και το παιδικό θέατρο.

5. Από του 5ου έτους φεύγει η μίμηση και κάθε παιδί συμβάλλει στο **ομαδικό παιχνίδι**.

6. Στην προεφηβική ηλικία έχουμε **ανταγωνιστικά και αγωνιστικά παιχνίδια**.

4. Παναγιώτης Γ. Κοροντζής, *Μορφωτικές Κοινότητες*, (σελ. 101, 2, 3, 4, μετ.).

Κατά τον Piaget, οι βαθμίδες του παιχνιδιού είναι:

1. Κινητικό ατομικό (0-2 ετών).
2. Εγωκεντρικό (2-5 ετών).
3. Αρχομένη συνεργασία (7-9 ετών).
4. Κωδικοποίηση κανόνων (11-12 ετών).

Ο Κοροντζής⁵ με τον παρακάτω πίνακα δίδει παραστατικά τα στάδια εξελίξεως του παιχνιδιού σε διάφορες ηλικίες σχετικά με το περιεχόμενό τους.

Η λ ι κ ί α	Παιχνίδια χωρίς καθορισμό ενέργειας	Παιχνίδια μίμησης και συνεργασίας	Παιχνίδια με σταθερή και συγκριμένη ενέργεια	Παιχνίδια ελεύθερα και υπεύθυνης ενέργειας	%
3 ετών άρρ.-θήλεα	33 %	50 %	17 %	–	100
4-6 ετ. άρρ.-θήλεα	16 %	30 %	51 %	3 %	100
6-10 ετ. άρρ.-θήλ.	2 %	18 %	60 %	20 %	100
10-15 ετ. άρρενα	–	10 %	23 %	67 %	100
10-15 ετ. θήλεα	–	16 %	25 %	59 %	100

Τα παραπάνω στάδια δεν μπορεί να θεωρηθούν ως πάγια. Εξαρτώνται από την ψυχοπνευματική κατάσταση του παιδιού και το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Α΄ Εργασία - Παιχνίδι

Η εργασία και το παιχνίδι είναι δύο έννοιες που πρέπει να τις προσέξουμε. Το παιχνίδι υπαγορεύεται από μια φυσική δύναμη, ορμή και συναισθηματικό τόνο και ο σκοπός του είναι μέσα του (αυτονομία), αντίθετα η εργασία είναι το μέσο για την επιτυχία ενός σκοπού εκτός αυτής (ετερονομία).

Η κατά τρόπο παιχνιδώδη εργασία είναι πολύ αποδοτική και ευχάριστη, αρκεί να μην αντιληφθεί το παιδί ότι πρόκειται για την επιτυχία ενός εξωτερικού σκοπού, γιατί τότε θα χαθεί ο αυθορμητισμός της όλης εργασίας.

Για το παιδί το παιχνίδι είναι εργασία και μ' αυτό θα βοηθηθεί και στη ζωή του να γίνει εργατικό και παραγωγικό στη δουλειά του, και όπως βρίσκει ευχαρίστηση στο παιχνίδι θα βρίσκει ευχαρίστηση αύριο και στη δουλειά του.

Το περιοδικό "Γονείς"⁶ γράφει σχετικά: «Το παιχνίδι είναι απλώς μια προάσκησις για τα σοβαρά καθήκοντα του ανθρώπου στη ζωή. Δεν παύει όμως να είναι σοβαρότερο και από την εργασία των ενηλίκων, γιατί συναρπάζει και συγκινεί τόσο το παιδί, ώστε διαποτίζει και πληρώνει όλη την προσωπικότητά του. Γι' αυτό ακριβώς το

5. Παναγιώτης Γ. Κοροντζής, *Μορφωτικές Κοινότητες*, Αθήνα, σελ. 114.

6. Περιοδ. *Οι Γονείς*, Τόμος 1ος, τεύχος 4ο, σελίδα 41, Αθήνα

παιχνίδι πρέπει να παίρνεται πολύ στα σοβαρά όπως η εργασία στους ενήλικες». ⁷

Β' Ωφέλειες του παιδιού από το παιχνίδι

«Παιδί θα πει παιχνίδι και παιχνίδι θα πει άσκηση, κίνηση, θόρυβος που εξασφαλίζει σωματική και ψυχική υγεία». ⁸ Σωματικά αναπτύσσεται τέλεια το παιδί μόνο με το παιχνίδι. Από νεογέννητο, με το χάδι, την παρουσία μας, τα αισθητικά ερεθίσματα, αφυπνίζεται, ξυπνούν οι αισθήσεις και αντιδρά. Κουνάει κεφάλι, πόδια, παίζει με την κουβέρτα του γυμνάζοντας έτσι το σώμα του.

Από τη νηπιακή ηλικία η κινητικότητα μεγαλώνει, τρέχει, ανεβαίνει κατεβαίνει σκάλες και αργότερα του αρέσει ο χορός.

Το παιχνίδι στην αρχή είναι **παιχνίδι λειτουργιών** που με αυτό το παιδί πετυχαίνει σταδιακά ν' αποκτήσει επιδεξιότητα στη χρήση μέλους του σώματός του. Κατόπιν έχουμε την αφοσίωση του παιδιού στην κουκλα του, στην μπάλλα του κ.λπ. Με επανάληψη πολλές φορές μιας κινήσεως έχουμε τότε το **παιχνίδι εργασίας**. Με αυτά τα παιχνίδια επιτυγχάνεται μια τέλεια και ευχάριστη γυμναστική και χαρίζει στο παιδί υγεία και σωματική δύναμη παράλληλα και ψυχοπνευματική ανάπτυξη.

«Στο 2ο έτος της ηλικίας του το παιδί μιμείται τους άλλους. Είναι μια μορφή ταύτισεως και συνεχίζεται μέχρι την ηλικία των 6 ετών». ⁹

Το παιδί ταυτίζεται, μιμείται τον πατέρα του, την μητέρα του και με τον τρόπο αυτό καταπολεμάει τον εγωκεντρισμό, αποδεσμεύεται από τον εαυτό του και ανοίγεται στους άλλους. Με τα μимητικά παιχνίδια αρχίζει η διάκριση και ο διαχωρισμός. Έτσι πέφτει ο εγωκεντρισμός του, προετοιμάζεται το παιδί για την σωστή προσαρμογή στο σχολείο.

Οι γονείς πρέπει να βοηθούν στο σημείο αυτό τα παιδιά τους για να μπορέσουν να περάσουν ομαλά το εγωκεντρικό στάδιο, δηλ. πρέπει να τα παρακινούν για μимητικά παιχνίδια, αγοράζοντας π.χ. παιχνίδια σκεύη κουζίνας κ.λπ.

Μετά το μимητικό παιχνίδι έχουμε το **ομαδικό**. Το παιδί παίζει με τους συνομηλίκους του χωρίς την επέμβαση των μεγάλων. Παίζει πειθαρχημένα και τίμια. Δεν αργεί να τιμωρήσει αυτόν που ασέβησε στους κανόνες του παιχνιδιού και ας είναι ακόμη ο καλύτερός του φίλος. Έτσι προετοιμάζεται το παιδί στη σωστή συνεργασία και αλληλεγγύη για να κάνει κτήμα του τις απαραίτητες κοινωνικές έννοιες, ελευθερία, αλληλοβοήθεια, δικαιοσύνη, εργατικότητα, συνεργασία.

Με το ομαδικό παιχνίδι το παιδί αποκτά αυτοπειθαρχία και σέβεται τα δικαιώματα των άλλων. Αποκτά δηλ. τις βάσεις της κοινωνικής ηθικής. Αναπτύσσει τις πνευματικές του ικανότητες και συγκρίνει τις δυνάμεις του με τις δυνάμεις των άλλων παιδιών, τοποθετώντας έτσι τον εαυτό του στη σωστή θέση ανάμεσα στα παιδιά. Καλλιεργεί την κρίση, παρατηρητικότητα, προσοχή, φαντασία. Και η ικανοποίηση που νοιώθει από την επιτυχία σε κάθε ομαδικό παιχνίδι του καλλιεργούν την αυτοεκτίμηση.

Ακόμη με το παιχνίδι επιτυγχάνεται ο περιορισμός της επιθετικότητας στο παιδί.

7. Περιοδ. *Οι Γονείς*, Τόμος 2ος, τεύχος 2ο, σελίδα 20, Αθήνα

8. Μ. Σμαραγδάκη-Γιαννοπούλου, *Για να γίνει το παιδί μας σωστός άνθρωπος*, σελ. 312, Αθήνα

9. Μ. Σμαραγδάκη-Γιαννοπούλου, *Για να γίνει το παιδί μας σωστός άνθρωπος*, σελ. 313, Αθήνα

Με τη δραστηριότητα που δείχνει στο παιχνίδι εκτονώνει την επιθετικότητά του.

Μια κούκλα μπορεί να γίνει για το παιδί το άτομο που μισεί. Την χτυπά την κακομεταχειρίζεται επιπυχάνοντας έτσι τη συναισθηματική ισορροπία του. Γι' αυτό και όλοι μας παρατηρούμε πόσο επιθετικό είναι ένα παιδί πριν από το παιχνίδι και πόσο ήρεμο γίνεται μετά.

Κατά τον Θεοδωρόπουλο:¹⁰ το παιχνίδι είναι η ζωή του παιδιού... δι' αυτού το παιδί ξαναζει ότι έχει μάθει για τον κόσμο, δηλαδή δραματοποιεί τα συναισθήματά του (φόβους, αγωνίες κ.λπ.). Το δραματικό παιχνίδι είναι ο καθρέπτης του παιδιού. Δ' αυτόν αντικατροπίζονται τα βιώματά του. Το παιδί γίνεται δέντρο, μητέρα, γιατρός, δάσκαλος κ.λπ.

Το παιδί με το παιχνίδι καλλιεργεί την πρωτοβουλία και την θέληση. Κάθε παιδί εφευρίσκει μόνο του διάφορα παιχνίδια και έτσι μόνο του, άθελά του, θεμελιώνει τις παραπάνω αρετές. Αλλά και με τους κανόνες που θέτει στον εαυτό του θεμελιώνει την αυτοκυριαρχία του. «Το παιχνίδι είναι αστείρευτη πηγή χαράς... οι κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι συμφωνούν πως το παιχνίδι είναι θαυμάσιο μέσο επικοινωνίας. Είναι η πρώτη επαφή του παιδιού με την κοινωνική ζωή».¹¹

Το νόημα του παιχνιδιού έγκειται στην προπαρασκευή του αναπτυσσόμενου ανθρώπου για τη μετέπειτα ζωή. Σκοπός του είναι η άσκηση των δυνάμεων του παιδιού και η αυτομόρφωσή του. Πρέπει να τονισθεί ότι το παιδί ενεργεί και εκδηλώνεται στα παιχνίδια του σαν μια διαφοροποιημένη ολότητα. Γι' αυτό τα παιχνίδια έχουν επίσης καθολικό χαρακτήρα, κίνηση, έκφραση, μουσική, χορό, αισθήσεις, ενέργειες, ψυχικές διαθέσεις. Ο άνθρωπος ολόκληρος συμμετέχει στο παιχνίδι. Είναι γι' αυτό ορθή η παρατήρηση του Sihiller ότι «ο άνθρωπος είναι μόνο εκεί ολόκληρος άνθρωπος όπου παίζει».¹²

«Το παιδί το οποίο δεν έπαιξε και δεν εσπατάλησε το χρόνο του στο υγιές παιχνίδι, δεν είναι δυνατόν να αναπτύξει μια υγιή προσωπικότητα».¹³

Σχετικά με την κοινότητα παιχνιδιού που είναι η πρώτη κοινότητα του παιδιού έξω από την Οικογένεια ο Κοροντζής¹⁴ αναφέρει τα παρακάτω: «Η Κοινότης παιχνιδιού όχι μόνον κατά την προσχολική ηλικία, αλλά και κατά την διάρκεια της όλης παιδικής ηλικίας αποτελεί ένα φυσικόν και οικείον παιδικόν περιβάλλον, εντός του οποίου είναι δυνατή η φυσική ανάπτυξη του ανθρώπου και η καλλιέργεια όλων των σωματικών, ψυχικών και πνευματικών δυνάμεων τούτου»... και συνεχίζει: «δημιουργείται αφ' εαυτής η Κοινότης Παιχνιδιού και είναι συνυφασμένη με την ομαλήν ζωή».

Το παιχνίδι σαν θεραπευτικό μέσο

Πρώτη η Άννα Φρόυντ κόρη του διάσημου ψυχαναλυτή Σίγκμουντ Φρόυντ έκανε

10. Ε. Θεοδωρόπουλος "ΕΠΙΤΟΜΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ", σελ. 258

11. Μ. Σμαραγδάκη-Γιαννοπούλου "Για να γίνει το παιδί μας σωστός άνθρωπος", σελ. 308

12. Παναγιώτη Γ. Κοροντζή, *Μορφωτικές Κοινότητες*, Αθήνα, σελ. 107

13. Ι. Χασάπη, *Ψυχολογία Προσωπικότητας*, Αθήνα, σελ. 282

14. Κοροντζή, σελ. 110

τη διαπίστωση, ότι το παιχνίδι είναι βάλαμο για την ψυχή του παιδιού. Διαπίστωσε ότι το παιδί δεν μπορεί να επεξεργάζεται τα διάφορα σημαντικά βιώματα όπως ο ενήλικος. Η μόνη δυνατότητα που έχει το παιδί είναι το παιχνίδι. Κι αν δεν μπορεί να παίξει για ν' αυτοθεραπευτεί τίποτε άλλο δεν μπορεί να το γιατρέψει.

Το παιδί εκδηλώνεται στο παιχνίδι του αυθόρμητο χωρίς καμιά προσποίηση. Ο εσωτερικός του κόσμος εκδηλώνεται πάνω σ' αυτό απόφιος. Έτσι μας δίνει μια μοναδική ευκαιρία να τον παρατηρήσουμε και να τον μελετήσουμε.

Το παιχνίδι είναι μια διαρκής διαδικασία αυτοθεραπείας. Ισχυρές όμως εντάσεις στη ζωή των παιδιών είναι αναπόφευκτες. Το παιδί τις δαμάζει διαρκώς με το παιχνίδι. Έτσι ο ψυχολόγος, ο γονέας με λίγες γνώσεις, ο παιδαγωγός, μπορεί να μπει στο κέντρο της ψυχής του παιδιού παρατηρώντας το να παίζει. Θα δει τις δεξιότητες, ικανότητες, προτερήματα, ελαττώματα, τις δυσκολίες του μ' αυτό το "αλάνθαστο διαγνωστικό μέσο" και έτσι να προχωρήσει στη θεραπεία κάθε ψυχικής αρρώστειας του παιδιού.

Πώς όμως; Σε ψυχικά άρρωστα παιδιά αφήνουμε να διαλέξουν το παιχνίδι που θέλουν και τα βοηθούμε ν' αναπτύξουν τις δυνάμεις τους και να εκτονώσουν τις ψυχικές εντάσεις μέχρι πλήρη ισορροπία.

Άλλη μορφή παιγνιοθεραπείας είναι η ανάμειξη του θεραπευτή, στο παιχνίδι και η καθοδήγηση του παιχνιδιού μέχρι ικανοποίησης και απελευθέρωσής του από τους φόβους.

Ακόμη ο θεραπευτής μπορεί ν' αναμειχθεί για γνώση της συμπεριφοράς απέναντι προσώπων και να καθοδηγήσει αυτά προς το ορθό. Σ' όλες όμως τις περιπτώσεις χρειάζεται μεγάλη φυσικότητα εκ μέρους του.

Ο Ι. Χασάπης αναφέρει σχετικά: «το παιχνίδι είναι ιερό για το παιδί και πρέπει να το ενθαρρύνουν οι γονείς όσο είναι δυνατόν. Με το παιχνίδι το παιδί ζει μια φανταστική ζωή η οποία το βοηθάει να μάθει και να ζήσει ότι του απαγορεύεται να ζήσει στην πραγματικότητα». Σχετικά δε με την παιγνιοθεραπεία αναφέρει ότι:

«Εάν το παιδί δείχνει επιθετικές διαθέσεις προς τα παιχνίδια δεν πρέπει να επειμβαίνουμε. Δυνάμεθα όμως παρακολουθώντας το παιχνίδι του, να διδαχθούμε για ποιο λόγο καταστρέφει τα παιχνίδια και να διορθώσουμε τη δική μας συμπεριφορά, που είναι δυνατόν να προκαλεί αυτή την επιθετικότητα».

Ο Jean Chateau στο βιβλίο του οι "Μεγάλοι Παιδαγωγοί" αναφέρει ότι: «Ο Βίβες από μια άλλη ακριβέστερη σκοπιά υποδεικνύει την αξία των παιγνιδιών σαν απαραίτητου μέσου για να γνωρίσουμε τις ικανότητες των παιδιών. Τα παιδιά θα αρκούνται στα παιχνίδια που επιτρέπουν την εκδήλωση των ταλέντων και των φυσικών δώρων και κυρίως στα παιχνίδια με άλλα παιδιά... γιατί κάθε διαφωνία συντελεί να εμφανιστούν και να εκδηλωθούν οι ιδιότητες καθενός όπως, όταν καίμε κλόνη, φυτά ή φρούτα και βγάζουν το άρωμά τους και την φυσική τους ιδιότητα».

Παιδιά που δεν παίζουν

Το παιδί που δεν παίζει χαρακτηρίζεται από τους ψυχολόγους άρρωστο, νευρωτικό και δεν θα μπορέσει να φτάσει ποτέ να ωριμάσει σωστά. Στο παιχνίδι το παιδί

Με τη δραστηριότητα που δείχνει στο παιχνίδι εκτονώνει την επιθετικότητά του.

Μια κούκλα μπορεί να γίνει για το παιδί το άτομο που μισεί. Την χτυπά την κακομεταχειρίζεται επιπυχάνοντας έτσι τη συναισθηματική ισορροπία του. Γι' αυτό και όλοι μας παρατηρούμε πόσο επιθετικό είναι ένα παιδί πριν από το παιχνίδι και πόσο ήρεμο γίνεται μετά.

Κατά τον Θεοδωρόπουλο:¹⁰ το παιχνίδι είναι η ζωή του παιδιού... δι' αυτού το παιδί ξαναζει ότι έχει μάθει για τον κόσμο, δηλαδή δραματοποιεί τα συναισθήματά του (φόβους, αγωνίες κ.λπ.). Το δραματικό παιχνίδι είναι ο καθρέπτης του παιδιού. Δ' αυτόν αντικατροπίζονται τα βιώματά του. Το παιδί γίνεται δέντρο, μπτέρα, γιατρός, δάσκαλος κ.λπ.

Το παιδί με το παιχνίδι καλλιεργεί την πρωτοβουλία και την θέληση. Κάθε παιδί εφευρίσκει μόνο του διάφορα παιχνίδια και έτσι μόνο του, άθελά του, θεμελιώνει τις παραπάνω αρετές. Αλλά και με τους κανόνες που θέτει στον εαυτό του θεμελιώνει την αυτοκυριαρχία του. «Το παιχνίδι είναι αστείρευτη πηγή χαράς... οι κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι συμφωνούν πως το παιχνίδι είναι θαυμάσιο μέσο επικοινωνίας. Είναι η πρώτη επαφή του παιδιού με την κοινωνική ζωή».¹¹

Το νόημα του παιχνιδιού έγκειται στην προπαρασκευή του αναπτυσσόμενου ανθρώπου για τη μετέπειτα ζωή. Σκοπός του είναι η άσκηση των δυνάμεων του παιδιού και η αυτομόρφωσή του. Πρέπει να τονισθεί ότι το παιδί ενεργεί και εκδηλώνεται στα παιχνίδια του σαν μια διαφοροποιημένη ολότητα. Γι' αυτό τα παιχνίδια έχουν επίσης καθολικό χαρακτήρα, κίνηση, έκφραση, μουσική, χορό, αισθήσεις, ενέργειες, ψυχικές διαθέσεις. Ο άνθρωπος ολόκληρος συμμετέχει στο παιχνίδι. Είναι γι' αυτό ορθή η παρατήρηση του Sihiller ότι «ο άνθρωπος είναι μόνο εκεί ολόκληρος άνθρωπος όπου παίζει».¹²

«Το παιδί το οποίο δεν έπαιξε και δεν εσπατάλησε το χρόνο του στο υγιές παιχνίδι, δεν είναι δυνατόν να αναπτύξει μια υγιή προσωπικότητα».¹³

Σχετικά με την κοινότητα παιχνιδιού που είναι η πρώτη κοινότητα του παιδιού έξω από την Οικογένεια ο Κοροντζής¹⁴ αναφέρει τα παρακάτω: «Η Κοινότης παιχνιδιού όχι μόνον κατά την προσχολική ηλικία, αλλά και κατά την διάρκεια της όλης παιδικής ηλικίας αποτελεί ένα φυσικόν και οικείον παιδικόν περιβάλλον, εντός του οποίου είναι δυνατή η φυσική ανάπτυξη του ανθρώπου και η καλλιέργεια όλων των σωματικών, ψυχικών και πνευματικών δυνάμεων τούτου»... και συνεχίζει: «δημιουργείται αφ' εαυτής η Κοινότης Παιχνιδιού και είναι συνυφασμένη με την ομαλήν ζωή».

Το παιχνίδι σαν θεραπευτικό μέσο

Πρώτη η Άννα Φρόυντ κόρη του διάσημου ψυχολογικού Σίγκμουντ Φρόυντ έκανε

10. Ε. Θεοδωρόπουλος "ΕΠΙΤΟΜΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ", σελ. 258

11. Μ. Σμαραγδάκη-Γιαννοπούλου "Για να γίνει το παιδί μας σωστός άνθρωπος", σελ. 308

12. Παναγιώτη Γ. Κοροντζή, *Μορφωτικές Κοινότητες*, Αθήνα, σελ. 107

13. Ι. Χασάπη, *Ψυχολογία Προσωπικότητας*, Αθήνα, σελ. 282

14. Κοροντζή, σελ. 110

τη διαπίστωση, ότι το παιχνίδι είναι βάλασμο για την ψυχή του παιδιού. Διαπίστωσε ότι το παιδί δεν μπορεί να επεξεργάζεται τα διάφορα σημαντικά βιώματα όπως ο ενήλικος. Η μόνη δυνατότητα που έχει το παιδί είναι το παιχνίδι. Κι αν δεν μπορεί να παίξει για ν' αυτοθεραπευτεί τίποτε άλλο δεν μπορεί να το γιατρέψει.

Το παιδί εκδηλώνεται στο παιχνίδι του αυθόρμητο χωρίς καμιά προσποίηση. Ο εσωτερικός του κόσμος εκδηλώνεται πάνω σ' αυτό απόφιος. Έτσι μας δίνει μια μοναδική ευκαιρία να τον παρατηρήσουμε και να τον μελετήσουμε.

Το παιχνίδι είναι μια διαρκής διαδικασία αυτοθεραπείας. Ισχυρές όμως εντάσεις στη ζωή των παιδιών είναι αναπόφευκτες. Το παιδί τις δαμάζει διαρκώς με το παιχνίδι. Έτσι ο ψυχολόγος, ο γονέας με λίγες γνώσεις, ο παιδαγωγός, μπορεί να μπει στο κέντρο της ψυχής του παιδιού παρατηρώντας το να παίζει. Θα δει τις δεξιότητες, ικανότητες, προτερήματα, ελαττώματα, τις δυσκολίες του μ' αυτό το "αλάνθαστο διαγνωστικό μέσο" και έτσι να προχωρήσει στη θεραπεία κάθε ψυχικής αρρώστειας του παιδιού.

Πώς όμως; Σε ψυχικά άρρωστα παιδιά αφήνουμε να διαλέξουν το παιχνίδι που θέλουν και τα βοηθούμε ν' αναπτύξουν τις δυνάμεις τους και να εκτονώσουν τις ψυχικές εντάσεις μέχρι πλήρη ισορροπία.

Άλλη μορφή παιγνιοθεραπείας είναι η ανάμειξη του θεραπευτή, στο παιχνίδι και η καθοδήγηση του παιχνιδιού μέχρι ικανοποίησης και απελευθέρωσής του από τους φόβους.

Ακόμη ο θεραπευτής μπορεί ν' αναμειχθεί για γνώση της συμπεριφοράς απέναντι προσώπων και να καθοδηγήσει αυτά προς το ορθό. Σ' όλες όμως τις περιπτώσεις χρειάζεται μεγάλη φυσικότητα εκ μέρους του.

Ο Ι. Χασάπης αναφέρει σχετικά: «το παιχνίδι είναι ιερό για το παιδί και πρέπει να το ενθαρρύνουν οι γονείς όσο είναι δυνατόν. Με το παιχνίδι το παιδί ζει μια φανταστική ζωή η οποία το βοηθάει να μάθει και να ζήσει ότι του απαγορεύεται να ζήσει στην πραγματικότητα». Σχετικά δε με την **παιγνιοθεραπεία** αναφέρει ότι:

«Εάν το παιδί δείχνει επιθετικές διαθέσεις προς τα παιχνίδια δεν πρέπει να επειμβαίνουμε. Δυνάμεθα όμως παρακολουθώντας το παιχνίδι του, να διδαχθούμε για ποιο λόγο καταστρέφει τα παιχνίδια και να διορθώσουμε τη δική μας συμπεριφορά, που είναι δυνατόν να προκαλεί αυτή την επιθετικότητα».

Ο Jean Chateau στο βιβλίο του οι "Μεγάλοι Παιδαγωγοί" αναφέρει ότι: «Ο Βίβες από μια άλλη ακριβέστερη σκοπιά υποδεικνύει την αξία των παιγνιδιών σαν απαραίτητου μέσου για να γνωρίσουμε τις ικανότητες των παιδιών. Τα παιδιά θα αρκούνται στα παιχνίδια που επιτρέπουν την εκδήλωση των ταλέντων και των φυσικών δώρων και κυρίως στα παιχνίδια με άλλα παιδιά... γιατί κάθε διαφωνία συντελεί να εμφανιστούν και να εκδηλωθούν οι ιδιότητες καθενός όπως, όταν καίμε χλόη, φυτά ή φρούτα και βγάζουν το άρωμά τους και την φυσική τους ιδιότητα».

Παιδιά που δεν παίζουν

Το παιδί που δεν παίζει χαρακτηρίζεται από τους ψυχολόγους άρρωστο, νευρωτικό και δεν θα μπορέσει να φτάσει ποτέ να ωριμάσει σωστά. Στο παιχνίδι το παιδί

αναζητά το δύσκολο. Δεν είναι απλή ευχαρίστηση, είναι αγώνισμα που γυμνάζει όλες τις δυνάμεις του παιδιού. Χωρίς άσκηση δεν μπορεί ν' αποκτήσει δυνάμεις και δεν προετοιμάζεται σωστά για τη ζωή. Αντιμετωπίζει αξεπέραστα προβλήματα, ανασφάλεια, έλλειψη αγάπης, εμπιστοσύνης, αυταρχική οικογένεια, παρακάϊδεμα. Ακόμα μπορεί να μη παίζει από έλλειψη θάρρους, πρωτοβουλίας, από δικές μας αποδοκιμασίες ή αρνητική θέση απέναντι σε κάθε παιδική εκδήλωση.

Βέβαια υπάρχουν και περιπτώσεις που το παιδί είναι ψυχικά άρρωστο ή σωματικά. Το φυσιολογικό παιδί είναι όλο σφρίγος, ζωή, κίνηση. Η απομάκρυνση του παιδιού από το παιχνίδι σε όλη τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας αποτελεί τη βάση που θα στηριχθεί κάθε μελλοντική ανωμαλία για την ολοκληρωμένη ανάπτυξή του.

Κατά το Θεοδωρόπουλο¹⁵ «τα καθυστερημένα παιδιά δεν παίζουν λόγω ελλείψεως φαντασίας».

Γεννάται όμως το ερώτημα; Τι πρέπει να κάνουμε όταν ένα παιδί δεν παίζει;

1) Μήπως το παιδί ζει σε περιβάλλον που του καταπνίγει κάθε πρωτοβουλία; (διαμερίσματα κ.λπ.)

2) Μήπως από υπερβολική φροντίδα του έχουμε επιβάλλει πολλές απαγορεύσεις με αποτέλεσμα να κόβει μόνο του κάθε επαφή με τον εξωτερικό κόσμο;

3) Μήπως τον εαυτό του δεν τον αφήνει να παίζει επειδή νοιώθει παρείσακτο; π.χ. όταν δεν το ικανοποιεί ο ρόλος του αδελφού ή το καταπιέζουν τ' άλλα παιδιά στο νηπιαγωγείο.

4) Μήπως περνάει πολλές ώρες την ημέρα σε περιβάλλον (παιδικό σταθμό) όπου το επαινούν και το αγαπούν μόνον όταν είναι φρόνιμο, παθητικό;

Το περιοδικό "Οι Γονείς"¹⁶ δίνει μερικές οδηγίες στους γονείς παιδιών που δεν παίζουν.

1) Να ενισχύσουν οποιαδήποτε δραστηριότητα του παιδιού και να επαινούν τ' αποτελέσματα.

2) Να παίζουν με τα παιδιά τους... και στο σημείο ενδιαφέροντος να δυναμώσουν το παιχνίδι.

3) Να φροντίζουν να παρέχουν στο παιδί στους ευχάριστα βιώματα... και καινούργιες δυνατότητες επαφής με τον εξωτερικό κόσμο.

Εάν το παιδί δεν παίζει πάλι, τότε απαραίτητη είναι η βοήθεια ψυχιάτρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Α' Η σημερινή μορφή του παιδικού παιχνιδιού

Σήμερα σιγά-σιγά λείπει το παραδοσιακό και αυθόρμητο παιχνίδι και μπαίνει το αυτοσχέδιο λόγω της επιστημονικής προόδου. Τα παιχνίδια περιέχουν περισσότερο θέματα εποχής με προτίμηση και από τα δύο φύλα παιχνιδιών ανταγωνιστικών και αγωνιστικών, ομαδικών παιχνιδιών και παιχνιδιών δεξιότητας. Εκείνο που πρέπει να προσέξουμε είναι: Για να διατηρήσουμε σήμερα πολλά λαογραφικά στοιχεία, πρέπει

15. Ευθυμίου Θ. Θεοδωροπούλου, *Διδακτική Παιδαγωγία Ειδικών Σχολείων*, Αθήνα

16. Περιοδικό *Οι Γονείς*, τόμ. 2ος, τεύχος 2ο, σελ. 38, Αθήνα

να τα εισάγουμε στο παιχνίδι, διότι έτσι και μόνο θα διατηρήσουμε την παράδοση.

Όσο για τον αριθμό των παιχνιδιών, τα σημερινά παιδιά έχουν πολύ περισσότερα παιχνίδια απ' όσα χρειάζονται. Η πληθώρα των παιχνιδιών που κυκλοφορούν σήμερα έχουν καταστήσει κάθε παιχνίδι "παιχνίδι μιας χρήσεως". Καλό παιχνίδι είναι εκείνο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για πολλούς σκοπούς και δεν έχει κατασκευασθεί για μια ορισμένη χρήση. Το παιχνίδι αυτό που η παιδική φαντασία μπορεί να το μεταμορφώσει.

Το παιδί ακόμη χρειάζεται και υλικό που θα το βοηθήσει να εκφραστεί π.χ. πλαστελίνη κ.λπ. Το υλικό θα το βοηθήσει να εκφραστεί αυτό που νοιώθει και σκέφτεται.

Τα παιχνίδια κατασκευών που υπάρχουν αρκετά σήμερα είναι απαραίτητα για ν' αναπτύξει το παιδί την εφευρετικότητά του.

Ακόμη τα παιχνίδια που παρακινούν την κινητικότητα και χαρίζουν το αίσθημα της ταχύτητας, ποδήλατα κ.λπ.

Γενικά όμως τα παιδιά μπορούν να παίζουν με οτιδήποτε μπορεί να βρεθεί γύρω τους, επομένως δεν έχει σημασία η ποσότητα των παιχνιδιών όσο η διάθεση για παιχνίδι. Γεννάται όμως το ερώτημα: Υπάρχει σήμερα στα παιδιά η διάθεση για παιχνίδι;

Βέβαια υπάρχει. Δυστυχώς όμως στα παιδιά των αστικών κέντρων υπάρχουν μεγάλα εμπόδια με αποτέλεσμα να καταπνίγεται η υπάρχουσα διάθεση "προς παίζειν" εκ μέρους των παιδιών και να ζουν μια αφύσικα μηχανοποιημένη ζωή, κυρίως κατά τα πρώτα χρόνια της ηλικίας των.

Ένα πρέπει να γνωρίζουμε όλοι μας, ότι το παιχνίδι δεν είναι μια πολυτέλεια του πολιτισμού αλλ' ανάγκη της παιδικής ηλικίας, υπαγορευμένη από αυτήν τη φύση του αναπτυσσόμενου ανθρώπου.

Β' Τα κατάλληλα παιχνίδια που θα αγοράσουμε στο παιδί

Για να εκμεταλλευτεί ένα παιδί τις ωφέλειες του παιχνιδιού πρέπει να είναι ανάλογο με την ηλικία του, ν' αναταποκρίνεται στις εξελικτικές απαιτήσεις του παιδιού, να καλλιεργούν την πρωτοβουλία, να ξυπνούν την ορμή για έρευνα για πρωτοτυπία και ν' αναπτύσσουν τη δημιουργική φαντασία. Πρέπει να του προσφέρουν μόνο ωφέλειες και όχι ζημιές.

Η Μ. Σμαραγδάκη-Γιαννοπούλου¹⁷ αναφέρει τους "χρυσούς κανόνες" για την εκλογή των παιχνιδιών που συνιστά το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού της Αυστρίας. Αυτοί είναι:

1) Τα παιχνίδια που θα διαλέξουμε ν' αξίζουν σαν παιχνίδια: π.χ. τη κούκλα που του χαρίζουμε να είναι τόση ώστε να μπορεί να την ντύνει να την αγαπά και όχι πελώρια μόνο για διακόσμηση απαγορεύοντας να παίζει.

2) Τα παιχνίδια να είναι απλά σε χρώμα, σχήμα, κατασκευή και χαριτωμένα: όσο πιο απλά είναι, τόσο πιο κατάλληλα θα είναι στα πρώτα χρόνια της ηλικίας των παιδιών.

3) Τα παιχνίδια που θα διαλέξουμε να είναι σύμφωνα με τις ικανότητες του παι-

17. Για να γίνει το παιδί μας σωστός άνθρωπος, Αθήνα

διού π.χ. τα αυτόματα αυτοκίνητα δεν είναι ανάλογα με τις τεχνικές αντιλήψεις παιδιών κάτω των 9-10 χρόνων.

4) Τα παιχνίδια που διαλέγουμε να είναι σωστά σε μέγεθος και ποσότητα. Τα παλιά όμοια το κουράζουν. Όταν έχει πολλά ζητάει καινούργια.

5) Τα παιχνίδια πρέπει να είναι από κατάλληλο υλικό.

6) Η τιμή να βρίσκεται σε ανάλογη σχέση με την ποιότητά τους: τα παιχνίδια καλής ποιότητας είναι ακριβά. Τα πολύπλοκα είναι ακριβά και η ποιότητά τους δεν είναι καλή. Πρέπει να προτιμούμε τα απλά, καλής ποιότητας και ας είναι ακριβά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Παιχνίδι και Σχολείο

Από αρχαιοτάτων χρόνων ο Πλάτων συνιστά στη διδασκαλία το παιχνίδι. «Ψυχῇ βίαιον οὐδέν μάθημα ἔμμονον. Μὴ τοίνυν βία... τοὺς παῖδας ἐν τοῖς μαθήμασιν ἀλλὰ παίζοντας τρέφε». ¹⁸

«Παίζων τοὺς νέους τρέφε, ὦ Ἄριστε». ¹⁹

Όταν ο δάσκαλος παρακολουθεῖ τα ελεύθερα παιχνίδια των μαθητῶν μπορεί να βγάλει ἀριστα συμπεράσματα για την ψυχική κατάσταση, τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα των μαθητῶν του, ἀκόμη και για το μελλοντικό των ἐπάγγελμα.

Ο Α. Ρήγας ²⁰ σχετικά με τα παραπάνω γράφει:

«Αἱ παιγνιώδεις μορφαὶ διδασκαλίας κατὰ τὴν μικρὰν ἰδίως ηλικίαν θὰ προετοιμάσουν τὰ παιδιὰ δια τὴν ἐξάσκηση τῶν μελλοντικῶν ἐπαγγελμάτων».

Το παιχνίδι εἶναι μια ἀβίαστος και αὐθόρμητος ἐνέργεια τοῦ παιδιοῦ και γι'αὐτό η διδασκαλία που σχετίζεται με το παιχνίδι γίνεται περισσότερο ἐλκυστική και ἐπομένως περισσότερο ἀποδοτική.

Κατὰ τον Ε. Θεοδωρόπουλο ²¹ «Το δραματικό παιχνίδι ἀποτελεῖ το καλλίτερον εἶδος ἐμπεδώσεως τῶν μαθημάτων».

Πολλές φορές ὅμως οἱ γονεῖς ἐξηγούν το παιχνίδι σα μια καλάρωση ἀπὸ τὴ σχολικὴ εργασία. Μια τέτοια ὅμως ἐξήγηση μειώνει πολὺ τὴ σημασία και τὴ σοβαρότητα τοῦ παιδικοῦ παιχνιδιοῦ, οἱ δε ἀπαγορεύσεις για το παιχνίδι στο παιδί δημιουργοῦν τὴν ἀνικανότητα αὐτοσυγκέντρωσης τοῦ παιδιοῦ στη σχολικὴ του εργασία, και ἐιδικότερα σ' αὐτόν τον τομέα, στη μελέτη, ἡ αὐτοσυγκέντρωση εἶναι μια ἰκανότητα που δεν μπορεί να τὴν ἀναπτύξει μόνο το παιδί.

Το να κρατᾶμε το παιδί κλεισμένο στο σπίτι και να το ἐξαναγκάζουμε σε συνεχή μελέτη ὅχι μόνο εἶναι ἀσκοπο, ἀλλὰ ἐχει και ἀντίθετα ἀπὸ το ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα. Θα ζει με τὴ φαντασία τοῦ αὐτοῦ που δεν μπορεί να ζήσει το παιδί στην πραγματικότητα που ἐτσι θα εἶναι πάντα το "ἀφηρημένο".

18. Αντωνίου Αθ. Ρήγα, *Ιστορική Θεμελίωση τῆς αγωγῆς*, Αθήνα, σελ. 167

19. Γεωργίου Ε. Αραβανή, "Το παιδικό παιχνίδι", *Ελληνοχριστιανικὴ αγωγή* (Οκτ. 1973), σελ. 280.

20. Αντωνίου Αθ. Ρήγα, *ό.π.*, Αθήνα, σελ. 168.

21. Ευθ. Θ. Θεοδωροπούλου, *ΕΠΙΤΟΜΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ*, Αθήνα

Υπάρχουν όμως περιπτώσεις που οι γονείς αφήνουν τα παιδιά τους να παίζουν, αλλά αναγκάζονται να διακόψουν απότομα το παιχνίδι των παιδιών τους για να μελετήσουν. Προσοχή και σ' αυτή την περίπτωση. Ας κάνουν λίγο πριν μια προειδοποίηση οι γονείς για να προλάβει να χαρεί το παιδί το αποτέλεσμα του παιχνιδιού του.

Σχετικά με το πόσο απαραίτητο είναι το παιχνίδι στην εμψύχωση των σχολικών εργασιών, μας το αναφέρει και ο ίδιος ο Clapiede: «όταν λέγω πως το παιχνίδι πρέπει να εμψυχώνει το πνεύμα των σχολικών εργασιών δεν εννοώ καθόλου τη μεταμόρφωση της εργασίας σε μια συνηθισμένη διασκέδαση. Εντελώς αντίθετα θέλω να της δώσω κάποια σοβαρότητα που δεν θ' απαπούσε αλλιώτικα, γιατί μόνο στην ατμόσφαιρα του παιχνιδιού το παιδί δίνει ολόκληρο τον εαυτό του και επιμένει στην προσπάθειά του».²²

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Απ' όσα ελέχθησαν περί παιδικού παιχνιδιού καταλήγουμε σ' ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Γενικά

1.1. Το παιχνίδι συντελεί στην ομαλή φυσιολογική ανάπτυξη του παιδιού (ανάπτυξη δεξιοτήτων, διευκόλυνση κυκλοφοριακού συστήματος, άσκηση μελών του σώματος).

1.2. Συμβάλλει στη διανοητική ανάπτυξη του παιδιού (μνήμη, φαντασία, προσοχή).

1.3. Συντελεί στην ηθική διάπλαση του χαρακτήρα με την ανάπτυξη των ηθικών αρετών (ευθύνης, αυτοπεποιθήσεως, θάρρους κ.λπ.).

1.4. Συντελεί στην κοινωνικοποίηση του παιδιού και την ολοκλήρωση της προσωπικότητός του. Στο παιχνίδι το παιδί έρχεται σ' επαφή μ' άλλα παιδιά, συναγωνίζεται μαζί τους, κρίνει και αποφασίζει για τις δικές του ενέργειες, επιδιώκει φιλία, συμπάθεια κ.λπ. Η υπακοή στους κανόνες παιχνιδιού διδάσκει την υπακοή στους Νόμους.

1.5. Το παιχνίδι θεωρείται σα μέσο μέγιστης αξίας στη θεραπευτική αγωγή του παιδιού.

1.6. Τέλος μπορούμε να πούμε ότι: Παιδί-Παιχνίδι, είναι δύο λέξεις που πρέπει να συνυπάρχουν για την ομαλή ψυχοσωματική, πνευματική και κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου.

2. Για τον Παιδαγωγό

2.1. Ο παιδαγωγός οφείλει να προσφέρει στο παιδί πλούσιες δυνατότητες παιχνιδιού π.χ. χρόνο, υλικά, χώρο, να συμπαίζει αλλά ουδέποτε να επιβάλλεται στο παιχνίδι.

2.2. Η επέμβαση του παιδαγωγού νοείται μόνο σα μέσο συντηρήσεως και προα-

22. Jean Chateau, *Οι μεγάλοι παιδαγωγοί*, μετάφρ. Κ. Ι. Κίτσου, Αθήνα, σελ. 376

γωγής τους παιχνιδιού. Διαταγές, καταναγκασμός κ.λπ. ασκούν δυσμενή επίδραση στο παιχνίδι και μειώνουν την παιδαγωγική του σημασία.

2.3. Ο προσεκτικός δάσκαλος στο ελεύθερο παιχνίδι μπορεί να γνωρίσει το δειλό, καθυστερημένο, ενδοστρεφικό κ.λπ. παιδί και γενικά τον ψυχικό του κόσμο.

2.4. Το πλήθος των αντικειμένων του παιχνιδιού προκαλεί ταχεία αλλαγή και μη εμβάθυνση στις εκάστοτε συνθήκες του παιχνιδιού, συντελεί συνεπώς στην αστάθεια και επιπολαιότητα. Ακόμη δύναται να είναι για το πλούσιο παιδί απία καλλιέργειας του εγωϊστικού χαρακτήρα.

2.5. Τα παιχνίδια πολυπλόκου μηχανισμού χρήσεως στην αρχή προκαλούν στα παιδιά το θαυμασμό, πολύ γρήγορα όμως παύουν να προκαλούν το ενδιαφέρον τους, είτε διότι δεν μπορούν να τα χειριστούν ή διότι η σταθερή μορφή τους δεν ερεθίζει τη φαντασία.

2.6. Τα πιο κατάλληλα παιδικά αντικείμενα παιχνιδιού είναι οι πλαστικές και α-κατέργαστες ύλες (πηλός, χαρτί, ξύλα, πέτρες κ.λπ.).

2.7. Όσο μεγαλώνει η ηλικία του παιδιού τόσο και ο χρόνος για το παιχνίδι να περιορίζεται και ειδικότερα όταν το παιδί πάει σχολείο δεν πρέπει το παιχνίδι ν' αποβεί πάθος σε βάρος της εργασίας.

2.8. Με το παιχνίδι παρουσιάζονται πολλές ευκαιρίες για καταπολέμηση ορισμένων ηθικών ελαττωμάτων (εγωϊσμού, ψεύδους, ιδιοτροπιών, αρχομανίας κ.ά.) και ανάπτυξη των ηθικών αρετών (θάρρους, αντοχής, άμιλλας, αλληλοβοήθειας κ.ά.).

2.9. Πάντοτε οι μεγάλοι πρέπει να μη λησμονούμε να κατευθύνουμε προς τα αγαθά την έμφυτο αυτή ορμή προς το "παίζειν" του παιδιού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Andrea Flitner, *Παιχνίδι - μάθησις*, Απόδοση εκ του Γερμανικού υπό Δημητρίου Χρ. Καραγιαννίδη, Αθήνα
- Γεωργίου Ε. Αραβανή, "Το παιδικό παιχνίδι", (συγκριτική έρευνα), *Ελληνοχριστιανική αγωγή*
- Μ. Σμαραγδάκη - Γιαννοπούλου, *Για να γίνει το παιδί μας σωστός άνθρωπος*, Αθήνα
- Παναγιώτου Γ. Κοροντζή, *Μορφωτικές Κοινότητες*, Αθήνα
- Jean Chateau, *Οι μεγάλοι Παιδαγωγοί*, μετάφρ. Κων/νου Ι. Κίτσου, Αθήνα
- Ι. Χασάπη, *Ψυχολογία προσωπικότητας*, Αθήνα
- Ευθ. Θ. Θεοδοροπούλου, *ΕΠΙΤ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ*, Αθήνα
- Αντωνίου Αθ. Ρήγα, *Ιστορική θεμελίωση της αγωγής*, Αθήνα
- Θ. Μπούκα, *Περιοδ. ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ*, τόμος 1ος, Αθήνα
- Θ. Μπούκα, *Περιοδ. ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ*, τόμος 2ος, Αθήνα
- Ευθ. Θ. Θεοδοροπούλου, *Διδακτική Παιδαγωγία Ειδικών Σχολείων*, Αθήνα
- Χάρη Πάτσι, *Νέα Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος 18ος, Αθήνα
- Κων. Ι. Τσιμπούκη, *Τρόπος συγγραφής μιας επιστημονικής εργασίας*, Αθήνα

Από το περιοδικό
“ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ” Πατρών
τεύχος 42

Από την ποιητική συλλογή του Ανδρέα Καρζή

“Κυνηγώντας το φως”

Παρουσιάζει ο Μανόλης Μαγκλάρας

Χαρακτηριστικός ο τίτλος της μικρής ποιητικής συλλογής “Κυνηγώντας το φως” του τακτικού σπινεργάτη των “Ηπ. Αντίλαλων” **Ανδρέα Καρζή** που κυκλοφόρησε πρόσφατα και είχε την καλοσύνη να μου τη στείλει από τη Γερμανία όπου διαμένει και εργάζεται μόνιμα.

Το συμπατριώτη μας από την Πρέβεζα οι αναγνώστες των “Ηπ. Αντ.” τον γνωρίζουν ως πεζογράφο και ειδικότερα ως ερευνητή Λαογράφο και Ιστοριοδίφη της Ηπείρου.

Με το τελευταίο του έργο ο Α. Καρζής ξεδιπλώνει μίαν άλλη πτυχή του λογοτεχνικού του ταλέντου, την ποιητική και μέσα απ’ αυτή αποκαλύπτεται σε όλο της το βάθος και το εύρος η ανθρώπινη πλευρά του ποιητή· πρόκειται για μια

τραυματισμένη και πονεμένη απ’ την τροπή των πραγμάτων ψυχή, που επιθυμεί να ενώσει την ανησυχία του, την αγωνία του μαζί με όλους εμάς και να τη μετουσιώσει σε καλλιπεχνική μορφή, σε ποίηση.

Τα πιο πολλά ποιήματα της συλλογής του κινούνται μέσα σε μια ατμόσφαιρα ονείρου “τα όνειρα ομπρέλα στη βροχή” και ελπίδων “χρυσές ελπίδες” αλλά ελπίδες “που παρασύρονται σαν βότσαλα από τη θάλασσα”.

Όπως υπογραμμίζεται στο γενικό τίτλο, ο ποιητής κυνηγάει, αναζητάει το φως, την αλήθεια, την αγάπη, τη φιλία, την ειρήνη, την ευτυχία, αξίες δηλ. προαιώνιες, πανανθρώπινες πάνω από τόπους και πέρα από το χρόνο.

Όμως παντού θλίψη, μελαγχολία, απελπισία, “νύχτα απόγνωσης” (“δυσάρεστη αλλαγή”, “φθινοπωρινή νότα”).

Μια πικρή-στυφή γεύση αποπνέει στο μεγαλύτερό της μέρος η ποίηση του Α. Καρζή. Μια απόγνωση “που ξοδεύεται σαν καταρράκτης”, μια απόγνωση που “οι ελπίδες έγιναν συρματοπλεγμα”. “Αλυσοδεμένη η ζωή μας” κατά τόν ποιητή, ναυάγιο η ζωή μας παντού, κι όλα οδηγούν στη ματαιότητα, στο αδιέξοδο. Είναι εύγλωτοι οι τίτλοι των ποιημάτων: Το όνειρό μας καλπάζει - Το φορτίο - Μάταια - Ουτοπίες - Τι κρίμα - Οι ελπίδες - Νεκρή φύση - Στιγμές σιωπής - Μοναξιά.

Μουντό, βαρύ κι απαισιόδοξο το κλίμα· το ‘χει άραγε η Πρέβεζα (η Πρέβεζα του Καρυωτάκη;) Όχι, όχι· κάθε άλλο παρά πεισιθάνατο το κλίμα, το ποιητικό σύμπαν του Ανδρέα Καρζή.

Ο ποιητής έστω και ακνά, αμυδρά διακρίνει στο βάθος του τούνελ ένα ελάχιστο φως “αιθέριο χαμόγελο”. Ο χειμώνας δε θα κρατήσει για πολύ, “κάποιο φυτό θ’ ανθίσει, γλυκιά ανάσα άνοιξη”.

Ένα άλλο στοιχείο που κάνει έντονη την παρουσία του στο έργο του Καρζή είναι το βαθύτατο αίσθημα της νοσταλγίας του για την ιδιαίτερη πατρίδα του την Πρέβεζα· μια νοσταλγία που αυξάινει από τη μοναξιά, που νιώθει ο αθεράπευτα αυτός νοσταλγός της Ηπείρου, της Ελλάδας, καθώς χρόνια τώρα είναι αναγκασμένος λόγω της δουλειάς του να μένει στη Γερμανία, στην ξενιτιά. Ιδού οι τίτλοι των ποιημάτων: Στο χωριό μου - Μας γέρασε η ξενιτιά - Στην Πρέβεζα - Σκέψεις και οράματα.

Μια νοσταλγία και ιδιαίτερη αδυναμία για την ιδιαίτερη πατρίδα του την Πρέβεζα κι ένας αίνος γι’ αυτή· (“Πρέβεζα”).

Μια ανάμνηση κι αναπόληση των παιδικών του χρόνων. Εμπειρίες και βιώματα παιδικά είναι βαθιά, ανεξίτηλα χαραγμένα στη μνήμη του. Η Πρέβεζα με τον Παυτοκράτορα και με ό,τι όμορφο έχει να παρουσιάσει.

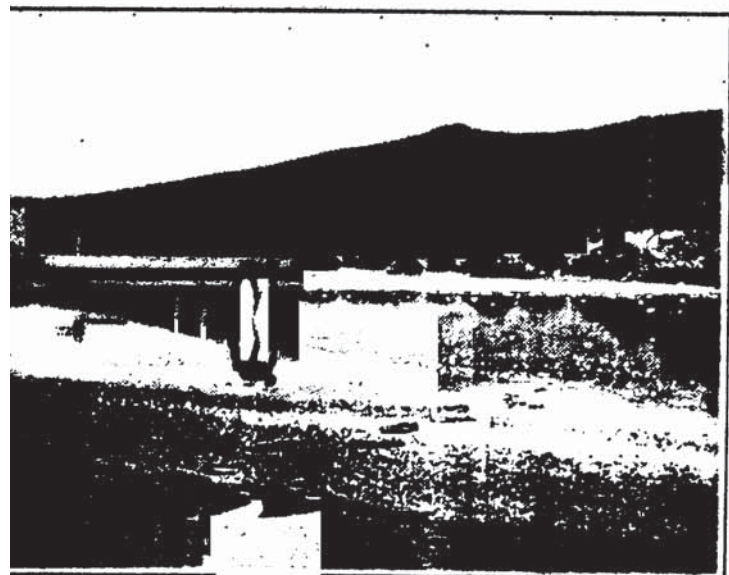
Ο Αμβρακικός, το ακρογιάλι, το μαϊστράλι, τα γαλανά νερά, η θαλασσινή αύρα, η πλούσια ολόξανθη ακρογιαλιά του· να ο παιδικός κόσμος του ποιητή (“βαρκούλα”, “θάλασσα”, “Πρέβεζα”).

Μια ποίηση πλημμυρισμένη από ελληνική φύση, από θάλασσα καταγάληνη, από άμμο θαλασσινή και κοχύλια από άστρα, φεγγάρι και κατακάθαρο ουρανό, από λογιές λογιές λουλούδια, βιολέτες, γιασεμιά, τριαντάφυλλα με χρωματιστά πουλιά και πεταλούδες.

Κάθε φορά που διαβάζω βιβλίο του Ανδρέα Καρζή, σκέφτομαι τις σπουδές, την παιδεία του συγγραφέα. Ο λογοτέχνης Ανδρέας Καρζής δεν έχει ολοκληρώσει ούτε καν το Δημοτικό Σχολείο. Απίστευτο! Και όμως μέσα από τα έργα του αναδεικνύεται ένας εγγράμματος, πεπαιδευμένος και βαθύτατα προβληματισμένος λογοτέχνης.

Ιδού το ταλέντο του λογοτέχνη Ανδρέα Καρζή!

ISSN 1105 - 753 X

